Christian-Georges Schwentzel

Cleopatra

Mici biografii

44

CORINT

Redactor:
Mirella Acsente

Tehnoredactare computerizată:
Jora Grecea

Coperta:
Walter Riess

Christian-Georges Schwentzel
CLÉOPÂTRE
© Presses Universitaires de France, 1999

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-343-3

CHRISTIAN-GEORGES SCHWENTZEL

CLEOPATRA

Traducere:
Constantin Ionescu-Boeru

Prefaţă:
Alexandru Barnea

CORINT
Bucureşti, 2002

De acelaşi autor:

Images d'Alexandre et des Ptolémées, Paris, 1998.

L'Égypte hellénistique et romaine, colaborare cu B. Lançon, Paris, 1999

Les Pharaons d'Égypte de Narmer à Cleopatre, Paris, 2000

L'Égypte des Pharaons, Paris, 2002.

PREFAŢĂ

Îl vom preveni mai întâi pe cititorul cărţii de faţă că aceasta se datorează unui specialist în domeniu. Este motivul principal care, la fel ca în alte cazuri din seria prezentă a Editurii „Corint", a dus la alegerea şi traducerea ei. De astă dată, autorul, Christian-Georges Schwentzel, este conferenţiar de istorie antică la una dintre cele mai nordice universităţi ale Franţei, cea din Valenciennes. Aşa cum am constatat, editorii francezi îl apreciază pentru claritate şi precizie, pentru modul în care scoate în evidenţă ce este mai important din evenimentul şi sursa istorică. A mai publicat în ţara sa, de altfel, pe lângă studii de specialitate, şi alte lucrări ca Egiptul elenistic şi roman (1999, în colaborare) sau Egiptul faraonilor (2002), Cleopatra tradusă acum fiind deja foarte bine primită de la apariţia sa din 1999.

Asumarea unui asemenea subiect ca istoria reginei Cleopatra, devenit legendar prin celebritatea personajului, a fost pentru autor un act de curaj. Mai întâi, din cauza dificultăţilor, reale şi clar mărturisite, ale interpretării surselor vremii, contradictorii şi lacunare. Apoi, desigur, prin însăşi faima Cleopatrei, atât de mult reintrată în conştiinţa publică din Evul Mediu până în secolul XX, în forme şi viziuni uneori chiar cu mult diferite faţă de portretul datorat Antichităţii greco-romane.

În acest risc asumat şi, cred, câştigat în faţa cititorului, autorul a compus, prin cele opt capitole ale cărţii, un fel de triptic uşor de urmărit. Astfel, primele cinci capitole cuprind

istoria propriu-zisă, bazată pe izvoarele istorice ades comentate. Sunt cuprinse aici antecedente şi urmări, aşa cum se cuvine unei lecţii de istorie pentru un public mai larg, dar şi pentru cel doct. Urmează, prin capitolele VI şi VII, o imagine prin text a peisajului egiptean al vremii, din punct de vedere spiritual şi de toate zilele, de la mediul de palat la cel urban şi economic. În fine, a treia parte, care coincide cu capitolul VIII, încearcă să despartă apele mitului Cleopatrei de la o epocă la alta şi de la un document la altul. Adică de la scrieri contemporane reginei, majoritar greceşti şi latineşti, la film şi chiar benzi desenate.

Cercetând cuprinsul cărţii, cititorul va mai remarca utilitatea glosarului, a unei cronologii şi a unei bibliografii sumare esenţiale. În plus, cei interesaţi în aprofundarea subiectului vor putea reflecta asupra concluziilor autorului, confruntându-le cu textele antice respective, multe dintre ele traduse în româneşte.

Prin urmare, cartea de faţă este de un interes real atât prin conţinut şi formă, cât şi prin incitarea la un alt exerciţiu de gândire care este mereu istoria, văzută de fiecare dintre noi prin sursele care-i dau naştere.

Alexandru Barnea

INTRODUCERE

Regina Cleopatra este, incontestabil, alături de Alexandru cel Mare şi de Iuliu Cezar, una dintre figurile cele mai celebre din istoria antică. Legătura sa de dragoste cu Iuliu Cezar, apoi cu Marc Antoniu, imperiul pe care visa să-l construiască pentru copiii săi şi, mai ales, faptul că era femeie pot explica, în mare parte, această celebritate. Cei mai mulţi dintre autorii antici, tributari viziunii caricaturale impuse de Octavian, învingătorul de la Actium, au descris-o ca pe o femeie fatală, perversă şi corupătoare. Începând cu secolul al XVI-lea, când reabilitată, când condamnată, Cleopatra s-a transformat într-o figură mitică. Sunt numeroşi poeţii, dramaturgii, pictorii şi cineaştii care s-au preocupat, uneori cu prea multă libertate, să ne ofere viziunea lor asupra personajului. S-ar putea spune că există astăzi tot atâtea Cleopatre câte Medee sau Antigone.

Dar ceea ce se ştie despre această regină se bazează, adesea, mai mult pe mituri, create după moartea ei, decât pe fapte istorice. Cleopatra apare astfel ca o figură paradoxală: cunoscută de toată lumea datorită mitului, este prea puţin cunoscută din punct de vedere istoric. Să luăm doar un singur exemplu: câţi ştiu că „egipteanca" era, în realitate, o greco-macedoneancă, aparţinând familiei Lagizilor?

Lucrarea de faţă îşi propune să ofere o privire de ansamblu cât mai completă asupra Cleopatrei, făcând o distincţie netă între personajul istoric şi figura mitică.

Care sunt sursele pe care le are la îndemână istoricul modern pentru a o redescoperi pe Cleopatra istorică?

Îi vom prezenta mai întâi pe autorii antici, pe care-i vom cita, desigur, în paginile următoare.

Plutarh, istoric şi moralist de limbă greacă, născut în Cheroneea (c. 50–125 d. Hr.), descrie întâlnirea dintre Cezar şi Cleopatra în *Viaţa lui Cezar.* El aminteşte, de asemenea, în *Viaţa lui Antoniu*, diferitele etape ale legăturii de dragoste dintre regină şi triumvir, până la sinuciderea lor, a căror relatare constituie adevărate pasaje antologice. Pentru moralist, Antoniu, comparat cu Demetrios Poliorcetes, este un exemplu ce nu trebuie urmat. Lui Plutarh i se reproşează adesea că dă prea multă importanţă amănuntelor picante şi anecdotice, potrivite pentru ilustrarea punctului său de vedere moral. În orice caz, ni se oferă o descriere extrem de expresivă a ultimilor ani ai monarhiei lagide. Deşi a scris la mai bine de o sută de ani de la moartea reginei, Plutarh cunoştea faptele cu o relativă precizie. Acest mare erudit se baza pe surse anterioare, astăzi pierdute. În plus, a beneficiat de mărturii orale indirecte: astfel, după cum o spune chiar el, străbunicul său, Lamprias, fusese prieten cu Filotas, un medic care-şi făcuse studiile la Alexandria în timpul domniei Cleopatrei şi fusese primit la curtea regală. Deci, nici nu trebuie să credem totul, dar nici să punem totul la îndoială în mod sistematic.

Istoria romană a lui Dio Cassius Cocceianus, născut în Niceea (c. 155–235 d. Hr.), este cel de-al doilea text de bază despre domnia Cleopatrei. Fiind uneori mai precis din punct de vedere istoric, Dio Cassius aduce un plus indispensabil operei lui Plutarh.

Se găsesc, de asemenea, pagini referitoare la Cleopatra în *Antichităţi iudaice* şi *Împotriva lui Apion* ale istoricului evreu Flavius Iosephus (37–100), în *Războaiele civile* a lui Apian (secolul al II-lea d. Hr.), în *Viaţa lui Cezar* şi *Viaţa lui August* de Suetoniu (90–150). Să mai menţionăm, în

sfârşit, câteva referiri în operele lui Velleius Paterculus (19 î. Hr.–31 d. Hr.), Pliniu cel Bătrân (23–79), Florus (secolele I–II d. Hr.) şi Aulus Gellius (secolul al II-lea d. Hr.).

În general, aceşti autori, posteriori epocii, au fost influenţaţi de propaganda lui Octavian, ostilă Egiptului, şi ne-au lăsat o imagine mai mult sau mai puţin negativă despre regină.

Mărturiile contemporane sunt rare. Îl citǎm pe Cicero, care îşi mărturiseşte ura faţă de Cleopatra într-o scrisoare către prietenul său Atticus (*Ad Atticum*, XV, 15). Strabon (c. 50 î.Hr. – c. 25 d.Hr.) a vizitat Alexandria sub domnia lui August (*Geografia*, XVII). Trebuie să menţionăm şi partea de sfârşit din *Comentarii de Bello Civili*, lucrarea lui Iuliu Cezar sau, mai probabil, a secretarului său Hirtius, ca şi *Bellum Alexandrinum*, lucrare atribuită uneori lui Hirtius şi uneori unui autor necunoscut. În aceste două texte, care aveau scopul de a face propagandă partidului cezarian, tot ce nu era în măsură să ilustreze gloria *imperator*-ului era cu scrupulozitate trecut sub tăcere. Textul rămâne foarte neutru când este vorba de tânăra regină, iar dragostea lui Cezar nu este deloc menţionată. Ne-au mai rămas, în sfârşit, câteva fragmente din lucrarea lui Nicolaos din Damasc (c. 64 î.Hr. – c. 10 d.Hr.) care, înainte de a intra în serviciul regelui Irod cel Mare, a fost tutorele copiilor Cleopatrei.

Poeţii latini au fost propagatorii unei imagini deformate, uneori insultătoare, a reginei. Este cazul lui Vergiliu (*Eneida*), Properţiu (*Elegii*, III), Horaţiu (*Ode*, I, 37) şi, mai târziu, Lucan (*Farsalii,* X).

Informaţiile noastre despre epoca reginei Cleopatra, şi în special a situaţiei interne a Egiptului, se bazează şi pe surse papirologice şi epigrafice. Aceste texte, greceşti, dar şi hieroglifice şi demotice — egipteana vorbită în mod

obişnuit în epoca Ptolemeilor —, apar într-un număr de culegeri şi studii pe care le citãm în această lucrare. Scrierile folosite de mai multe ori apar şi în bibliografie. Trebuie să precizăm, totuşi, că secolul I î. Hr. nu este perioada cea mai bogată în documente papirologice.

Arheologia constituie o altă sursă de informaţii esenţiale. Au fost făcute cercetări în Alexandria, capitala Cleopatrei, începând cu ultima parte a secolului al XIX-lea.

Mahmud bei, „astronomul Alteţei Sale Ismail Paşa", a făcut nenumărate sondaje în mai multe locuri din oraş, care i-au permis să studieze topografia vechii capitale a Ptolemeilor (1865). Dar identificarea străzilor descoperite de el a fost criticată de D. G. Hogarth şi G. Botti, care a fost primul director al Muzeului greco-roman din Alexandria (1892–1903). Amândoi au făcut propriile lor investigaţii, continuate de E. Breccia, succesorul lui G. Botti, apoi de A. Adriani, directorul muzeului din 1934 până în 1953.

Din anul 1992, săpăturile, terestre şi submarine, făcute de Centrul de studii alexandrine, sub conducerea lui J.-Y. Empereur, au contribuit şi ele la cunoaşterea vechii capitale a Cleopatrei.

Capitolul I

PTOLEMEII, STRĂMOŞII CLEOPATREI

I. Alexandru cel Mare în Egipt

„Alexandru a intrat în Egipt cu întreaga sa armată şi a luat în stăpânire fără luptă oraşele aflate acolo. Într-adevăr, cum perşii se remarcaseră prin nelegiuirea lor şi prin severitatea stăpânirii, egiptenii i-au primit cu bucurie pe macedoneni." Cuvintele istoricului Diodor din Sicilia redau corect prăbuşirea oricărei rezistenţe în faţa invaziei macedonene în toamna anului 322 î. Hr. Alexandru a fost primit ca un eliberator de către populaţia egipteană, sătulă de jugul persan. Satrapul Mazaces, guvernatorul provinciei, n-a avut altă soluţie decât capitularea fără condiţii.

Dându-şi seama că era în interesul lui să nu-i dezamăgească pe egipteni în simpatia şi consideraţia pe care o aveau pentru el, cuceritorul macedonean a arătat cel mai mare respect pentru obiceiurile indigene şi a făcut sacrificii zeilor locali, „în special lui Apis" (Arian), taurul venerat în Memphis. El a fost, după cum se pare, primit de preoţii lui Ptah şi încoronat în templul acestui zeu din Memphis, conform ritualului egiptean. Era actul care punea bazele unei politici de împăcare cu clerul local a nou-veniţilor, o politică continuată de urmaşii lui Alexandru în Egipt, Ptolemeii sau Lagizii, a căror ultimă reprezentantă a fost Cleopatra.

Două evenimente majore sunt legate de trecerea lui Alexandru prin Egipt: întemeierea Alexandriei şi călătoria

cuceritorului la oaza lui Ammon (astăzi Siwah), în deşertul Libiei.

Conform spuselor lui Plutarh (*Viaţa lui Alexandru*), „Alexandru a vrut să întemeieze un oraş grecesc, mare şi foarte populat, care să-i poarte numele". Din această dorinţă a luat naştere Alexandria, ale cărei lucrări, încredinţate arhitectului Deinocrate din Rodos, au început în ianuarie 331. Cuceritorul însuşi, spune Plutarh, a stabilit locul: mica insulă Pharos — menţionată şi de Homer —, la circa un kilometru în largul continentului, formată dintr-o fâşie de pământ, un fel de istm scăldat la nord de Mediterana şi la sud de lacul Mariotis. Alexandru a cerut ca insula să fie legată de continent printr-un dig, lung de şapte stadii (o stadie are 177,6 m), numit, din această cauză, *Heptastad*. Aceasta a permis crearea a două porturi: portul *Eunostos* la vest şi *Marele Port* la est. În acest fel, Alexandria putea oferi adăpost vaselor, în alternanţă, în funcţie de direcţia vântului. Pe de altă parte, a fost construit un sistem de canale pentru a lega oraşul de gura de vărsare a braţului canopic, astăzi dispărut, la vest de deltă, prin care vasele comerciale puteau urca spre valea Nilului.

Cuceritorul a dorit, apoi, să se ducă să consulte Oracolul lui Ammon. Autorii antici sunt de aceeaşi părere, recunoscând că acest pelerinaj a coincis cu o adevărată cotitură în viaţa lui Alexandru. Salutat cu titlul de „fiu al lui Zeus" de către profetul oracular, el va cere de acum înainte ca persoana sa să fie venerată. Episodul din oază poate fi considerat ca punctul de plecare al unei concepţii teocratice a monarhiei, reluată apoi de urmaşii Cuceritorului. Astfel, instaurarea unui cult regal sub Ptolemei şi spectaculoasele manifestări politico-teologice în care Cleopatra era prezentată în atitudini divine pot fi

considerate ca urmări directe ale salutului divin adus lui Alexandru.

Alexandru a părăsit Egiptul în primăvara anului 331, după ce l-a numit ca guvernator pe Cleomene, un grec din Naucratis.

II. Ptolemeu I Soter, întemeietorul dinastiei lagide

După moartea prematură a lui Alexandru în Babilon în anul 323, generalii macedoneni l-au proclamat rege pe Filip Arrhidaios, fratele vitreg al lui Alexandru, debil mintal, şi au început împărţirea satrapiilor, sau provinciilor imperiului.

Ptolemeu, fiul lui Lagos, a obţinut Egiptul. Acest tovarăş credincios al lui Alexandru şi mare comandant de oşti era, fără îndoială, conştient de bogăţia şi importanţa strategică a acestei provincii, uşor de apărat datorită frontierelor sale naturale. Satrapul a putut, de altfel, începând cu anul 321, să se convingă de corecta sa alegere. Perdiccas, „regentul" numit la Babilon, nu a reuşit în tentativa sa de invadare a Egiptului. A fost ucis de trupele sale şi moartea lui a consolidat mult prestigiul Lagidului. Stăpânirea Egiptului i-a fost confirmată în anul 321, când s-a făcut o nouă împărţire la Triparadisos, în Siria.

Între timp, Ofelas, locţiitorul căruia Ptolemeu îi încredinţase anexarea militară a Cirenaicii, la vest de Egipt, revenise victorios în Alexandria. Satrapul Ptolemeu reuşise, prin această nouă cucerire, să-şi mărească teritoriile care îi fuseseră încredinţate la Triparadisos şi acum se afla în fruntea unui vast imperiu.

Neîncetatele conflicte dintre diadohi — numele dat urmaşilor Cuceritorului — au dus la dezmembrarea imperiului lui Alexandru. Între anii 306–305, satrapii s-au proclamat regi. Ptolemeu a devenit *basileus* („rege") şi şi-a pus pe cap *diadema*, o bandă care a devenit însemnul regalităţii elenistice. După anul 304, a

adăugat la numele său epicleza Soter („salvatorul"), cum era supranumit Zeus, stăpânul zeilor.

Urmaşii săi au făcut la fel. La sfârşitul dinastiei, alăturarea mai multor epicleze la numele regal devenise ceva obişnuit.

Domnia lui Ptolemeu I Soter (305–283) a fost o perioadă de stabilitate în Egipt. Suveranul nu a participat la războiul pe care se angajase, totuşi, să-l ducă împreună cu ceilalţi diadohi, coalizaţi împotriva lui Antigonos Monophthalmos, care avea pretenţia de reconstituire, în folosul său, a imperiului lui Alexandru. Dar aceasta nu l-a împiedicat pe Ptolemeu I să ocupe, în anul 301, Coilesyria, sau Siria meridională, numită „scobita" din cauza depresiunii din Valea Iordanului. Acest teritoriu, revendicat şi de Seleucos I, care stăpânea Asia, a generat o serie de războaie numite „siriene", care au pus faţă în faţă, de-a lungul istoriei, dinastiile lagidă şi seleucidă.

Între anii 295 şi 287, Ptolemeu a luat în stăpânire Ciprul şi insulele din Marea Egee, pe care le-a supus datorită unei flote puternice. Regele a devenit „protectorul" Confederaţiei Nesiote, care grupa oraşele din Ciclade.

Alexandria a ajuns, astfel, capitala puternică a unui imperiu terestru şi maritim.

Ptolemeu s-a remarcat, de asemenea, prin politica religioasă pe care a practicat-o în Egipt. Alexandru devenise obiectul unui cult oficial, de care se ocupa un preot special, numit „preotul lui Alexandru". Pe de altă parte, a fost creată o nouă divinitate, numită Serapis, folosindu-se elemente luate de la zeii elenici Zeus şi Hades, de la zeul egiptean al morţilor Osiris, şi de la taurul din Memphis, Apis. În Alexandria, regele a ordonat să se construiască *Sema,* sau mormântul în care urmau să fie depuse rămăşiţele pământeşti ale lui Alexandru cel Mare, ca şi *Serapeum*-ul, marele templu consacrat lui Serapis, în sud-vestul capitalei.

Ptolemeu a încetat din viaţă în anul 283, la vârsta de aproximativ 85 de ani.

III. Apogeul Egiptului ptolemeic (283–203)

Ptolemeu II Philadelphos, fiul lui Soter şi al lui Berenice I, coregent din anul 285, a domnit până la moartea sa, în anul 246. El i-a făcut zei pe părinţii săi sub de numele *theoi soteres*, „zeii salvatori". Sub domnia lui, Alexandria a atins culmea puterii sale.

Atunci, poetul Herondas a pus în gura unuia dintre personajele sale (*Mimi*, I, „Mijlocitoarea sau codoaşa"): „Tot ceea ce există pe pământ [...], există şi în Egipt: avere, palestră, putere, cer albastru, glorie, spectacole, filosofi, aur, băieţi frumoşi, temple ale zeilor adelfi, un rege minunat, Muzeul, vin, toate bunurile pe care ţi le-ai putea dori, şi femei din belşug".

Ptolemeu II s-a căsătorit a doua oară cu propria sa soră, Arsinoë II. În anul 270, cei doi soţi au fost divinizaţi sub numele de zeii adelfi, adică „frate şi soră". Li s-a înălţat un templu special în Alexandria şi cultul lor a fost asociat cu cel al lui Alexandru.

După un început războinic, Ptolemeu III Euergetes (246–221), fiul lui Ptolemeu II şi al primei sale soţii, Arsinoë I, a menţinut în Egipt o perioadă rodnică, de pace şi de prosperitate.

Monarhia lagidă a început să dea semne de slăbiciune sub domnia lui Ptolemeu IV Philopator (221–203). Cu toată victoria obţinută la Rafia, în anul 217, regele, pe care Polibiu îl descrie ca pe un petrecăreţ leneş, nu s-a ocupat de problemele regatului, pe care le-a lăsat în grija miniştrilor. Începând din anul 216, ţara a fost zguduită de numeroase revolte ale egiptenilor exasperaţi de hoţiile funcţionarilor regali. La moartea lui, Philopator a lăsat succesorului său un regat în plin război civil.

IV. Ptolemeii perioadei de decadenţă (203–80)

Ptolemeu V Epiphanes (203–181) avea doar şase ani când s-a urcat la tron. Miniştrii săi s-au ocupat de pacificarea Egiptului. Au înăbuşit revoltele, dar au dat dovadă de indulgenţă şi de blândeţe, îndeosebi faţă de clerul egiptean, care a devenit aliatul monarhiei. Ptolemeu V Epiphanes a fost primul Lagid

care a fost încoronat faraon după ritualul egiptean. Urmaşii lui l-au imitat.

Când a murit Epiphanes, în 181, revoltele încetaseră. Dar Egiptul pierduse Coilesyria, anexată în anul 198 de seleucidul Antioh III.

Ca regentă a fiului său copil, Ptolemeu VI Philometor, regina Cleopatra I a reuşit să menţină pacea în regat până la moartea sa, în anul 172. Dar în 170 Egiptul a fost invadat de seleucidul Antioh IV şi şi-a recâştigat independenţa numai la intervenţia Romei. Trimisul Senatului roman în Alexandria, C. Pofillius Laenas, i-a poruncit lui Antioh IV să părăsească Egiptul. Temându-se de duşmănia poporului roman, Seleucidul a preferat să renunţe la cucerire şi a părăsit imediat ţara. În acest fel, Roma s-a impus ca arbitru al conflictului.

Rolul Oraşului n-a încetat să crească în deceniile care au urmat. Ptolemeii, prin conflictele lor dinastice, au fost principalii responsabili. În anul 164, Ptolemeu VI Philometor a fost alungat din Egipt de fratele său mai mic, viitorul Ptolemeu VIII Euergetes. Philometor a făcut greşeala să se ducă la Roma ca să ceară ajutor Senatului, dându-i din nou ocazia acestuia de a se amesteca în treburile Orientului. În anul 163, romanii le-au impus celor doi fraţi împărţirea regatului: Ptolemeu VI Philometor şi sora-soţie a sa, Cleopatra II, au primit Egiptul şi Ciprul, în timp ce tânărul Ptolemeu a dobândit Cirenaica.

În acest fel, Roma împărţea imperiul Ptolemeilor, slăbit deja considerabil. Umbra tutelară a Senatului plana tot mai puternic asupra Alexandriei. Pentru orice nouă dispută, cei doi fraţi se plângeau Romei. Tânărul Ptolemeu s-a dus chiar în Italia, în 154, pentru a le arăta senatorilor rănile pe care le avea de la ucigaşii plătiţi de fratele său.

Când Ptolemeu VI Philometor a murit în 145, tânărul Ptolemeu a plecat imediat din Cirena spre Alexandria. S-a căsătorit cu sora sa Cleopatra II, eliminându-l pe fiul acesteia, Ptolemeu VII, moştenitorul legitim al tronului. Ptolemeu VIII a luat supranumele Euergetes, după exemplul strămoşului său Ptolemeu III. Dar locuitorii Alexandriei îl numeau în mod obişnuit *Physkon,*

„Umflatul", din cauza obezităţii sale monstruoase. A domnit peste imperiul lagid reunificat din 145 până în 116. Dar domnia sa nu a pus capăt certurilor dinastice. Îndrăgostit, dacă ne încredem în Iustinus, de Cleopatra III, fiica Cleopatrei II şi a lui Ptolemeu VI, Physkon s-a căsătorit cu propria sa nepoată. Pentru prima oară, nu mai era un cuplu, ci un trio care domnea în Alexandria. Curând, cele două soţii au început să se urască. A izbucnit un război, care i-a obligat pe Physkon şi pe Cleopatra III să fugă în Cipru (131), Cleopatra II rămânând singura regină a Egiptului. Ca să se răzbune, Physkon i-a trimis surorii şi soţiei lui cadavrul tăiat în bucăţi al copilului pe care-l avusese cu ea. Doi ani mai târziu, a reuşit să revină în Alexandria, unde, până la urmă, s-a împăcat cu Cleopatra II. Pentru a înăbuşi războiul civil ce făcea ravagii în întreaga ţară, cei trei suverani împăcaţi au promulgat un decret de amnistie care ştergea toate delictele comise, readucând liniştea în ţară (118).

Regele a murit în anul 116. Prin testament, lăsa regatul moştenire Cleopatrei III, cu excepţia Cirenaicii, oferită lui Ptolemeu Aprion, fiul pe care-l avea cu concubina sa Irina.

Cleopatra III dorea să domnească singură în Egipt. I-a dat fiului său Ptolemeu IX Soter II doar un rol de suveran cu numele. La început numită *thea euergetes* („zeiţă binefăcătoare"), şi-a adăugat numelui ei epiclezele *philometor* („care-şi iubeşte mama") şi *soteira* („salvatoarea"). Cinci prelaţi — patru preotese şi un preot — erau consacraţi cultului său. A fost asimilată, de asemenea, cu zeiţa egipteană Isis, fiind desemnată pe un papirus demotic din 112–111 cu expresia „Isis, marea mamă a zeilor".

În 107, regina l-a detronat pe Ptolemeu IX Soter II, înlocuindu-l cu cel de-al doilea fiu al ei, Ptolemeu X Alexandros I. Ptolemeu IX a fugit în Cipru, pe care a reuşit să-l cucerească.

Cleopatra III a murit în anul 101. În multe privinţe, domnia ei o anunţa pe cea a strănepoatei sale, Cleopatra VII. Regăsim la cele două Cleopatre aceeaşi dorinţă de putere şi aceeaşi pasiune pentru pompoasele puneri în scenă politico-religioase.

Ptolemeu X Alexandros s-a căsătorit cu nepoata sa Berenice III. În anul 88, a fost alungat de către locuitorii Alexandriei, care

l-au rechemat din Cipru pe fratele său, Ptolemeu IX Soter. Acesta a domnit până la moartea sa, în anul 80.

Sylla, stăpân în Roma, l-a impus atunci ca rege pe Ptolemeu XI Alexandros II, fiul lui Ptolemeu X. Acesta a trebuit să o ia în căsătorie pe Berenice III, verişoara sa. Dar la scurt timp după nuntă a ordonat asasinarea soţiei sale, fiind la rândul lui masacrat de partizanii reginei.

Ptolemeu Apion, mort în Cirenaica, fără copii, în anul 96, lăsase moştenire regatul său Romei. Dinastia lagidă nu mai avea moştenitor legitim.

Capitolul II

PTOLEMEU XII AULETES, TATĂL CLEOPATREI

I. Ptolemeu XII şi Cleopatra VI

Pentru a evita o criză dinastică de care ar fi profitat Roma, alexandrinii s-au grăbit, în anul 80, să pună pe tron doi fii bastarzi ai lui Ptolemeu IX Soter II. Unul trebuia să domnească în Cipru, celălalt în Alexandria. Acesta din urmă, Ptolemeu XII, a luat supranumele Philopator („care-şi iubeşte tatăl") şi Philadelphos („care-şi iubeşte sora"). Căsătoria regelui cu sora sa Cleopatra VI Tryphaina justifică cel de-al doilea supranume. Împreună, suveranii au devenit zeii *Philopatores Philadelphoi*. Alegerea acestor epicleze făcea referire la glorioşii strămoşi ai dinastiei, Ptolemeu II şi Arsinoë II, ca şi la Ptolemeu IV şi Arsinoë III, probabil cu scopul de legitimare a noului cuplu regal. Alexandrinii îl numeau, în mod obişnuit, pe rege *Nothos*, adică „bastardul". Când, în jurul anului 69, acesta a luat şi supranumele oficial *Neos Dionysos* („noul Dionysos"), poporul l-a numit regele *Auletes* („cântăreţul din flaut")[1].

Nu se ştie nimic despre mama cuplului. Bunica unică a Cleopatrei, fiica lui Auletes şi a Tryphainei, ne este deci necunoscută. Este posibil ca absenţa, din sursele noastre, a oricărei menţionări a acesteia să arate că era vorba de o curtezană, cu care nu se puteau lăuda. Unele concubine regale ne sunt, totuşi, cunoscute, cum este cazul Irinei, mama lui Ptolemeu Apion.

[1] *Aulos*: instrument muzical de suflat cu ancie dublă la vechii greci (n. t.)

Ptolemeu XII a fost încoronat faraon, după exemplul predecesorilor săi, începând cu Ptolemeu V Epiphanes. Dar, dintr-un motiv rămas necunoscut, încoronarea n-a avut loc decât în anul 76, după cum scrie pe stela lui Pseneptais, aflată la British Museum (vezi E.A.E. Reymond, *From the Records of a priestly Family from Memphis*, Wiesbaden 1981, p. 136), mare-preot al lui Ptah care l-a încoronat pe rege. Pe de altă parte, preotul egiptean este cel care a venit în Alexandria. Ptolemeu a fost încoronat în palatul său, nu în templul din Memphis, cum era obiceiul.

II. Regele şi Roma

Auletes nu a fost recunoscut ca rege de Senatul roman, ceea ce l-a pus într-o situaţie extrem de delicată. La Roma, unii erau partizanii unei anexări a Egiptului, în virtutea unui pretins testament al lui Ptolemeu XI Alexandros II. Suveranul, se spunea, lăsase regatul său moştenire Romei, aşa cum făcuse în anul 96 regele din Cirena, Ptolemeu Apion.

Pe de altă parte, Cleopatra Selene, fiica lui Ptolemeu VI, regină a Siriei, revendica şi ea coroana Egiptului pentru cei doi fii ai ei. Selene era, desigur, ultima Lagidă legitimă, dar copiii ei nu aveau dreptul, în ochii romanilor, fiind pe jumătate seleucizi. Roma a respins pretenţiile reginei Siriei şi a preferat să menţină pe tron un bastard, fără a-l recunoaşte oficial, decât să susţină un suveran care putea să se declare într-o zi moştenitor atât al Seleucizilor, cât şi al Ptolemeilor. Cleopatra Selene a murit în anul 69, chiar în anul naşterii marii Cleopatre, fără să-şi vadă dorinţa împlinită.

Dar Auletes nu putea fi liniştit. Anexarea Egiptului era mereu avută în vedere de Roma. Partidul popular a făcut propuneri în acest sens, în anii 65 şi 64, în timpul cenzoratului lui Crassus. Cicero, consul în anul 63, s-a opus, dar nu pentru a-l susţine pe

Auletes, ci pentru a le face rău dușmanilor săi, a căror bogăție ar fi crescut după anexare.

În aceeași perioadă, Pompei punea capăt independenței Siriei, care devenea provincie romană. Imperiul Seleucid dispăruse.

Auletes a simțit atunci că menghina se strânge tot mai mult în jurul lui și și-a dat seama mai mult ca oricând de fragilitatea și precaritatea tronului său.

A reacționat cu o oarecare abilitate, neșovăind chiar să se umilească pentru a-și păstra independența. I-a trimis cadouri luxoase lui Pompei, ca și 8000 de călăreți ca să lupte alături de *imperator* la cucerirea Palestinei. Desigur că inițiativa lui Auletes a apărut în ochii unor alexandrini ca o adevărată rușine: regele ajuta Roma să cucerească regiuni care aparținuseră cândva Alexandriei. Auletes a scăpat însă de intervenția militară a Romei pe teritoriul lui.

În acest context de supunere și de umilință a crescut Cleopatra. Se poate presupune că existența unei adevărate „săbii a lui Damocles" ce amenința tronul tatălui său i-a influențat caracterul și planurile politice viitoare.

Regele Egiptului, diametral opus măreției trecute a Lagizilor, nu mai era decât un client al romanilor. Totuși, țara se bucura încă de o considerabilă bogăție. Istoricul Diodor din Sicilia, care a vizitat Egiptul în jurul anului 60, ne spune că regele obținea un venit foarte important din exploatarea țării: peste 6000 de talanți pe an.

Regatul lui Auletes, slab dar bogat, apărea ca o pradă ideală pentru partidul popular din Roma. Când Iuliu Cezar, conducător al *populares* împreună cu Crassus, a devenit consul în anul 59, regele Egiptului s-a gândit probabil că sfârșitul regatului său era aproape. Singura sa scăpare a fost cumpărarea consulului. În schimbul a 6000 de talanți, venitul anual al regelui, Cezar a impus votarea unui proiect de lege care îl recunoștea pe Auletes ca rege al Egiptului „aliat și prieten al poporului roman". Nu se punea problema fratelui lui Auletes care domnea în Cipru. În anul următor, tribunul Clodius, apropiat al lui Cezar, a propus ca Ciprul să fie declarat provincie romană. Marcus Caton a fost

trimis să ia în stăpânire insula, în numele poporului roman. Fratele regelui Egiptului, căruia Caton îi propusese, totuşi, să devină preot al Afroditei în Pafos, a preferat să se sinucidă. Toate bogăţiile Ciprului au fost aduse la Roma.

Auletes reuşise deci să-şi cumpere regatul, dar era, mai mult ca niciodată, izolat. Toate regiunile care făcuseră parte odinioară din imperiul lagid, Cirenaica, Ciprul şi Palestina, fuseseră anexate de către Roma.

III. Revolta alexandrinilor

Exasperaţi, probabil, de pierderea Ciprului, alexandrinii s-au răsculat în anul 58. Auletes a trebuit să fugă din ţară. S-a hotărât să plece în Italia pentru a-i implora pe romani să-l urce din nou pe tron, cu ajutorul unei intervenţii militare. În drum, s-a oprit în Rodos, unde se afla Caton. Romanul l-a primit pe suveranul Egiptului în mod deliberat cinic şi dispreţuitor, stând pe scaunul-latrină.

Auletes şi-a continuat drumul spre Roma. Pompei l-a invitat în vila sa din Munţii Albani. Regele s-a străduit să obţină sprijinul senatorilor, prin nenumărate cadouri şi prin promisiunea unor sume mari de bani. Dar curând n-a mai avut bani şi a trebuit să împrumute, mai ales de la bogatul bancher Rabirius Postumus. Auletes i-a promis lui Rabirius funcţia de *dioecetos*, adică administrator al regatului, imediat ce va fi reaşezat pe tron.

Aflând de intrigile lui Auletes, alexandrinii au trimis la Roma o delegaţie de o sută de cetăţeni, conduşi de filosoful Dion, pentru a-şi declara opoziţia faţă de întoarcerea regelui. Acesta însă stătea la pândă. A angajat asasini care au ucis majoritatea solilor atunci când au debarcat la Puzzoli. Dion a scăpat de la masacru, dar n-a mai îndrăznit să-şi îndeplinească misiunea. A fost găsit asasinat, într-o zi, în casa gazdei sale Luceius.

În Alexandria, Cleopatra VI Tryphaina, care nu-şi urmase soţul în exil, rămăsese regina Egiptului. A murit câteva luni mai târziu, în anul 57. Fiica sa, Berenice IV, asociată la tron din anul

58, i-a fost urmaşă. I s-a căutat un soţ. În vârstă de doar trei ani, cel mai mare dintre fraţii săi părea, fără îndoială, prea mic pentru a forma, împreună cu sora sa, un nou cuplu credibil de Philadelphoi. Au fost, atunci, luaţi în consideraţie doi Seleucizi. Dar unul dintre ei a murit în timpul negocierilor, iar celălalt, Philippos, a fost reţinut în Siria de proconsulul Gabinius. Un oarecare Seleucos, care se lăuda că face parte din familia Seleucizilor, s-a prezentat şi el la Alexandria, dar era atât de grosolan, încât regina a pus să fie sugumat câteva zile mai târziu. În sfârşit, a fost descoperit un oarecare Archelaos, fiul unui general al lui Mithridate, care pretindea că este fiul natural al regelui din Pont. El trecuse de partea romanilor în timpul celui de-al doilea război contra lui Mithridate, şi Pompei îl numise mare-preot al lui Cibele la Comana din Pont. Căsătoria lui cu Berenice a avut loc în iarna 56–55.

Auletes a părăşit Roma la sfârşitul anului 57. Prezenţa lui acolo nu mai era necesară, repunerea lui pe tron printr-o intervenţie militară romană fiind, în principiu, obţinută. Mai rămânea de stabilit cine se va ocupa de aceasta.

Ajuns în Siria, regele a intrat în legătură cu Aulus Gabinius, proconsulul Siriei, partizan al lui Pompei. I-a promis 10.000 de talanţi în schimbul unei expediţii militare care să-l reinstaleze pe tron. Gabinius a fost de acord şi a invadat Egiptul în primăvara anului 55. Era însoţit de Marc Antoniu, comandantul cavaleriei. Archelaos a încercat să se opună, dar a fost învins şi ucis. În acest fel, revenit în Alexandria, Auletes şi-a redobândit palatul şi regatul.

IV. A doua domnie a lui Auletes

Imediat, Auletes a poruncit să fie ucişi atât propria sa fiică, Berenice IV, cât şi partizanii ei. Mai avea încă patru copii: Cleopatra VII, Arsinoë IV, Ptolemeu XIII şi Ptolemeu XIV, în vârstă de, respectiv, paisprezece, nouă, şase şi patru ani. Apian spune că Marc Antoniu a fost sedus de farmecul tinerei

Cleopatra chiar de atunci, când intrase prima oară în Alexandria, în anul 55. Desigur că nu este posibil de verificat o asemenea afirmaţie, care pare mai curând o rescriere retrospectivă a istoriei decât o realitate.

În timpul celei de-a doua domnii a lui Auletes, Egiptul s-a aflat, mai mult ca niciodată, sub tutela Romei. Gabinius lăsase trupe cantonate lângă Alexandria, pentru siguranţa lui Auletes şi mai ales pentru a preveni orice încercare de revoltă împotriva regelui. Pe de altă parte, regatul a devenit prada creditorilor lui Auletes. Rabirius Postumus, care obţinuse postul de *dioecetos*, s-a aflat în fruntea finanţelor ţării. A rămas aici mai puţin de un an şi a fost alungat de o revoltă a alexandrinilor. Întors în Italia cu sumele importante pe care reuşise să pună mâna în timpul mandatului său, a fost dat în judecată. Cicero l-a apărat şi a scris, cu această ocazie, lucrarea *Pro C. Rabirio Postumo*.

Auletes a murit în anul 51.

Capitolul III

CLEOPATRA ŞI CEZAR

I. Cleopatra VII şi Ptolemeu XIII (51–48)

Cleopatra, cea de-a şaptea regină cu acest nume, a urcat la tron în anul 51, în vârstă de optsprezece ani. Respectând obiceiul dinastic şi voinţa regelui decedat, exprimată prin testament, s-a căsătorit cu fratele său, Ptolemeu XIII, în vârstă de zece ani. Noul cuplu regal a fost divinizat sub numele de *theoi philopatores*, „zeii care-şi iubesc tatăl".

Regina a crezut, probabil, că va putea profita de tinereţea fratelui său pentru a exercita singură puterea. Dar curând a apărut o rivalitate între Cleopatra şi anturajul fratelui său. Eunucul Potheinos, *tropheus* sau preceptor al regelui, strategul Achillas, comandantul armatei, şi retorul Theodot din Chios, toţi trei consilieri ai tânărului rege şi oameni puternici ai regatului, s-au opus reginei, încurajându-l pe Ptolemeu să rupă legăturile cu sora lui.

Este foarte probabil ca relaţiile dintre cele două tabere să se fi înrăutăţit începând cu anul 50. Cum în jurul ei se organizase o cabală a palatului, condusă de Potheinos, Cleopatra şi-a dat seama că doar cu un sprijin din exterior ar putea să-şi păstreze tronul. A căutat deci sprijin la Roma.

În acest timp, Italia era la fel de dezbinată ca şi Egiptul: Iuliu Cezar şi Pompei se luptau între ei fără menajamente şi războiul civil ameninţa Republica. Cleopatra a trecut de partea lui Pompei. Alegerea era normală, pentru că Pompei îl susţinuse cândva pe Auletes la Roma. Fiul lui

Pompei, Gnaeus Pompeius, a debarcat la Alexandria pentru a solicita o participare militară şi financiară a Egiptului. A fost primit de regină, care i-a devenit probabil amantă, dându-i şi un ajutor nesperat: douăzeci de vase, o mare cantitate de grâu şi cinci sute de „gabinieni", sau soldaţi ai lui Gabinius, care rămăseseră în Egipt după anul 55.

Una dintre priorităţile politicii reginei era de a păstra prietenia Romei şi, mai precis, a partidei pompeiene, care, în caz de victorie, ar fi recunoscut cu siguranţă că are o datorie faţă de Egipt. Cleopatra s-a împăcat şi cu Bibulus, puternicul proconsul al Siriei. Acesta cerea revenirea în Siria a tuturor „gabinienilor", de care avea nevoie în lupta împotriva parţilor. El i-a trimis pe cei doi fii ai săi la Alexandria, pentru a organiza întoarcerea soldaţilor. Dar cea mai mare parte a „gabinienilor" considerau că se stabiliseră definitiv în Egipt, unde se căsătoriseră şi primiseră pământ, ca şi statutul de *katoikoi*, sau coloni militari. Mulţi au refuzat să plece şi s-au revoltat. Fiii lui Bibulus au fost asasinaţi. Regina i-a arestat pe vinovaţi şi i-a trimis, în lanţuri, proconsulului Siriei.

Ajutorul acordat fiului lui Pompei şi extrădarea asasinilor fiilor lui Bibulus au avut probabil ca efect creşterea duşmăniei lui Potheinos, Achillas şi Theodot faţă de regina care-şi impunea politica sa externă în Egipt.

În anul 48, când tânărul rege a devenit major, Potheinos şi prietenii săi au acuzat-o pe regină că ar complota împotriva fratelui său şi au provocat o răscoală a locuitorilor Alexandriei. Cleopatra a trebuit să fugă, dar nu s-a considerat învinsă. S-a refugiat la frontiera orientală a Egiptului, în sudul Palestinei, unde şi-a format o armată cu soldaţi recrutaţi din triburile arabe.

Informaţi de acţiunile ei, Potheinos, Theodot şi Achillas, ca şi tânărul rege, au părăsit şi ei Alexandria şi au pornit în

întâmpinarea reginei, pentru a-i bara drumul de întoarcere. Îşi instalaseră tabăra la baza promontoriului Casios, în apropiere de Pelusium, când au aflat de sosirea iminentă a lui Pompei. Cele două războaie civile, cel egiptean şi cel roman, urmau deci să se interfereze. Învins la Farsalos, în Tesalia, Pompei, sfătuit de confidentul său Theofan din Lesbos, luase drumul Egiptului. Se gândise că va fi bine primit de fiul lui Auletes, aliatul său, şi-şi va putea reface forţele înainte de a reîncepe lupta împotriva lui Cezar.

Vestea venirii lui Pompei i-a pus în mare încurcătură pe cei din anturajul lui Ptolemeu. Iată ce spune Plutarh (*Viaţa lui Pompei*): „S-au făcut propunerile cele mai diferite. Unii voiau ca Pompei să fie alungat, alţii doreau să fie primit. Dar Theodot, pentru a-şi demonstra arta de retor, a susţinut că nu era ceva sigur în nici una dintre aceste două propuneri. «A-l primi pe Pompei, a spus el, înseamnă a ni-l face duşman pe Cezar, iar pe Pompei stăpân [...]. Cea mai bună soluţie este să-l primim şi-apoi să-l ucidem. În acest fel îi facem pe plac lui Cezar, fără a ne mai teme de Pompei.» Şi a adăugat, se spune, zâmbind: «Un mort nu muşcă». A fost adoptată această propunere şi Achillas a fost însărcinat să o ducă la îndeplinire." Continuarea acestui text este încărcată de patetism. Sub ochii soţiei sale în lacrimi, Pompei a căzut sub loviturile asasinilor şi a murit demn, fără să geamă, mulţumindu-se, din pudoare, să-şi acopere faţa cu toga. Apoi, „asasinii i-au tăiat capul lui Pompei şi au aruncat din barcă trupul gol, pe care l-au lăsat expus privirilor celor care erau dornici să vadă aşa ceva".

II. Cezar în Egipt (48—47)

După Farsalos, Cezar pornise în urmărirea duşmanului său. Profitând de vânturile prielnice, a ajuns în Alexandria la câteva zile după asasinarea lui Pompei.

Theodot a venit să-i ofere capul vechiului său rival, gândind că Cezar se va întoarce imediat la Roma. Dar manevra nu a avut efectul scontat. După cum spune Apian, „când i s-a adus capul lui Pompei, Cezar s-a supărat foarte tare". Convins că era, de acum înainte, stăpânul Romei, Cezar a vrut, poate în mod ipocrit, să-l imite pe Alexandru care îl acoperise cu mantaua sa şi plânsese lângă cadavrul lui Darius III la Hecatompylos.

Cezar şi-a debarcat trupele (3200 de oameni şi 800 de cai) şi a intrat în oraş, precedat de lictori care purtau fasciile Republicii. Am putea să ne întrebăm care erau intenţiile sale. Oficial, *imperator*-ul, reprezentantul Romei, acţiona ca arbitru în conflictul dintre Cleopatra şi tânărul său frate, în baza testamentului lui Auletes. În realitate, împăcarea nu era decât un pretext pentru a mări şi mai mult dependenţa Egiptului faţă de Roma. Cezar s-a instalat, ca un stăpân, în palatul regal şi a cerut să-i fie prezentaţi imediat regele şi regina.

Părăsind Pelusium, unde armata sa era pe poziţii, gata de luptă pentru confruntarea cu trupele Cleopatrei, Ptolemeu XIII s-a dus la Alexandria, însoţit de Potheinos. Pentru Cleopatra nu era atât de uşor să răspundă la chemarea lui Cezar. Ea putea fi oricând descoperită şi asasinată de partizanii fratelui său.

Plutarh (*Viaţa lui Cezar*) spune că regina a folosit o viclenie. A reuşit să intre, noaptea, în Alexandria, cu o barcă uşoară, însoţită doar de unul dintre credincioşii săi servitori, Apollodor

din Sicilia. Mai trebuia doar să ajungă în palat, fără a fi recunoscută. „Cum nu putea pătrunde fără să fie recunoscută", scrie Plutarh, „s-a băgat într-un sac, pe care Apollodor l-a legat cu o curea şi pe care i l-a dus lui Cezar, intrând chiar pe poarta palatului."

Această viclenie a Cleopatrei a fost, se spune, prima ispită care l-a captivat pe Cezar. El ar fi fost „încântat de această minte inventivă, apoi subjugat de blândeţea ei şi de farmecul conversaţiei sale". Cezar a devenit amantul reginei.

Dându-şi seama de complicitatea ce intervenise între sora sa şi *imperator*, tânărul rege, dacă-i dăm crezare lui Dio Cassius, „plin de mânie" şi-a smuls diadema, aruncând-o la pământ. Dar Cezar a reuşit să-l potolească. În orice caz, n-a renunţat la ideea de a-l împăca pe rege cu Cleopatra. A organizat o întâlnire publică între suverani şi o masă mare care trebuia să pecetluiască împăcarea lor. Conform ultimelor dorinţe ale tatălui lor, Ptolemeu şi Cleopatra se angajau să împartă puterea regală.

Totuşi, pacea n-a durat mult: doar cincisprezece zile. Plutarh (*Viaţa lui Cezar*) vorbeşte de „comportamentul insuportabil al lui Potheinos". „Prin cuvintele şi prin faptele sale, făcea totul ca Cezar să pară odios şi demn de dispreţ." Eunucul era conştient că avea posibilitatea să întoarcă situaţia în avantajul său. Cu doar 3200 de oameni şi 800 de cai, stăpânul palatului era ca şi prizonier al populaţiei numeroase — între 500.000 şi 1 milion de locuitori — şi deosebit de ostilă romanilor.

Potheinos a început să incite, în toate ocaziile, ura alexandrinilor faţă de Cezar. Pe de altă parte, pentru a-i irita pe soldaţii romani, a ordonat să li se dea pâine mucegăită. În sfârşit, eunucul i-a trimis un mesaj lui Achillas, aflat cu armata la Pelusium, şi i-a poruncit să vină în Alexandria cu cei 22.000 de oameni ai săi.

Cezar se afla într-o situaţie extrem de critică. În momentul în care Achillas a intrat în Alexandria, populaţia s-a răsculat împotriva romanilor. În acest fel a izbucnit „războiul din Alexandria", relatat în *Bellum Alexandrinum*, lucrare care figurează în corpusul cezarian, dar al cărei autor este necunoscut.

Prizonier în palatul regal, Cezar îşi făcuse poziţia inexpugnabilă, cu ajutorul fortificaţiilor. Achillas a încercat atunci să

cucerească portul regal. Dar romanul a dat foc flotei egiptene ancorate acolo. Incendiul s-a extins şi a făcut nenumărate pagube, distrugând în special antrepozitele portului. Totuşi, nu este sigur că celebra Bibliotecă a fost şi ea distrusă cu această ocazie (vezi cap. VII, 1).

În interiorul palatului, împreună cu suveranii şi cu Cezar, se aflau şi Potheinos şi sora cea mică a reginei, Arsinoë IV. Potheinos, a cărui corespondenţă cu Achillas a fost descoperită, a fost ucis din ordinul lui Cezar. Arsinoë IV, în vârstă de şaisprezece ani, s-a gândit să profite de război pentru a se proclama regină. A reuşit, chiar la începutul conflictului, să fugă din palat împreună cu eunucul ei, Ganymede, ajungând la trupele lui Achillas. Dar între Achillas şi Ganymede a izbucnit o ceartă. Arsinoë i-a luat partea lui Ganymede şi strategul a fost executat. „Acesta murind", scrie autorul lucrării *Bellum Alexandrinum*, „ea deţinea singură, fără asociat sau tutore, întreaga putere. A pus armata sub comanda lui Ganymede, iar acesta, odată numit în post, a mărit solda trupei." A încercat, apoi, să-i înseteze pe romani, lăsând să se scurgă apă de mare în sistemul de canalizare care-l alimenta pe Cezar. Dar *imperator*-ul a reuşit să înlăture pericolul, punând să fie săpate puţuri.

Ceva mai târziu, unii alexandrini, probabil foşti partizani ai lui Achillas, au încercat să negocieze cu Cezar. Ei cereau ca romanul să-l lase pe rege să vină în mijlocul trupelor şi promiteau, în schimb, să-l ucidă pe Ganymede. Cezar l-a eliberat pe Ptolemeu XIII, probabil din calcul politic, cu scopul de a mări disensiunile din tabăra adversă. Regele a revenit în armata egipteană şi a poruncit imediat uciderea lui Ganymede. Se pare că a luat chiar el comanda trupelor şi n-a avut probabil nici o dificultate să-i reunească în jurul lui pe alexandrinii ostili lui Cezar, în lupta pe care o ducea împotriva romanilor.

Dar la începutul anului 47, *imperator*-ul a primit ca întăriri una dintre legiunile pe care le ceruse locţiitorului său Calvinus. Aceasta era comandată de Mitridate din Pergam, fiul natural al marelui Mitridate şi aliat al lui Cezar. Mitridate a ocupat mai întâi Pelusium. După aceea a pornit înspre Memphis, şi apoi,

schimbând direcţia spre nord, către Alexandria, a reuşit să facă joncţiunea cu trupele lui Cezar. Armata egipteană a fost zdrobită şi în mare parte masacrată în deltă. Ptolemeu XIII a izbutit să fugă, dar s-a înecat în Nil (ianuarie 47).

În tot acest timp, Cleopatra rămăsese în palatul regal, fără îndoială duşmănită de alexandrini, pentru că trecuse de partea inamicilor Egiptului. Cu toate acestea, moartea lui Ptolemeu şi exilul lui Arsinoë IV, trimisă în Italia pentru a face parte din triumful *imperator*-ului, au făcut din ea stăpâna necontestată a regatului. Întreaga opoziţie a tăcut, eliminată cu armele sau resemnându-se să accepte legea învingătorului.

Pentru a respecta tradiţia dinastică, regina s-a căsătorit cu tânărul ei frate, singurul care mai rămăsese: Ptolemeu XIV, în vârstă de doisprezece ani. Acesta a fost suveran doar cu numele. Poate nici nu avea o personalitate prea puternică. Noul rege a primit supranumele predecesorului său „Philopator". S-a păstrat, pentru desemnarea cuplului regal, supranumele divin de *theoi philopatores* („zeii care-şi iubesc tatăl"), pe care-l purtase regina şi primul ei soţ.

Revenit în Alexandria după victoria sa, Cezar a rămas aproape trei luni în Egipt. Tradiţia spune că a făcut-o din dragoste pentru regină. Unii se miră uneori că *imperator*-ul a preferat să rămână în Egipt, în timp ce duşmanii săi îşi refăceau forţele în diferite locuri din Mediterana. Atât de aproape de scopul propus, Cezar nu risca oare, rămânând atât de mult timp departe de Roma şi putând pierde, dintr-o singură lovitură, avantajul dobândit după Farsalos şi moartea lui Pompei? Nici un motiv politic nu pare să explice prelungirea şederii lui Cezar în Egipt. Problemele în Egipt erau rezolvate şi duşmanii egipteni ai Romei reduşi la tăcere. În acest context, trebuie să recunoaştem că tradiţia

are, neîndoielnic, dreptate. În fond, de ce pasiunea ar trebui exclusă din istorie? Să ne ferim, de asemenea, să atribuim personajelor din Antichitate motivele care îi vor conduce pe oamenii din secolul XX. Un dictator contemporan nu şi-ar „pierde" poate vremea în braţele unei regine, dar Cezar nu este un dictator din secolul XX.

Imperator-ul a rămas deci cu regina şi în primele luni ale anului 47. „A navigat pe Nil", ne spune Apian (*Războaiele civile*), „cu patru sute de vase şi a admirat peisajul în compania Cleopatrei, şi îi făcea mare plăcere." După atâtea războaie încununate de succes, se pare că Cezar a dorit să-şi ofere câteva luni de destindere, îmbinând dragostea reginei cu vizitarea minunilor Egiptului. După cum spunea Apian, Cezar, care era „interesat de ştiinţă", a consultat preoţii egipteni, aşa cum, la vremea sa, Alexandru stătuse de vorbă cu înţelepţii Orientului. Dorinţa de a-l imita pe Alexandru pare să motiveze o parte din comportamentul *imperator*-ului. A rămas nouă luni în Egipt.

Abia în luna aprilie, sau poate chiar mai târziu, a părăsit Alexandria pentru a se duce în Asia. Trei legiuni au rămas în Egipt pentru a asigura securitatea Cleopatrei.

Imperator-ul restituise, puţin mai înainte, Ciprul Egiptului. Retrocedarea acestei insule trebuia să-i asigure reginei un oarecare prestigiu, în special pe lângă supuşii recalcitranţi. Amintim că din cauza pierderii Ciprului, cu unsprezece ani mai înainte, alexandrinii îşi alungaseră regele. Legătura dintre regină şi Cezar începea aşadar să dea roade.

III. Cezarion

La scurt timp după plecarea lui Cezar, sau poate chiar mai înainte, dacă îi dăm crezare lui Plutarh (*Viaţa lui*

Cezar), regina a avut un fiu, atribuindu-i paternitatea *imperator*-ului. După cum scrie pe o stelă demotică descoperită la *Serapeum*-ul din Memphis, astăzi la Luvru, copilul, numit Cezar ca şi tatăl său, s-a născut la 23 *Payni* (23 iunie) 47. Conform inscripţiei de pe acest monument, data corespunde cu sărbătoarea lui Isis. Ne întrebăm dacă această coincidenţă nu este un produs al propagandei regale. Ea însăşi fiind asimilată cu zeiţa Isis, Cleopatra dorea, fără îndoială, să-l asimileze pe fiul său cu Horus.

Copilul a primit şi numele Ptolemeu, dar posteritatea l-a cunoscut sub diminutivul *Cezarion,* „micul Cezar", dat de alexandrini, după cum spune Plutarh. Naşterea sa oficializa, într-un fel, legătura dintre regină şi *imperator*. Cleopatra i-ar fi putut atribui paternitatea lui Ptolemeu XIII, pentru a respecta obiceiul dinastic. Dar n-a făcut-o, conştientă de importanţa politică pe care i-o conferea noul ei statut de mamă a celui care s-ar fi putut proclama, într-o zi, moştenitorul lui Cezar. Plecarea la Roma a reginei, însoţită de copil, în anul 46, ne arată că ea considera că viitorul ei depindea de Italia.

Poate cu scopul de a potoli nemulţumirea egiptenilor, care condamnau probabil proclamarea deschisă a legăturii reginei cu *imperator*-ul, s-a recurs la un artificiu religios. Pe fragmente de basoreliefuri provenite dintr-un *mammisi*, templu în care se celebra naşterea divină a copilului regal, înălţat la Hermonthis, Cezar este prezentat ca încarnarea zeului solar Ra. Stratagema era ingenioasă: unindu-se cu un zeu, regina nu încălcase tradiţia faraonică. Basoreliefurile şi inscripţiile găsite în *mammisi*-ul din Hermonthis exprimă, neîndoielnic, voinţa reginei de a-şi mări prestigiul în faţa preoţilor şi a populaţiei egiptene.

IV. Regina la Roma (octombrie 46–martie 44)

În vara anului 47, la Zela, Cezar l-a zdrobit pe Farnace II, suveranul Regatului Bosporan. Dar *imperator*-ul a amânat expediţia pe care o plănuise împotriva parţilor. După ce a rezolvat repede problemele Asiei, s-a oprit puţin la Roma, timp în care Senatul i-a încredinţat dictatura pentru un an.

A trebuit, apoi, să plece în Africa (decembrie 47), unde republicanii, ajutaţi de regele numid Iuba I, îl aşteptau cu multe trupe. În aprilie 46, Cezar a câştigat o victorie decisivă la Thapsus. Cato cel Tânăr, conducătorul republicanilor, şi Iuba s-au sinucis.

Imperator-ul a revenit la Roma în vara anului 46. Senatul tocmai îl numise dictator pentru zece ani şi îi decernase un mare număr de onoruri excepţionale. Cezar l-a numit pe Marc Antoniu *magister equitum* („maestru de cavalerie"), adică şeful său de stat major şi locţiitor. Au fost organizate ceremonii grandioase de triumf pentru a celebra victoriile obţinute în Galia, în Africa, la Alexandria şi în Bosfor. Arsinoë IV, ca şi Vercingetorix au fost târâţi, înlănţuiţi, pe străzile Romei. Totuşi, poate din cauza simpatiei populare pe care o stârnise, Arsinoë nu a fost executată, spre deosebire de conducătorul gal, Cezar mulţumindu-se să o trimită în exil la templul lui Artemis din Efes.

Probabil că după aceste ceremonii a venit Cleopatra la Roma, ca să-l întâlnească pe dictator. Era însoţită de Cezarion, ca şi de Ptolemeu XIV, pe care, din prudenţă, nu l-a lăsat singur în Alexandria, căci ar fi putut deveni victima unor eventuali intriganţi, încurajaţi de lipsa reginei.

Dictatorul i-a oferit Cleopatrei să locuiască la proprietatea pe care o avea în afara Cetăţii, pe malul drept al

Tibrului. Acolo a rămas regina aproape un an şi jumătate. A stat la Roma şi în timpul absenţei lui Cezar, ocupat să-i zdrobească pe fiii lui Pompei în Spania, în primăvara anului 45. Abia după asasinarea dictatorului, la Idele lui martie 44, a revenit în Egipt.

Se ştiu prea puţine lucruri despre şederea ei la Roma, deşi a durat relativ mult timp. S-ar putea deduce că a fost deosebit de discretă, doar dacă, din motive impuse de actualitatea politică intensă a momentului, n-a fost pur şi simplu obligată să joace un rol secundar.

Scrisorile lui Cicero ne dau câteva indicaţii despre regină din perioada când ea locuia în grădinile de partea cealaltă a Tibrului (*Ad Atticum* XV, 15). „O urăsc pe regină [...]. Nu vreau să am de-a face cu aceşti oameni", îi scrie oratorul prietenului său Atticus. Din păcate, Cicero nu explică mai clar motivele sale. „Ammonius", scrie el, „garant al promisiunilor reginei, cunoaşte motivul; era vorba de promisiuni de ordin literar." Îi promisese Cleopatra că-i va trimite unele lucrări din Alexandria? Uitase ea, ulterior, să-şi ţină promisiunea? Este greu de citit printre rânduri. Să remarcăm, totuşi, că scrisoarea, datată 13 iunie 44, este posterioară morţii dictatorului şi revenirii reginei în Alexandria. Cicero, criticând-o pe Cleopatra, nu risca prea mult. Poate că urmărea, indirect, să fie pe placul duşmanilor dictatorului asasinat. Dar nu putem să respingem ideea că „trufia" reginei putuse, pur şi simplu, să-l irite.

Veritabila problemă, referitoare la şederea Cleopatrei în Roma, este cea a intenţiilor greu de pătruns ale lui Cezar. Dictatorul avea o soţie legitimă, Calpurnia, cu care nu avea copii. „I-a permis [Cleopatrei] să-i dea numele său copilului pe care i-l născuse", spune Suetoniu. O asemenea faptă trebuie că a fost resimţită ca o provocare în mediile republicane tradiţionale. Pe de altă parte, în templul

lui Venus *Genetrix*, pe care-l construise, „după cum făcuse legământ înaintea bătăliei de la Farsalos" (Apian), a aşezat o statuie în aur a Cleopatrei. Această „frumoasă statuie a Cleopatrei" se afla „alături de cea a zeiţei". Octavian nu a distrus-o după Actium, şi putea fi încă admirată în epoca lui Apian, secolul al II-lea d. Hr.

Cleopatra era deja adorată ca o nouă Isis şi o nouă Afrodita în Orient, iar Cezar pare a fi avut intenţia, ca o iniţiativă personală, să-i aducă un omagiu reginei, asociind-o cu Venus, divinitate latină asimilată cu Afrodita. În ciuda aparenţelor, s-ar putea să fie vorba de un act calculat, nu o consecinţă a orbirii din dragoste. Dictatorul se lăudase că are legături strânse cu zeiţa dragostei şi a frumuseţii, din care se considera descendent. Aceasta făcea parte din ceea ce am putea numi „mitologia sa personală". Venus îi împodobea sigiliul. Venus *Victrix* („Venus cea victorioasă") fusese parola la Farsalos. Statuia Cleopatrei o reprezenta, neîndoielnic, pe regină cu trăsăturile lui Venus. Este foarte posibil ca „Venus din Esquilin" din Muzeul Capitoliului să fie o reproducere a operei originale consacrate de dictator (vezi cap. VI, 3). Prin asimilarea Cleopatrei cu zeiţa Venus, Cezar realiza o apropiere între regină şi strămoşii *gens Iulia*. *Imperator*-ul justifica, prin acest artificiu mitologic, legătura sa cu Cleopatra.

În anul 45, Senatul a votat noi onoruri pentru Cezar. Statui ale dictatorului au fost ridicate în Roma. Una ca o ele, aşezată în faţa templului din Quirinus, purta inscripţia „zeului neînvins". Luna *quinctilis* a devenit *iulius* (de unde luna noastră iulie). Cezar a primit, de asemenea, un scaun din aur, care înlocuia scaunul curul[1]

[1] *Scaunul curul*: scaun de onoare încrustat cu fildeş, pe care stăteau consulul şi înalţii magistraţi romani (n. t.)

obişnuit. În anul 44, Cezar a devenit *dictator perpetuus*, „dictator pe viaţă". Senatul a decretat, de asemenea, să i se ofere un cult lui Cezar în calitate de *divus Iulius*, „divinul Iuliu", într-un templu nou. Antoniu trebuia să îndeplinească funcţia de preot al acestui cult, sau *flamen*. Pe de altă parte, la moartea sa dictatorul urma să fie înhumat în interiorul limitei sacre a Cetăţii. Cu toate că divinizarea lui Cezar nu fusese încheiată înainte de Idele lui martie, acţiunea fusese începută. Autocraţia cezariană lua deci formele monarhiei elenistice.

Dictatorul a refuzat, totuşi, titlul de rege, atunci când Antoniu i-a oferit diadema „în numele poporului", în timpul Lupercaliilor din februarie 44. Istoricii încă mai discută semnificaţia acestui gest. Cezar a refuzat diadema din convingere sau pentru că i se părea că nu venise încă timpul? Poate că aştepta revenirea din marea campanie plănuită împotriva parţilor. Atunci, ca un nou Alexandru, ar fi putut să-şi asume, fără scrupule sau reţinere, regalitatea de drept divin, de tip elenistic.

A influenţat în vreun fel Cleopatra proiectele dictatorului? Se gândea oare Cezar să o ia în căsătorie pe regină şi să facă din Cezarion moştenitorul unui vast imperiu care lega Europa şi Asia? Putem crede că prezenţa Cleopatrei la Roma şi recunoaşterea de către dictator a lui Cezarion aveau ca scop pregătirea oamenilor cu ideea instalării acestei mari monarhii.

Dar Cezar a murit, asasinat, la 15 martie 44 (Idele lui martie), luând cu el în mormânt secretul proiectelor sale. Încercarea de a le reconstitui ţine de ficţiune, nu de istorie. Să remarcăm, totuşi, că dezvăluirea conţinutului testamentului dictatorului, la câteva zile după moartea sa, pare să modereze ipotezele cele mai exagerate. Nu exista nici o menţiune referitoare la Cezarion sau la Cleopatra. Octavian era cel care îl moştenea pe unchiul şi tatăl său adoptiv. Testamentul era incomplet, sau poate Cezar avea

de gând să-i modifice conţinutul mai târziu? Problema rămâne deschisă.

Cleopatra a părăsit Roma cu fiul ei la scurt timp după Idele lui martie. În acelaşi moment, moştenitorul desemnat, Octavian, pornea, din Iliria unde se afla, la drum spre Cetate.

Capitolul IV

CLEOPATRA ŞI ANTONIU

I. Atitudinea Cleopatrei în timpul războiului civil (44–42)

Tânărul rege Ptolemeu XIV, în vârstă de cincisprezece ani, a murit la scurtă vreme după întoarcerea de la Roma. Este posibil, după spusele lui Flavius Iosephus şi Porfir, ca regina să-şi fi eliminat propriul frate. Suveran doar cu numele, acesta nu reprezenta un pericol adevărat pentru Cleopatra, dar era totuşi un obstacol de prisos în promovarea micului Cezarion ca rege al Egiptului. Regina dorea să-l facă pe fiul lui Cezar, cât mai repede, noul suveran. La vârsta de trei ani, Ptolemeu XV Cezar a urcat pe tron alături de mama sa, care trebuia să îndeplinească funcţia de regentă până la majoratul fiului ei. Pe o stelă din Muzeul din Torino, care datează probabil din anii 43–42, regele este numit *Philopator* („Cel care-şi iubeşte tatăl") şi *Philometor* („Cel care-şi iubeşte mama"). Cele două epitete nu erau foarte originale, dar aveau importanţă pentru că aminteau dubla origine a noului suveran, greco-egipteană prin mama sa, romană prin tatăl său.

În Italia, Antoniu, Octavian şi Lepidus au încheiat în anul 43, împotriva ucigaşilor lui Cezar, un pact pentru „reorganizarea Republicii", numit „cel de-al doilea triumvirat". Prudentă, Cleopatra a rămas pasivă în timpul războiului civil care-i opunea pe triumviri armatelor comandate de tiranicizii Brutus şi Cassius. Era de aşteptat ca

regina să apere cauza lui Cezar, dar realismul ei politic şi interesele regatului au biruit sentimentele. Cleopatra aştepta să vadă cine va fi învingătorul.

Dolabella, care reprezenta partidul republican în Orient, i-a cerut reginei să-i trimită legiunile pe care Cezar le lăsase în Egipt. Trupele au părăsit Alexandria, dar s-au alăturat armatei lui Cassius. Mai mult, acesta i-a ordonat Cleopatrei să-i pună la dispoziţie flota egipteană. Regina a refuzat. În acelaşi timp, însă, guvernatorul lagid al Ciprului, Serapion, i-a dat lui Cassius vasele ancorate în porturile insulei. Dolabella a fost învins la Laodiceia, în Siria, şi s-a sinucis.

Dar norocul nu le-a surâs mult timp asasinilor lui Cezar. În toamna anului 42, învinşi de Antoniu şi Octavian la Filippi, în Macedonia, Brutus şi Cassius au fost constrânşi, la rândul lor, să se sinucidă.

II. Întâlnirea de la Tars: Afrodita şi Dionysos (41)

După Filippi, triumvirii şi-au împărţit imperiul: Octavian a obţinut Occidentul, în timp ce Antoniu devenea noul stăpân al Orientului. Lepidus fusese exclus de la împărţire, sub pretextul unei înţelegeri secrete pe care o avusese cu Sextius Pompei, fiul marelui Pompei.

Antoniu a încredinţat apărarea intereselor sale în Italia soţiei sale, Fulvia, şi fratelui său Lucius. A plecat apoi la Atena, unde s-a proclamat filoelen şi protector al atenienilor. Ceva mai târziu, şi-a făcut o intrare deosebit de măreaţă în Efes. „A intrat", spune Plutarh (*Viaţa lui Antoniu*), „precedat de tinere fete îmbrăcate ca nişte bacante şi de băieţi îmbrăcaţi ca Pani şi satiri. În tot oraşul vedeai numai tirsuri

ale lui Bachus îmbrăcate în iederă. Peste tot se auzeau sunetele flautelor, fluierelor şi ale altor instrumente. Antoniu era numit Dionysos, binefăcător şi plin de bunătate."

Dacă îi dăm crezare lui Plutarh, triumvirul s-a comportat ca un adevărat monarh oriental. Intrarea lui în Efes aminteşte de grandioasele manifestări de propagandă organizate de monarhiile elenistice. Prin strălucirea punerii în scenă, conducerea îşi afirma puterea. Asimilarea regelui, sau în cazul de faţă a *imperator*-ului, cu Dionysos constituie o caracteristică a ideologiei monarhiilor macedonene, moştenitoare ale lui Alexandru cel Mare în Orient.

Totuşi, dacă Antoniu a intrat în Efes, nu a făcut-o pentru a elibera oraşul, ca odinioară Alexandru, ci pentru a percepe tributul oraşelor Asiei Mici. A primit sume importante şi s-a remarcat prin excesele sale. Efesienii l-au poreclit atunci ironic *Omestes* şi *Agrionian*, două epitete care se refereau la sălbăticia lui Dionysos.

Antoniu, care a pornit în anul 41 spre Siria, şi-a trimis în Alexandria mesagerul, pe Quintus Delius, cu o scrisoare către Cleopatra. Triumvirul o convoca pe regină la Tars, în Cilicia. Avea, desigur, intenţia de a-i cere socoteală în legătură cu pasivitatea ei din timpul războiului şi cu susţinerea lui Cassius cu legiunile din Alexandria şi cu flota din Cipru. Regina se afla într-o situaţie relativ delicată. Dacă dorea, Antoniu putea în orice moment să-i ia regatul. Cleopatra s-a hotărât să se lase aşteptată. O plecare imediată spre Tars ar fi fost interpretată ca o mărturisire a greşelilor sale. „Primea, una după alta, scrisori de la Antoniu şi de la prietenii săi, care o îndemnau să-şi grăbească plecarea. Dar ea nu s-a sinchisit şi şi-a bătut joc de toate aceste convocări" (Plutarh).

Cleopatra s-a hotărât, până la urmă, să părăsească Alexandria, într-un lux nemaivăzut. Sosind în Cilicia, nava

sa a urcat pe fluviu Cydnos, care trecea prin Tars. Scena, care i-a uluit pe toţi, ne este descrisă de Plutarh. „Naviga încet pe Cydnos, într-un vas a cărui pupă era din aur, pânzele din purpură şi lopeţile din argint. Vâslele se mişcau în cadenţa dată de flaute, care se armonizau cu fluierele şi lirele. Ea însăşi, minunat împodobită, aşa cum este zugrăvită Afrodita, stătea culcată sub un pavilion ţesut cu aur. Doi băieţi, îmbrăcaţi aşa cum au obiceiul pictorii să reprezinte amoraşii, îi stăteau alături cu evantaie, ca s-o răcorească. Femeile care o serveau, toate minunat de frumoase, şi îmbrăcate în nereide sau charide [graţiile latinilor], se aflau unele la cârmă, altele la parâme. Malurile fluviului erau înmiresmate de parfumurile care erau arse pe vas şi încărcate de mulţimea imensă care o urma pe regină. Lumea dădea năvală din toate părţile pentru a vedea un spectacol atât de extraordinar. Tot poporul care se afla în piaţa publică i-a ieşit în întâmpinare. S-a ajuns până acolo, încât Antoniu, ocupat cu o judecată, a rămas singur. Şi s-a răspândit vestea că însăşi Afrodita venise, pentru fericirea Asiei, să se distreze cu Dionysos."

Înscenarea de pe Cydnos era un strălucitor răspuns la intrarea lui Antoniu în Efes. Totul era calculat şi avea o semnificaţie precisă: Cleopatra, identificându-se cu Afrodita, amintea că ea era întruparea divină pentru supuşii ei, dar şi faptul că însuşi Cezar o asociase cultului lui Venus *Genetrix* la Roma. Măgulirea nu lipsea nici ea din spectacol. Considerându-l pe Antoniu ca pe noul Dionysos cu care se identificase în Efes, regina şi zeiţa îi propuneau noului stăpân al Orientului un *hieros gamos*, o „uniune sacră", după exemplul căsătoriilor divine. Expresia „pentru salvarea Asiei" conţine un întreg program politic: noul cuplu divin trebuia să se asocieze pentru a domina Orientul.

Conform autorilor antici, Antoniu a fost sedus de regină, care i-a devenit amantă. „Îndrăgostit de Cleopatra, pe care a văzut-o în Cilicia", scrie Dio Cassius, „nu s-a mai gândit la onoarea sa şi a devenit sclavul egiptencei, pentru dragostea ei consacrându-şi tot timpul." S-a lăsat „prins în cursă" (Plutarh), subjugat de ceea ce reprezenta atunci regina, al cărei prestigiu nu fusese încă întinat de propaganda octaviană. Cleopatra, care era numită „regina" (Cicero, *Ad Atticum,* XV, 15) apărea ca ultima moştenitoare a lui Alexandru cel Mare şi ca deţinătoarea culturii greceşti din Orient. În plus, fusese amanta lui Cezar. Cu toate că era stăpân absolut în Orientul roman, Antoniu a fost foarte flatat de legătura pe care i-o propunea Cleopatra. Nu trebuie pusă probabil la îndoială profunda fascinaţie pe care, dacă dăm crezare autorilor antici, o exercita Cleopatra asupra minţii triumvirului. De altfel, această fascinaţie nu era contrară, cel puţin la început, intereselor şi calculelor politice ale lui Antoniu. Cu toate că legătura dintre Antoniu şi Cleopatra a fost, înainte de toate, spre profitul reginei, ea nici nu constituia un dezavantaj pentru Antoniu, căruia îi creştea ascendentul în Orient.

Conform spuselor lui Apian, Antoniu ar fi acceptat, fără a mai insista, explicaţiile care i-au fost date de Cleopatra referitoare la subiectul pasivităţii ei din timpul războiului: ea încercase să intervină, dar flota, surprinsă de o furtună, a trebuit să revină în port, în timp ce ea era bolnavă!

Regina a reuşit apoi ca triumvirul să-i satisfacă principalele cereri. „A obţinut de la Antoniu ca propria ei soră, Arsinoë, să fie ucisă" (Flavius Iosephus), sora pe care Cezar o exilase la Efes, după triumful său din anul 46. În acest fel, din cei cinci copii ai lui Auletes n-a mai rămas decât Cleopatra. Antoniu a confirmat, pe de altă parte, restituirea Ciprului Egiptului, acordată de Cezar în anul 47.

Dar Serapion, guvernatorul insulei, care nu i se opusese lui Cassius, a fost ucis. Cleopatra a obţinut deci la Tars o strălucită victorie diplomatică: orice pericol era îndepărtat şi tronul său era chiar consolidat. A revenit în Alexandria, unde Antoniu s-a grăbit să i se alăture, după ce a pus ordine în problemele din Siria şi Palestina.

Plutarh ne-a lăsat câteva rânduri sugestive despre iarna 41–40, petrecută de cei doi amanţi în Alexandria. „Antoniu [...] s-a lăsat atras de Cleopatra în Alexandria, unde şi-a pierdut în lenevie şi în plăceri timpul, lucrul cel mai preţios al omului, după cum spune Antifon. Ei formaseră o asociaţie cu numele *Amimetobies* [„Cei care duc o viaţă de neimitat"] şi se ospătau în fiecare zi din belşug, depăşind orice limită." Pe de altă parte, Cleopatra „ştia să născo-cească mereu o plăcere nouă, o drăgălăşenie nouă, pentru a-l distra pe Antoniu. Nu-l părăsea nici ziua şi nici noaptea. Cânta, bea, vâna împreună cu el şi asista chiar la exerciţiile militare. Noaptea, când el umbla pe străzi şi se oprea la uşile şi la ferestrele locuitorilor pentru a-i insulta, ea îl însoţea îmbrăcată ca o servitoare; pentru că şi el se deghiza în slugă, şi atunci era şi el insultat şi uneori chiar lovit."

III. Cleopatra singură (40–37)

În timp ce triumvirul se afla în Alexandria, a izbucnit un conflict între Octavian şi reprezentanţii lui Antoniu, soţia sa Fulvia şi fratele său Lucius. Acesta din urmă a fost învins la Perusa, dar Octavian l-a lăsat în viaţă.

În primăvara anului 40, parţii, conduşi de Pacor, fiul regelui Orode II, au atacat Siria şi Asia Mică. Au obţinut câteva succese care l-au forţat pe Antoniu să plece din

Egipt. Sosit la Atena, şi-a întâlnit soţia, pe Fulvia, care a murit la scurt timp după aceea. Acest deces a facilitat împăcarea dintre triumviri, care au încheiat un acord la Brundisium, în Italia de Sud. Octavian rămăsese stăpân al Europei, din Iliria până în Spania, în timp ce Antoniu păstra Grecia, Asia, Siria şi Cirenaica. Lepidus, care nu luase parte la împărţirea din anul 42, dar care se împăcase între timp cu Octavian, a primit Africa. În sfârşit, Antoniu s-a dus la Roma pentru a se căsători cu Octavia, tânăra soră a lui Octavian. Această căsătorie, garanţie a păcii, trebuia să concretizeze împăcarea dintre triumviri.

Antoniu a rămas în Italia până la sfârşitul anului 39, în timp ce reprezentanţii săi înlăturau ameninţarea partă în Orient. S-a dus apoi cu Octavia la Atena şi a rămas acolo timp de aproape trei ani.

Cleopatra era deci din nou ţinută departe de hotărârile politice ale celor mari şi domnea singură în Alexandria cu micul Cezarion. Perioada 40–37 a fost pentru ea un fel de „traversare a deşertului", comparabilă cu anii 44–42, deşi tronul ei nu mai era în pericol, aşa cum fusese după Idele lui martie. La puţin timp după plecarea triumvirului, regina născuse doi gemeni: un băiat care a fost numit Alexandru, în onoarea cuceritorului şi întemeietorului Alexandriei, şi o fetiţă, numită Cleopatra, ca pe mama sa. Ei au fost asimilaţi cu Soarele şi Luna, Helios şi Selene, cei doi gemeni ai lui Leto.

IV. Antoniu şi Cleopatra în Siria (iarna 37–36)

Revenit în Italia în anul 37, Antoniu l-a întâlnit pe Octavian. Triumviratul a fost reînnoit pentru o durată de cinci ani. Antoniu a pornit apoi spre Orient, pentru a pregăti marea expediţie pe care o plănuise contra parţilor.

Din Grecia, a trimis-o pe Octavia la Roma, pretextând că dorea s-o ştie în siguranţă în timpul războiului. În drum, triumvirul i-a trimis un mesager Cleopatrei: îi cerea reginei ajutorul Egiptului pentru viitoarea expediţie şi-i mai cerea să vină să-l întâlnească în Siria. Aşa cum se dusese la invitaţia lui în Tars, în 41, Cleopatra l-a întâlnit pe triumvir în Antiohia, la sfârşitul anului 37.

Din legătura lor s-a născut, în anul 36, un al treilea copil care a fost numit Ptolemeu şi supranumit Philadelphos. Epitetul punea în evidenţă dragostea presupusă a copilului pentru fraţii săi mai mari, gemenii Alexandru Helios şi Cleopatra Selene, dar era şi o referire la strămoşii dinastiei lagide, Ptolemeu II şi Arsinoë II.

După părerea lui Flavius Iosephus (*Antichităţi iudaice*), în triumvir a renăscut vechea sa pasiune pentru regină. „Părea că l-a vrăjit [...]. Era sclavul unei femei." Cleopatra va profita de puterea ei asupra minţii şi inimii triumvirului pentru a obţine bogăţiile Orientului şi unele teritorii care făcuseră parte, în trecut, din imperiul Ptolemeilor. „Era mare frământare în Siria", precizează Flavius Iosephus, „din cauza nedomolitei avariţii a Cleopatrei, care abuza de puterea pe care o avea asupra lui Antoniu şi-l întărâta împotriva celor puternici din regiune pentru a le confisca ţările, cedându-i-le ei [...] Toate comorile pământului n-ar fi fost de ajuns pentru a o satisface pe această regină luxoasă şi voluptoasă. Nu trebuie să ne mirăm că ea îl împingea permanent pe Antoniu să-i jefuiască pe alţii ca s-o îmbogăţească pe ea. Abia intrase în Siria împreună cu el, că se şi întreba cum ar putea să dobândească această regiune [...] Îl forţa pe Antoniu să ia Arabia [regatul de la Petra] şi Iudeea de la regii lor, ca să i le dea ei [...] Ca să n-o supere refuzând-o, dar căutând, în acelaşi timp, să nu pară nedrept acordându-i tot ce-şi dorea, el i-a oferit teritorii

luate din aceste două provincii şi toate oraşele aflate între Eleutheros şi Egipt, în afară de Tir şi Sidon."

Fenicia reintra deci în orbita Egiptului. Cleopatra a anexat şi micul regat sirian Chalcis, acuzându-l pe rege de trădare pentru a-l înlătura. Datorită diplomaţiei reginei, Alexandria restabilea, în aparenţă, trecutul său glorios de mare putere care domina Mediterana Orientală. După umilinţa la care fusese supus sub domnia lui Auletes, Egiptul lagid părea că trăieşte o adevărată renaştere. Dar trebuie să recunoaştem că această ultimă strălucire era în mare parte iluzorie şi artificială, datorată numai bunăvoinţei lui Antoniu, şi nu rodul unor cuceriri militare de către Egipt. Imperiul pe care şi l-a construit Cleopatra a fost în întregime cucerit de diplomaţia şi farmecul ei.

Concesiile făcute de triumvir n-au întârziat să provoace indignarea Romei. Acest fapt este dovedit de tonul extrem de polemic al lui Flavius Iosephus. Şi Plutarh (*Viaţa lui Antoniu*) ni-l arată pe triumvir devenind din ce în ce mai detestat de opinia publică din Roma. Într-adevăr, caracterul scandalos al legăturii dintre Antoniu şi Cleopatra a fost foarte repede exploatat şi, fără îndoială, exagerat la Roma de propaganda lui Octavian. Acesta devenise conştient, încă din anul 37, că disputa cu Antoniu era inevitabilă. Trebuia să exploateze toate faptele şi gesturile lui Antoniu pentru a scoate în evidenţă în ce măsură triumvirul din Orient ducea o politică total contrarie intereselor Romei. El îşi uita patria în braţele „egiptencei", căreia îi purta o dragoste oarbă. Flavius Iosephus, Plutarh, Dio Cassius şi tradiţia antică sunt în mare măsură tributari acestei viziuni negative, care a fost impusă în mod durabil după victoria lui Octavian.

În realitate, trădarea lui Antoniu nu a fost atât de evidentă pe cât se străduia să o facă propaganda octaviană.

Chiar dacă i-a recunoscut pe Alexandru Helios, Cleopatra Selene şi Ptolemeu Philadelphos ca fiind copiii săi, Antoniu nu s-a căsătorit cu Cleopatra. În această privinţă, nu a acţionat altfel decât Cezar, care l-a recunoscut pe Cezarion. Pe de altă parte, chiar dacă purtarea lui a fost adesea comparabilă cu cea a unui monarh elenistic, Antoniu nu a luat niciodată titlul regal, la fel ca şi Cezar.

Monedele bătute în Antiohia pe Oronte şi în atelierele orientale sunt foarte elocvente în acest sens (vezi cap. VI, 4). Bustul lui Antoniu apare pe avers, în timp ce Cleopatra este reprezentată pe revers. Dar numai regina poartă diademă, pe când Antoniu are capul gol. Pe de altă parte, el este desemnat chiar cu titlurile de triumvir şi *autokrator*, echivalentul grecesc al cuvântului *imperator*. Nicăieri nu este scris *basileus,* sau rege.

Cât despre cedarea unor teritorii Cleopatrei, ea nu micşora cu nimic puterea romană în Orient. Regina era aliata Romei şi regatul său rămânea un stat vasal, cu toate că era tratat cu mai multe menajamente decât pe vremea domniei lui Auletes. Egiptul devenise, într-o oarecare măsură, un protectorat roman privilegiat.

Flavius Iosephus recunoaşte, de altfel, că Antoniu nu a ţinut seama de toate cererile Cleopatrei. El nu i-a deposedat de teritoriile lor nici pe Malchus, regele arabilor din Petra, nici pe Irod, căruia i-a permis să ia titlul de rege al iudeilor în anul 37.

V. Expediţia împotriva parţilor (36)

În primăvara anului 36 a început marea expediţie pe care Antoniu, reluând planul lui Cezar, trebuia s-o conducă împotriva parţilor. Armata triumvirului era considerabilă,

fiind formată din aproximativ 100.000 de oameni, dintre care 60.000 legionari romani. Regele Armeniei, Artavazd II, a oferit romanilor, aliaţii săi, mai multe mii de călăreţi. „O armată atât de puternică", scrie Plutarh, „şi asemenea pregătiri au răspândit teama până la indienii care trăiau dincolo de Bactria, făcând să tremure Asia."

Regina l-a însoţit pe Antoniu până la Zeugma, pe malurile Eufratului, apoi s-a întors în Egipt, trecând prin Iudeea. Irod, care ştia că regina uneltea împotriva lui, a primit-o „cu mari onoruri" (Flavius Iosephus). S-a stabilit un acord între cei doi suverani: Cleopatra îi lăsa regelui ţinutul Ierihonului, care-i fusese dat de Antoniu, în schimbul unui tribut anual de 200 de talanţi. Irod a însoţit-o pe regină până la frontiera Egiptului.

Antoniu, nerăbdător să înceapă lupta, şi-a împărţit armata. Lăsând în urmă maşinile grele de asediu, a înaintat în marş forţat spre Fraaspa, oraş în Media, unde îl aştepta regele parţilor, Fraate IV. Asediul oraşului Fraaspa s-a dovedit a fi pentru Antoniu un eşec lamentabil, urmat de o retragere cu mari pierderi de oameni. Ca nenorocirea să fie şi mai mare, Artavazd i-a trădat pe romani.

Revenită în Siria, armata romană era într-o stare jalnică. Antoniu, care nu mai avea bani ca să-şi plătească soldaţii, a trebuit să pună noi impozite. Cleopatra a venit în ajutorul triumvirului, pe care l-a întâlnit la Leuconome în Fenicia, aducând îmbrăcăminte şi bani pentru armată..

Octavia a venit şi ea în Orient cu trupe şi hrană pentru Antoniu. Dar acesta i-a poruncit să-l aştepte la Atena, informând-o că plănuia o a doua expediţie contra parţilor.

Conform tradiţiei antice, Antoniu ar fi ezitat, o vreme, între cele două femei. „Cleopatra", scrie Plutarh, „a simţit că Octavia venise să-i ia dragostea lui Antoniu, şi de teamă că o femeie atât de demnă de stimă datorită moravurilor ei

[...] n-ar fi avut nevoie să folosească mult timp pe lângă bărbatul ei farmecul conversaţiei şi atracţia mângâierilor sale ca să capete asupra lui un ascendent de neînvins, devenindu-i total stăpână, s-a prefăcut că are pentru Antoniu dragostea cea mai puternică. Atentă să fie adesea văzută cu ochii în lacrimi, se grăbea să şi le şteargă şi să şi le ascundă, ca şi cum ar fi vrut să se ferească de Antoniu." Cleopatra a reuşit, până la urmă, să-l recucerească. Antoniu a revenit cu ea în Alexandria, fără a o mai revedea pe Octavia. A renunţat şi la cea de a doua expediţie contra parţilor, pe care i-a respins în anul 34.

VI. Triumful armean şi ceremonia din Gimnaziu (34)

Cea de-a doua expediţie a lui Antoniu în Orient nu a fost îndreptată împotriva parţilor. Triumvirul, care avea nevoie de un succes uşor de obţinut pentru a-şi reface onoarea, a atacat Armenia, a cărei trădare, în anul 36, îi dădea un excelent pretext. Regatul, care nu era în măsură să reziste, a fost lăsat pradă jafului legiunilor romane. *Imperator*-ul a revenit în Alexandria încărcat de comori, aducându-i ca prizonieri pe regele Artavazd şi familia sa.

Dio Cassius descrie întoarcerea triumfală a triumvirului: „Antoniu a revenit în Egipt cu o imensă pradă şi cu regele Armeniei, soţia acestuia şi cu copiii lor. I-a trimis înainte la Alexandria, împreună cu ceilalţi prizonieri într-un cortegiu triumfal, iar el a intrat stând în carul său. I-a oferit Cleopatrei toată prada de război şi i-a prezentat pe regele Armeniei şi familia acestuia în lanţuri de aur. Ea se afla în mijlocul mulţimii, pe o tribună acoperită cu argint, stând pe un scaun din aur." Istoricul spune că Artavazd şi familia sa

au refuzat cu mândrie să se prosterneze în faţa tronului reginei. Cleopatra s-a răzbunat pentru această insultă în anul 30, după înfrângerea de la Actium, ordonând decapitarea regelui.

Triumful armean al lui Antoniu a fost considerat la Roma un adevărat scandal şi a fost din plin exploatat de propaganda octaviană. Niciodată un *imperator* nu îndrăznise să triumfe în alt oraş în afară de Roma. Prin aceasta, nu numai Octavia, ci întreaga Romă era trădată de triumvir, aflat în braţele reginei Egiptului, duşmanca Italiei.

O a doua ceremonie a avut loc câteva zile mai târziu la Gimnaziul din Alexandria. Punerea în scenă a fost grandioasă. „Antoniu", spune Plutarh, „a ordonat să fie ridicate pe o tribună din argint două tronuri din aur, unul pentru el, celălalt pentru Cleopatra."

Semnificaţia ceremoniei era următoarea: ea constituia actul de întemeiere simbolică a unui nou imperiu, pe care trebuiau să-l stăpânească regina şi copiii ei. Plutarh spune că Antoniu „a declarat-o mai întâi pe Cleopatra regină a Egiptului, a Ciprului, a Africii şi a Coilesyriei, avându-l alături pe Cezarion".

Dio Cassius precizează că regina Cleopatra a fost numită şi „regină a regilor", iar Cezarion „rege al regilor". Din anul 44, Ptolemeu XV Cezar domnea sub regenţa mamei sale. Începând cu anul 34, regina şi fiul ei au format un nou cuplu regal, un cuplu mamă-fiu. Dar Cezarion era şi o armă îndreptată împotriva lui Octavian. Antoniu „spunea că regina Cleopatra era cu adevărat soţia, iar Cezarion fiul primului Cezar [Iuliu Cezar]. Se prefăcea că acţionează aşa din respect pentru el, pentru a-i imputa lui Cezar Octavian că este fiul lui Cezar prin adopţie, nu prin sânge." Rival al lui Octavian, Cezarion era deci în măsură să pretindă într-o zi la Roma moştenirea paternă. Pe de

altă parte, prin dubla sa origine, părea îndreptăţit să domnească asupra Orientului şi Occidentului reunite. Ale lui erau moştenirile, Grecia, Egiptul şi Roma. Titlul de „rege al regilor" pare, de altfel, să corespundă, în optica lui Antoniu şi a Cleopatrei, semnificaţiei luate, mai târziu, de „împărat". Cezarion era un prezumtiv rege peste alţi regi care trebuiau să i se supună. Era vorba despre regii din Orientul elenistic, dar şi de copiii Cleopatrei şi ai lui Antoniu, proclamaţi regi în timpul ceremoniei de la Gimnaziu.

Alexandru Helios a primit Armenia, Media, regatul parţilor „şi celelalte regiuni de la Eufrat până la Ind" (Dio Cassius). Era vorba, de fapt, de un adevărat program de cuceriri care urmărea reconstituirea imperiului lui Alexandru cel Mare. Dintre teritoriile atribuite lui Alexandru Helios, doar Armenia fusese cucerită. La scurt timp după ceremonie, Antoniu a făcut o alianţă cu regele mezilor, a cărui fiică, Iotape, trebuia să-l ia în căsătorie pe Helios.

Ptolemeu Philadelphos a primit Fenicia, Siria, Cilicia şi „toate regiunile de la Eufrat la Helespont" (Dio Cassius). În sfârşit, Cleopatra Selene a obţinut Cirenaica.

Trebuie remarcat că Antoniu nu şi-a pus pe cap diadema. Pe un dinar bătut în anul 34 într-un atelier oriental nelocalizat, *imperator*-ul este reprezentat cu capul gol, în timp ce Cleopatra este numită „regina regilor", ca în timpul ceremoniei din Gimnaziu (vezi cap. VI, 4).

Plutarh spune că suveranii erau îmbrăcaţi cu veşminte care simbolizau teritoriile care le fuseseră atribuite.

Alexandru Helios era „îmbrăcat cu un veşmânt med", având pe cap o „*tiara* ascuţită", numită şi *citaris*, „costumul regilor mezi şi armeni".

Ptolemeu Philadelphos, în vârstă de doar doi ani, purta pălăria tradiţională din Macedonia, *kausia*, în jurul căreia fusese pusă diadema regală (*kausia diadematophoros*).

Era îmbrăcat, de asemenea, cu mantaua militară a macedonenilor, *hlamida*, care fusese purtată odinioară de Alexandru cel Mare, şi încălţat cu botine militare cu şireturi, sau *krepides*.

Regina apărea îmbrăcată după moda egipteană, cum este reprezentată zeiţa Isis, adică înveşmântată într-o tunică lungă cu franjuri, prinsă cu un nod între sâni (nodul isiac), având pe cap o perucă, şi deasupra boneta grea a zeiţei. Ea a luat, de altfel, în anul 34, epiclezele *nea Isis* („noua Isis") şi *thea neotera* („zeiţa regenerată"), care au înlocuit supranumele *thea philopator* („zeiţa care-şi iubeşte tatăl") pe care-l purta din anul 51. „Şi de atunci", spune Plutarh, „Cleopatra n-a mai apărut în public decât îmbrăcată cu rochia consacrată lui Isis, şi acorda audienţe poporului sub numele de «Noua Isis»."

VII. Declaraţia de război: Roma împotriva Orientului

Înfruntarea dintre Octavian şi Antoniu devenise inevitabilă. Începând cu anul 34, Octavian a trecut la ofensivă. „Acuzându-l deseori pe Antoniu în adunările populare, l-a transformat în obiect al urii universale" (Plutarh). Pe de altă parte, Antoniu i-a trimis la Roma pe unii dintre partizanii săi pentru a-i lua apărarea, aducând, la rândul lor, acuzaţii lui Octavian. Războiul propagandistic a atins repede o intensitate nemaicunoscută.

În iarna anilor 33–32, Antoniu şi-a concentrat trupele în Efes. Cleopatra i s-a alăturat cu două sute de vase pe care i le-a pus la dispoziţie, ca şi sume mari de bani pentru întreţinerea armatei. Regii Orientului l-au susţinut şi ei pe Antoniu. Plutarh ne spune din ce era compusă marea armată pregătită de triumvir. „Antoniu avea cinci sute de vase, printre care erau mai multe cu opt şi zece rânduri de vâslaşi [...]. Armata era formată din două

sute de mii de infanterişti şi douăsprezece mii de călăreţi. Avea sub conducerea sa mai mulţi regi, aliaţii săi [...]. Regii care n-au putut veni personal îşi trimiseseră armatele: Polemon, regele Pontului; Malchus, regele arabilor; Irod, regele evreilor [...]. Chiar şi regele mezilor îi trimisese lui Antoniu întăriri considerabile."

În sfârşit, un oarecare număr de senatori, partizani ai lui Antoniu, au părăsit Roma, ducându-se în Efes.

Printre ei se afla Domitius Ahenobarbus, care, revoltat de prezenţa Cleopatrei la reuniunile militare, i-a cerut lui Antoniu să o trimită înapoi în Alexandria. Triumvirul a acceptat la început, apoi şi-a schimbat hotărârea, după intervenţia lui Canidius Crassus, unul dintre prietenii lui, pe care regina îl cumpărase cu aur. Amanţii s-au împăcat.

În primăvara anului 32, au plecat în Samos, apoi la Atena, unde şi-au reluat felul de viaţă, cu serbări, cheltuieli nemaivăzute şi diferite alte extravaganţe. Tot atunci, Antoniu a trimis la Roma emisari cu o scrisoare prin care o repudia pe Octavia, cerându-i să părăsească domiciliul conjugal.

Cu toate că sora lui s-a simţit umilită, Octavian a fost probabil mulţumit de acest divorţ care dovedea adevărul acuzaţiilor pe care i le aducea lui Antoniu. Triumvirul, şi aceasta era foarte evident, „îşi pierduse minţile, vrăjit cum era de filtrele pe care i le dăduse Cleopatra" (Plutarh).

La Roma acuzaţiile s-au înmulţit, dirijate de Calvisius Sabinus, un prieten al lui Octavian. După cum spune Plutarh, „l-a acuzat pe Antoniu că i-a dat Cleopatrei biblioteca din Pergam, formată din două sute de mii de volume; că se ridicase de la masă la un banchet şi, în prezenţa musafirilor numeroşi, a călcat-o pe picior pe Cleopatra, semnal stabilit între ei pentru o întâlnire; că a admis ca efesienii s-o numească pe Cleopatra suverana lor; că adeseori primea de la ea, în timpul unor audienţe acordate regilor şi tetrarhilor, pe tăbliţe de cristal şi cornalină, scrisori de dragoste, pe care le citea fără ruşine. În sfârşit, a adăugat el, când într-o zi, Furnius, om foarte demn şi cel mai elocvent dintre romanii timpurilor noastre, pleda în faţa

lui, Cleopatra a trecut pe acolo într-o litieră. Imediat ce a văzut-o, Antoniu a părăsit auditoriul şi a însoţit-o, mergând pe lângă litieră. Dar se bănuia că Sabinus născocise cea mai mare parte a acestor acuzaţii."

Doi dintre prietenii lui Antoniu, Titius şi Plancus, supăraţi de prezenţa Cleopatrei în mijlocul armatei, l-au trădat şi au trecut în tabăra lui Octavian. Ei i-au vorbit acestuia de existenţa unui testament al lui Antoniu care fusese depus în templul Vestei din Roma. Octavian a pus mâna pe acest document şi l-a citit în Senat. La început revoltaţi de gestul nelegiuit al lui Octavian, senatorii au protestat, dar nu l-au întrerupt din lectura testamentului. În acest fel au fost dezvăluite ultimele dorinţe ale lui Antoniu. „Antoniu dorea ca trupul său, dacă va muri la Roma, să fie purtat cu fast prin Forum, apoi dus la Alexandria şi încredinţat Cleopatrei" (Plutarh). „El afirma, sub jurământ, că Cezarion era cu adevărat fiul lui Cezar şi făcea cadouri mari copiilor egiptencei crescuţi de el" (Dio Cassius).

Condamnabilă din punct de vedere al tradiţiei religioase, violarea testamentului lui Antoniu a acreditat acuzaţiile lui Octavian: Antoniu, vrăjit de regina Egiptului, şi-a renegat patria pentru totdeauna. „De atunci", scrie Dio Cassius, „romanii au crezut că [...] dacă Antoniu ar fi fost învingător, i-ar fi făcut cadou Roma Cleopatrei şi ar fi mutat în Egipt centrul puterii." Octavian putea să se prezinte astfel ca apărătorul şi susţinătorul Romei, ameninţată de Orientul corupător. El a făcut dovada unei abilităţi deosebite, convingând Senatul să voteze războiul doar împotriva Cleopatrei, nu şi a triumvirului. El s-a mulţumit cu „anularea puterii lui Antoniu", ne spune Plutarh, „putere pe care acesta o pusese în mâinile unei femei". În acest fel, „nu cu Antoniu se vor lupta romanii, ci cu Mardion eunucul, cu Fotin, cu Iras, coafeza Cleopatrei, şi, în sfârşit, cu Charmion, care se ocupau de cele mai importante probleme ale imperiului".

Octavian a reuşit astfel să facă uitat, în Italia, faptul că lupta care se pregătea va fi, în realitate, un nou război civil ce va opune două partide romane. Întreaga sa acţiune de propagandă şi campaniile sale de calomnii au avut scopul de a impune, nu

fără dispreţ pentru Egipt, o viziune minimalizatoare şi simplistă asupra războiului. Ar fi fost vorba de Roma împotriva Orientului, raţiunea împotriva pasiunii, virtuţile bărbăteşti ale vechilor romani împotriva feminităţii corupte a Cleopatrei.

VIII. Actium (2 septembrie 31)

Antoniu şi-a instalat cartierul general la Patras, pe coasta Peloponesului, apoi şi-a adunat flota în golful Ambracia, în nord-vestul Greciei. Luând iniţiativa operaţiunilor, Octavian şi Agrippa, comandantul flotei, au reuşit să blocheze intrarea în golf, închizând acolo flota, lui Antoniu. Blocada, la care s-au adăugat câteva operaţiuni ce vizau împiedicarea aprovizionării trupelor, a provocat mai multe dezertări, printre care şi cea a lui Domitius Ahenobarbus. Trebuia neapărat făcută o străpungere.

La 2 septembrie 31, Antoniu a poruncit ca flota să înainteze în formaţie de luptă. Cleopatra şi cele şaizeci de vase egiptene din escadra sa se aflau în linia a doua. Lupta a început în faţa promontoriului Actium, care a dat numele bătăliei. Profitând de o breşă apărută în linia inamică, Cleopatra s-a grăbit să se îndepărteze cu vasele sale în direcţia insulei Leucade, la sud-vest de Actium. Antoniu s-a urcat atunci pe o navă cu cinci rânduri de vâslaşi şi a pornit după regină, atrăgând după el, probabil, câteva dintre vasele sale.

S-a pus întrebarea: ce semnificaţie a putut avea această fugă? Plutarh consideră că a fost trădare: „Lăsându-se dus de o femeie, ca şi cum ar fi fost lipit de ea şi obligat s-o urmeze în toate mişcările, n-a mai văzut decât nava Cleopatrei ridicându-şi pânzele şi, uitându-i, abandonându-i şi trădându-i pe cei care luptau şi mureau pentru el, s-a urcat pe o galeră cu cinci rânduri de vâslaşi [...] şi a urmat-o pe cea care se pierdea pe ea şi care, în curând, îl va pierde şi pe el". Această prezentare a bătăliei este puternic influenţată de propaganda octaviană care-l prezenta pe Antoniu ca pe un laş şi un iresponsabil (vezi M. Roddaz, Bătălia de la Actium, *Égipte romaine*, Marsilia, 1997,

pp. 20–21). În realitate, fuga fusese probabil hotărâtă înaintea bătăliei. Planul lui Antoniu era de a forţa blocada pentru a reveni la Alexandria cu cât mai multe nave. În parte, a reuşit. Duşmanii săi nu au reuşit să-i captureze nici pe el, nici pe regină.

Cu toate acestea, mai mult decât bătălia în sine, consecinţele ei au fost dezastruoase pentru Antoniu şi Cleopatra. Evident, Octavian nu s-a sfiit să răspândească zvonul „abandonării" trupelor de către triumvir. La şapte zile după Actium, armata de uscat intactă, pe care Antoniu o pusese sub comanda lui Canidius Crassus, i s-a predat de bunăvoie lui Octavian.

Antoniu şi regina au traversat Mediterana până la Paraitonion, port aflat la vest de Alexandria, în direcţia Libiei. Acolo, Antoniu a aflat de dezertarea a patru legiuni comandate de Pinarius Scarpus. Acesta se predase, fără luptă, lui Gallus, legatul lui Octavian în Africa. A venit apoi rândul lui Quintus Didius, guvernatorul Siriei, şi al lui Irod, regele Iudeii, să-l trădeze pe Antoniu. Menghina se strângea în jurul Alexandriei.

Succesul relativ obţinut de Octavian la Actium, amplificat printr-o propagandă abilă, a dus la izolarea progresivă a lui Antoniu şi a Cleopatrei.

Capitolul V

MOARTEA LUI ANTONIU ŞI A CLEOPATREI

I. Ultima iarnă la Alexandria (31–30)

Din cauza tuturor acestor trădări, Antoniu a devenit mizantrop, după cum spune tradiţia antică. A cerut să i se construiască, în portul Alexandria, la extremitatea unui dig, un refugiu numit *Timonion*, după numele lui Timon, un atenian din secolul al V-lea care ura oamenii. Izolarea lui a fost, totuşi, de scurtă durată. Triumvirul s-a hotărât, până la urmă, să revină în palatul reginei. „Imediat ce s-a înapoiat", scrie Plutarh, „a umplut Alexandria de banchete şi desfrâu şi a reînceput să cheltuiască nebuneşte [...]. Tot oraşul a devenit un loc al jocurilor, banchetelor şi distracţiilor."

Motivul oficial al acestor festivităţi era, probabil, efebia lui Cezarion şi a lui Antyllus, fiul pe care Antoniu l-a avut cu Fulvia. Mai întâi rege sub regenţa mamei sale, începând din anul 44, Ptolemeu XV Cezar devenise „rege al regilor", formând, împreună cu mama sa, noul cuplu regal în anul 34. Efebia, termen luat din instituţiile vechilor cetăţi greceşti (Atena şi Teba), avea o semnificaţie militară. Înrolându-i pe cei doi băieţi printre efebii care-şi făceau serviciul militar, Cleopatra şi Antoniu au vrut „să stârnească ardoarea egiptenilor căci acum aveau un bărbat ca rege" şi să facă în aşa fel încât „să reziste, cu aceşti tineri în fruntea lor, dacă li se întâmpla ceva rău părinţilor" (Dio Cassius). Hotărârea triumvirului şi a reginei a fost, ulterior, fatală celor doi băieţi. Autoritatea pe care le-a conferit-o

efebia l-a făcut pe Octavian să-i asasineze, după ce a obţinut victoria.

Cleopatra şi Antoniu au înfiinţat, de asemenea, ca să înlocuiască asociaţia *Amimetobies*, societatea *Synapothanoumenes*, adică „a celor care trebuie să moară împreună". Desfrâul avea deci ca justificare sentimentul că sfârşitul era aproape, la fel ca în timpul ciumei din Atena. Şi, într-adevăr, cea de a doua asociaţie „nu era mai prejos decât prima, nici ca viaţă uşuratică, nici ca lux, nici ca măreţie" (Plutarh).

Regina şi amantul ei s-au gândit, la un moment dat, să fugă în Arabia. Dar, incitaţi de Quintus Didius, guvernatorul trădător al Siriei, arabii din Petra au dat foc flotei egiptene din Marea Roşie.

Tot atunci s-a încercat începerea unor negocieri cu Octavian. De comun acord, Antoniu şi regina au cerut să se facă pace. Dar regina i-a trimis şi un mesaj secret învingătorului de la Actium. „În paralel", scrie Dio Cassius, „Cleopatra i-a trimis lui Octavian, fără ştirea lui Antoniu, un sceptru din aur, o coroană din aur şi tronul regal, ca şi cum îi oferea puterea prin aceste daruri, pentru ca lui să-i fie milă de ea, deşi îl detesta pe Antoniu. Octavian a acceptat aceste daruri, pe care le-a considerat un semn prevestitor, şi nu i-a răspuns lui Antoniu. Cleopatrei, din contră, i-a răspuns oficial, printre alţi termeni ameninţători, că dacă ea va renunţa la luptă şi la tron, el va hotârî ce va face cu ea. Dar în secret, i-a adus la cunoştinţă că dacă-l elimină pe Antoniu, îi va acorda imunitate şi-i va păstra regatul intact."

Promisiunile lui Octavian erau calculate. Viitorul învingător ţinea în mod special să-şi captureze vie inamica pentru ca ea să facă parte din triumful lui la Roma. El spera, de asemenea, să pună mâna pe comorile ei. Cleopatra

îşi construise lângă palat „un mormânt de o distincţie şi o măreţie surprinzătoare", în care pusese „tot ce avea mai valoros, obiecte de aur şi argint, smaralde, perle, abanos şi fildeş" (Plutarh) şi ameninţa că-şi va da foc împreună cu toate bogăţiile sale.

II. Sinuciderea lui Antoniu

Octavian, venind din Siria, a ocupat Pelusium, care i-a fost cedat fără rezistenţă de conducătorul său Seleucos, poate chiar din ordinul Cleopatrei. Într-adevăr, pare verosimil ca regina, convinsă că orice rezistenţă era inutilă, să se gândească să obţină îndurarea învingătorului.

Când Octavian a ajuns în faţa zidurilor Alexandriei, Antoniu a făcut o ieşire şi a obţinut ultimul său succes, reuşind să pună pe fugă cavaleria duşmană. Ar fi dorit să lupte până la capăt şi să apere oraşul, pe uscat şi pe apă. Dar bătălia Alexandriei n-a mai avut loc. Flota lui Antoniu a trecut de partea lui Octavian, urmată curând de cavalerie. Căderea Alexandriei era iminentă. Cleopatra s-a baricadat, aşa cum hotărâse dinainte, în mormântul său. Octavian a intrat în oraş la 1 august 30.

Din acest moment, istoria lui Antoniu şi a Cleopatrei nu mai poate fi verificată şi se bazează doar pe legendă. În cele două principale surse pe care le avem, Plutarh şi Dio Cassius, este cu neputinţă să desparţi adevărul de adausurile literare. Pasajele citate mai jos au avut însă o importanţă considerabilă în elaborarea mitului Cleopatrei începând cu Evul Mediu (vezi cap. VIII).

Să-l ascultăm pe Plutarh: „Cleopatra i-a trimis un mesager lui Antoniu, anunţându-l că murise. Antoniu, dând crezare acestei veşti, şi-a spus: «Ce mai aştepţi, Antoniu, când Soarta ţi-a răpit unicul lucru care te mai lega de viaţă?» Spunând aceste

cuvinte, a intrat în camera sa şi şi-a desfăcut platoşa; apoi, după ce a întredeschis-o, a strigat: «Cleopatra, nu plâng că nu te mai am, pentru că te voi regăsi curând. Ceea ce mă îndurerează este faptul că, fiind un conducător atât de puternic, am fost învins în curaj şi măreţie de o femeie.» Avea lângă el un sclav credincios numit Eros, pe care îl făcuse să promită că-l va ucide atunci când îi va porunci: chiar atunci i-a cerut să-şi ţină promisiunea. Sclavul şi-a scos sabia şi s-a ridicat, ca şi cum ar fi vrut să-l lovească; dar întorcând capul, şi-a înfipt sabia în trupul lui şi a căzut mort la picioarele stăpânului său. «Suflet nobil! a strigat Antoniu, îmi arăţi, prin exemplul tău, să fac chiar eu ceea ce tu n-ai avut puterea să-mi faci.» Spunând aceste cuvinte, şi-a împlântat sabia în piept şi a căzut pe pat. Dar rana pe care şi-a făcut-o nu-l putea ucide imediat: sângele n-a mai curs când s-a trântit pe pat; venindu-şi în fire, i-a rugat pe cei care erau de faţă să-l ucidă, dar toţi au fugit din cameră şi l-au lăsat să strige şi să se zbată, până ce Cleopatra l-a trimis pe Diomede, secretarul său, să-l aducă în mormântul în care se afla ea.

Când Antoniu a aflat că regina mai trăia, a cerut stăruitor sclavilor săi să-l ducă lângă ea. L-au dus pe braţe până la intrarea în mormânt. Cleopatra n-a deschis uşile; dar a apărut la o fereastră, de unde a coborât lanţuri şi funii cu care a fost legat Antoniu. Apoi, ajutată de două dintre servitoarele sale, singurele cărora le dăduse voie să o urmeze în acel loc, l-a ridicat până la ea. Niciodată, după spusele celor ce au fost martori la această scenă, nu s-a văzut un spectacol mai demn de milă. Antoniu, scăldat în sângele său, abia trăgându-şi sufletul, era tras în sus, întinzându-şi mâinile slăbite spre Cleopatra şi căutând să se ridice singur, atât cât îl mai ajutau puterile. Nu era uşor pentru nişte femei să-l ridice în acest fel: Cleopatra, cu mâinile înţepenite şi cu faţa încordată, trăgea de funii cu greu, în timp ce de jos era încurajată cu strigăte de cei rămaşi acolo, care căutau să o ajute din toate puterile. După ce a reuşit în acest fel să-l introducă în mormânt şi l-a culcat, şi-a sfâşiat hainele, plângându-l. Apoi, lovindu-se în piept şi învineţindu-şi trupul cu propriile mâini, a şters sângele care murdărea faţa lui Antoniu, lipindu-şi, apoi,

obrazul de al lui. Îl numea stăpânul ei, soţul ei, conducătorul ei suprem; mila pentru nenorocirile lui Antoniu o făcea să uite aproape propriile ei nenorociri. Antoniu, după ce a reuşit să potolească tânguirile Cleopatrei, a cerut vin, fie pentru că-i era cu adevărat sete, fie pentru că spera că băutura îi va grăbi moartea. După ce a băut, a implorat-o pe Cleopatra să caute să se salveze, pe cât se poate fără a se dezonora, şi să se încreadă în Proculleius mai mult decât în orice alt prieten al Cezarului [Octavian]. A rugat-o stăruitor să nu se întristeze de această ultimă nenorocire a lui, ci, mai curând, să-l fericească pentru momentele de bucurie de care a avut parte în viaţă, având norocul de a fi cel mai renumit şi cel mai puternic dintre oameni şi, mai ales, putând să se mândrească, roman fiind, că n-a fost învins decât de un roman. Terminând de spus aceste cuvinte, şi-a dat sufletul."

Când i s-a adus la cunoştinţă moartea duşmanului său, Octavian a vărsat câteva lacrimi, imitându-l pe Cezar care îl plânsese pe Pompei, şi pe Alexandru care lăcrimase lângă cadavrul lui Darius. Un al treilea cuceritor călca pe pământul egiptean.

III. Octavian şi Cleopatra

Dar mai era ceva de făcut. Pentru ca victoria să fie totală, trebuia ca învingătorul să o captureze pe regină în viaţă, ca şi bogăţiile sale. Octavian i-a trimis deci pe Proculleius şi pe Gallus să parlamenteze cu Cleopatra. În timp ce Gallus discuta cu regina, prin poarta închisă apărată de un gard de fier a mormântului, Proculleius a reuşit să intre printr-o fereastră şi a imobilizat-o pe regină, în momentul în care era gata să se înjunghie cu un pumnal pe care-l avea asupra ei. Din acel moment, Cleopatra era prizoniera lui Octavian.

„Câteva zile după aceea", spune Plutarh, „Cezar [Octavian] s-a dus s-o vadă, pentru a-i vorbi şi a o consola. A găsit-o culcată pe un pat mic, îmbrăcată sumar. Imediat ce el a intrat, ea a

sărit din pat, deşi nu avea pe ea decât o simplă tunică, şi i s-a aruncat la picioare, cu părul despletit, cu trăsăturile descompuse, vocea tremurătoare şi cu pieptul învineţit de loviturile pe care şi le dăduse. Într-un cuvânt, trupul său era într-o stare aproape la fel de demnă de milă ca şi sufletul său. Totuşi, graţia ei naturală şi orgoliul pe care i-l dădea frumuseţea sa nu dispăruseră cu totul şi, din fundul disperării în care se afla, apăreau sclipiri pline de viaţă, care străluceau la toate mişcările feţei sale. Cezar i-a poruncit să se urce în pat şi s-a aşezat lângă ea."

La Dio Cassius, scena este un amestec iscusit de patetic şi de comedie. „Îşi pregătise un dormitor minunat şi un pat luxos. Era îmbrăcată cu o oarecare neglijenţă. Veşmintele sale de doliu îi măreau farmecul. Stătea pe un pat şi avea în faţa ei un mare număr de portrete ale tatălui [adoptiv] al lui Octavian. Îşi pusese pe piept toate scrisorile pe care i le trimisese. Când Cezar [Octavian] a intrat, ea s-a repezit spre el şi i-a spus: «Te salut, stăpâne! Un zeu ţi-a dat acest titlu, pe care mi l-a luat mie. Dar tu ştii de câte ori tatăl tău a venit să mă viziteze, tu ştii câte onoruri mi-a adus, în special făcând din mine regina Egiptului. De la el poţi afla totul despre mine, dacă iei aceste scrisori pe care el mi le-a trimis, scrise de mâna lui, şi le citeşti.» Aşa a vorbit şi a citat nenumărate cuvinte de dragoste ale lui Cezar. Plângea, săruta scrisorile, cădea în genunchi în faţa portretelor şi se prosterna în faţa lor. Îşi întorcea ochii spre Cezar, se tânguia melodios, vorbea cu vocea spartă, spunând: «Ce sunt pentru mine, Cezar, aceste scrisori de la tine?» Sau: «Dar tu trăieşti pentru mine prin bărbatul acesta! Măcar dacă aş fi murit înaintea ta!» Apoi: «Dar pe tine te am prin bărbatul acesta!» A folosit aceste cuvinte şi atitudini felurite, privindu-l şi adresându-i-se cu tandreţe. Cezar şi-a dat seama că era foarte emoţionată şi că vorbea dominată de pasiune. Nu i-a răspuns, ci, uitându-se în jos, a spus doar: «Ai încredere şi curaj, femeie, n-o să ţi se întâmple nimic rău»."

IV. Sinuciderea Cleopatrei

Regina a înţeles repede că, dacă Octavian o lăsase în viaţă, o făcuse cu scopul de a o târî înlănţuită în spatele carului, în timpul triumfului său din Roma. A luat, atunci, hotărârea să moară şi şi-a pus în scenă propria moarte. A cerut, mai întâi, permisiunea de a se duce să se reculeagă la mormântul lui Antoniu.

Plutarh ne redă lamentaţia Cleopatrei pe mormântul lui Antoniu. Este vorba, probabil, de un exerciţiu literar, un fragment de poezie dramatică şi patetică, evidenţiind pasiunea şi emoţia reginei.

„«Dragul meu Antoniu», striga ea, «nu de mult te-am aşezat în acest ultim adăpost, fiind încă liberă. Acum vărs aceste libaţii pe tristele tale rămăşiţe pământeşti, prizonieră şi păzită, pentru că se tem să nu desfigurez cu loviturile mele şi cu gemetele mele acest trup adus în stare de sclavie şi păstrat pentru acea ceremonie în care va fi sărbătorit triumful asupra ta. Nu aştepta de la Cleopatra alte onoruri, în afara acestor libaţii funebre. Sunt ultimele pe care ea ţi le oferă, pentru că se doreşte să fie smulsă de lângă tine. Atâta timp cât am trăit, nimic nu ne-a separat. Şi acum moartea ne va ţine departe pe amândoi de locurile în care ne-am născut. Roman, tu vei rămâne sub acest pământ al Egiptului, iar eu, nefericita de mine, voi fi îngropată în Italia. Şi totuşi, va fi o mare binefacere pentru mine că voi fi îngropată în locurile unde te-ai născut tu. Dacă zeii ţării tale au ceva influenţă, ceva putere, pentru că ai noştri ne-au trădat, n-o părăsi pe femeia ta în viaţă. Nu accepta ca ei să triumfe asupra ta, ducând-o şi pe ea în triumf. Ascunde-mă aici cu tine. Lasă-mă să împart mormântul cu tine, pentru că, dintre toate relele nesfârşite care mă copleşesc, nici unul n-a fost nici mai mare, nici mai îngrozitor pentru mine ca acest timp scurt pe care a trebuit să-l trăiesc fără tine.» După ce şi-a exprimat astfel durerea, a împodobit mormântul cu flori şi l-a sărutat."

Revenită la palat, Cleopatra şi-a făcut ultima baie, apoi a cerut să-i fie servită o masă fastuoasă.

„În timp ce mânca, a venit un ţăran care ducea un coş. Gărzile l-au întrebat ce ducea şi omul a descoperit coşul, dând frunzele la o parte, şi le-a arătat că era plin de smochine. Cum aceştia admirau mărimea şi frumuseţea fructelor, ţăranul i-a poftit, zâmbind, să ia din ele. Aerul lui sincer a îndepărtat orice bănuială şi l-au lăsat să intre. După ce Cleopatra a mâncat, şi-a luat tăbliţele pe care scrisese o scrisoare, le-a sigilat şi i le-a trimis lui Cezar. Apoi le-a cerut tuturor celor care se aflau în camera ei să iasă, cu excepţia celor două servitoare, şi a închis uşa. Imediat ce Cezar [Octavian] a deschis scrisoarea, rugăminţile aprinse şi emoţionante pe care Cleopatra i le adresa pentru a cere să fie înmormântată lângă Antoniu l-au făcut să înţeleagă ce a făcut ea. A vrut mai întâi să se ducă chiar el s-o salveze. Dar apoi s-a mulţumit să-şi trimită oamenii, în grabă, pentru a vedea ce s-a întâmplat. Moartea Cleopatrei a fost rapidă, pentru că oamenii lui Cezar, cu toată graba lor, au găsit gărzile la post, neştiind nimic de ceea ce s-a întâmplat. Au deschis uşile şi au găsit-o pe regină neînsufleţită, întinsă pe un pat din aur şi îmbrăcată cu veşmintele regale. Iras, una dintre servitoare, era moartă la picioarele ei, iar cealaltă, Charmion, deja slăbită de apropierea morţii, abia reuşind să se mişte, îi aranja diadema pe cap. Unul dintre oamenii lui Cezar a strigat mânios: «Frumoasă treabă, Charmion!» «Foarte frumoasă, într-adevăr», a răspuns ea, «şi demnă de o femeie provenită din atâţia regi.» Ea n-a mai spus nimic şi a căzut moartă la picioarele patului."

Cum a murit Cleopatra? Mijlocul folosit de regină pentru a se sinucide a rămas pentru totdeauna învăluit în mister. Versiunea oficială adoptată de romani, conform căreia regina a fost muşcată de un şarpe, este discutabilă, dar nu poate fi total respinsă. După cum afirmă medicul Galen (secolul al II-lea d. Hr.), execuţia prin muşcătura unei cobre, care duce la o moarte rapidă, scurtând durerea, constituia, dacă se poate spune aşa, un tratament de favoare pentru condamnaţii la moarte în Alexandria. Plutarh spune, de altfel, că regina încercase mai înainte toate otrăvurile pe prizonieri. Atunci ar fi descoperit un şarpe (*apis* în greacă, fără îndoială cobra) a cărui „muşcătură nu producea nici

convulsii, nici dureri cumplite. Provocând doar o înţepeneală şi o toropeală însoţită de o uşoară transpiraţie pe frunte, ea ducea, printr-o slăbire succesivă a tuturor simţurilor, la o moarte atât de blândă încât cei care erau în această stare, ca şi persoanele care dorm profund, se supărau că erau trezite şi forţate să se scoale."

Strabon şi Plutarh se întreabă care a fost cauza morţii Cleopatrei. În timp ce geograful ezită între otravă şi şarpe, moralistul enumeră conştiincios toate ipotezele avute în vedere.

„I-a fost adus, se zice, Cleopatrei un şarpe ascuns sub smochinele acoperite de frunze: aşa poruncise ea, gândind că, luând fructe, şarpele o va muşca fără să-l observe. Dar când a descoperit fructele, a văzut reptila. «Iat-o, deci!» a strigat şi şi-a întins braţul drept pentru a fi muşcată. Alţii spun că ea păstra acest şarpe într-un vas şi, când l-a aţâţat cu un fus din aur, animalul enervat s-a repezit la ea şi a muşcat-o de braţ. Dar nu se ştie, în realitate, nimic sigur despre felul în care a murit. Se spune că avea întotdeauna otravă ascunsă într-un ac găurit, pe care-l purta în păr. Totuşi, pe trupul ei n-a apărut nici o pată şi nici o urmă de otravă. Nu s-a găsit nici un şarpe în camera ei. Se spunea doar că au fost văzute câteva ouă de reptilă de-a lungul mării, în locul care se vedea de la ferestrele mormântului. După unii, totuşi, au fost văzute pe braţul Cleopatrei semnul, abia vizibil, a două înţepături. Şi acestui semn, se pare, i-a acordat Cezar [Octavian] cea mai mare importanţă. Pentru că, în timpul triumfului său, a cerut să fie purtată o statuie a Cleopatrei, pe al cărei braţ era încolăcit un şarpe. Acestea sunt diferitele legende legate de această problemă." Versiunea oficială a fost, deci, cea a muşcăturii de şarpe. Suetoniu spune că Octavian „a cerut chiar să fie aduşi psyli [populaţie din Libia care ştia, se zice, să vindece muşcăturile de reptile], pentru a suge veninul din rană".

V. Reglementarea problemelor Egiptului

Aflând vestea morţii Cleopatrei, Octavian în primul rând s-a mâniat. Sinuciderea reginei îl lipsea de o parte esenţială a triumfului său: pierduse trofeul viu pe care dorea să-l prezinte romanilor.

A poruncit, totuşi, ca regina să fie îngropată lângă Antoniu, după funeraliile demne de rangul său. „Le-a acordat", scrie Suetoniu, „onoarea unui mormânt comun şi a cerut să fie terminat monumentul pe care cei doi îl începuseră." Ar fi manifestat, chiar, o oarecare admiraţie pentru curajul de care Cleopatra dăduse dovadă într-o împrejurare nefericită şi nu a pus să-i fie dărâmate statuile, care au rămas în picioare în tot Egiptul. Era oare Octavian sincer? De fapt, sentimentele sale trebuie că au fost amestecate cu calcule politice. Învingătorul se dorea pacificator şi realist. „Nu voia", scrie Dio Cassius, „să comită un act ireparabil împotriva unei populaţii atât de numeroase ce putea fi de folos romanilor." Victoria fiind totală, era inutilă o umilire în plus a alexandrinilor.

Noul stăpân al Egiptului s-a dus să omagieze rămăşiţele pământeşti ale lui Alexandru cel Mare în mormântul său, sau *Sema*, din Alexandria. A adunat, de asemenea, poporul din Alexandria şi, de la înălţimea unei tribune care a fost ridicată pentru el la Gimnaziu, a ţinut următorul discurs, retranscris de Plutarh: „Iert alexandrinilor toate greşelile pe care le-au comis: în primul rând, datorită respectului pe care-l am pentru Alexandru, întemeietorul oraşului lor; în al doilea rând, din admiraţie pentru mărimea şi frumuseţea oraşului; în sfârşit, în al treilea rând, pentru a-i face plăcere filosofului Areios, prietenul meu."

Vechiul regat al Ptolemeilor a devenit provincie romană, care i-a fost încredinţată lui Gallus, numit prefect al Egiptului de către Octavian. Lumea elenistică era moartă din punct de vedere politic, dar civilizaţia sa va mai inspira mult timp Orientul şi se va răspândi în Occident.

Cezarion, care „cu mari bogăţii" (Plutarh) fugise spre Etiopia, de unde trebuia să se îndrepte către India, a fost trădat de preceptorul său, Rhodon. Readus în Alexandria, Octavian a poruncit să fie ucis. Conform cuvintelor atribuite filosofului Areios, nu era bine să existe mai mulţi Cezari. Fiul lui Cezar şi al Cleopatrei a avut deci, la şaptesprezece ani, trista soartă a urmaşilor oamenilor mari. Ca odinioară Alexandru IV, ca, mai târziu, Napoleon II, el n-a domnit niciodată efectiv în imperiul pe care destinul părea totuşi să i-l rezerve. Antyllus, fiul lui Antoniu şi al Fulviei, a fost dat pe mâna lui Octavian de preceptorul său, Theodoros, care nu era mai bun ca Rhodon, şi a fost şi el asasinat.

Octavian i-a cruţat, în schimb, pe cei trei copii ai lui Antoniu şi Cleopatrei, care au fost trimişi în Italia, Octavian însărcinându-se cu educaţia lor. Către anul 25 î. Hr., Cleopatra Selene s-a căsătorit cu regele Mauritaniei, Iuba II. Se pare că fraţii ei au însoţit-o în Africa şi au trăit la curtea din Caesarea, actuala Cherchell în Algeria. Nu se ştie dacă au avut urmaşi. Cleopatra Selene a murit cu câţiva ani înainte de începutul erei creştine. Monedele pe care le-a bătut, împodobite cu profilul său, cu diademă, şi având înscris numele ei în greceşte, arată că revendica în acest fel, cu mândrie, moştenirea mamei sale. I-a dat numele de Ptolemeu fiului său, care a domnit în Mauritania între anii 23–40 d.Hr.

Capitolul VI

REGINA ŞI IDEOLOGIA REGALĂ

I. O viaţă de lux

Regina şi curtenii ei locuiau în cartierul regal din Alexandria, ducând o viaţă fastuoasă, numită *tryphe* de greci şi acceptată ca una dintre caracteristicile comportamentului regal. Regina solicita un lux ostentativ, extravaganţe costisitoare şi ruinătoare care contribuiau la situarea ei deasupra oamenilor de rând. Înfiinţarea, în iarna 41–40, a societăţii *Amimetobies* („Cei care duc o viaţă de neimitat") nu avea ca unică funcţie rafinamentul plăcerii, ci şi afirmarea suveranităţii. Pe un soclu de granit din Muzeul greco-roman din Alexandria, Antoniu este numit *amimetos,* „inimitabilul" (W. Dittenberger, *OGI,* 195). Prin aceasta, chiar dacă n-a purtat niciodată titlul regal, triumvirul recunoştea oficial adoptarea unui comportament care-l ducea până la identificarea cu un suveran elenistic.

Ne putem da seama cât de mult evoluase vechea gândire macedoneană. În epoca lui Alexandru cel Mare şi a succesorilor săi imediaţi, calitatea de războinic era cea care îl caracteriza pe suveran, deşi exaltarea şi lipsa de modestie făceau şi ele parte integrantă din comportamentul regelui, după cum remarcă Plutarh în *Viaţa lui Demetrios.* Sub ultimii Ptolemei — amintim că mama Cleopatrei purta supranumele *Tryfaina*, adică „cea care trăieşte în *tryphe*" —, excesul de fast devenise elementul esenţial al funcţiei şi al prestigiului suveranului. Acest lux „inimitabil"

a atins paroxismul în timpul domniei Cleopatrei. Plutarh (*Viaţa lui Antoniu*) ne dă câteva exemple.

„Medicul Filotas din Amphissa îi povestea strămoşului meu Lamprias că, urmând în acea vreme cursuri de medicină, făcuse cunoştinţă cu unul dintre majordomii reginei, care i-a propus, într-o zi, să vină să asiste la pregătirile uneia dintre acele cine luxoase. Filotas, care era foarte tânăr, a acceptat; fiind introdus în bucătărie, a văzut, între alte lucruri care l-au impresionat, opt porci mistreţi la frigare. Când el s-a arătat uimit de numărul mare de invitaţi care trebuiau să participe la acest banchet, majordomul a râs şi i-a spus: «Nu vor fi atât de mulţi cum crezi tu; vor fi numai douăsprezece persoane. Dar», a adăugat el, «fiecare fel trebuie să fie servit exact la momentul în care este cerut. S-ar putea ca Antoniu să ceară să mănânce imediat, şi apoi să se răzgândească, pentru că doreşte să bea sau e prins într-o conversaţie interesantă. Din această cauză, nu se pregăteşte o singură cină, ci mai multe, căci nu se poate şti la ce oră va dori să i se servească masa."»

Curtenii care ştiau să se facă plăcuţi stăpânilor se întorceau uneori acasă încărcaţi de cadouri. Într-o seară, acelaşi medic Filotas din Amphissa, ne spune Plutarh, a fost invitat să ia cina la Antyllus, fiul lui Antoniu. Cum medicul spusese o glumă care l-a făcut să râdă mult, tânărul i-a spus: „Îţi dau astea", şi i-a arătat un bufet încărcat cu o minunată veselă din argint. Filotas, căruia nu-i venea să creadă că un băiat aşa de tânăr putea să dispună de obiecte atât de preţioase, i-a mulţumit pentru bunăvoinţa lui. Dar a doua zi, un sclav din casa lui Antoniu i-a adus într-un coş mare toată vesela aceea, pe care i-a spus să-şi pună însemnul lui. Filotas, care se temea că va fi dezaprobat dacă acceptă, a refuzat. „Cum aşa!" a spus sclavul. „Om naiv ce eşti! Nu ştii că ţi le trimite chiar fiul lui Antoniu, cel care ar putea să-ţi dea aceleaşi vase, dar din aur?"

Curtea şi luxul său „de neimitat" se deplasau o dată cu regina. După călătoria ei pe Cydnos, ca să-l întâlnească pe Antoniu, Cleopatra l-a invitat pe triumvir la un banchet luxos. „A găsit

acolo", scrie Plutarh, „pregătiri speciale a căror măreţie nu se poate descrie. Dar ce l-a surprins cel mai mult a fost mulţimea torţelor care luminau peste tot, unele suspendate de tavan, altele prinse de pereţi, şi care formau, într-o admirabilă simetrie, figuri pătrate sau rotunde. Dintre toate serbările despre care se aminteşte în istorie, nu există nici una care să poată fi comparată cu aceasta." La fel, la începutul războiului împotriva lui Octavian, şederea lui Antoniu şi a Cleopatrei în Samos a creat o mare agitaţie în insulă. Samos „a răsunat, timp de mai multe zile, de sunetele flautelor şi ale lirelor".

Regina nu pleca niciodată din Alexandria fără comorile sale, pe care le încărca pe vase. Astfel, pe unele vase capturate de Octavian la Actium se aflau „sume mari de bani, o mare cantitate de vase din aur şi argint şi mobile preţioase" (Plutarh). Patera din Boscoreale, astăzi la Muzeul Luvru (vezi cap. VI, 3), provine, neîndoielnic, dintr-o pradă de acest fel.

Grandioasele ceremonii şi puneri în scenă pentru a înflăcăra imaginaţia populară sunt o consecinţă directă a acestui comportament „de neimitat" al reginei. Cleopatra nu se putea prezenta în faţa supuşilor săi într-o ţinută foarte simplă, căci şi-ar fi pierdut credibilitatea. Monarhia lagidă, devenită o adevărată „monarhie-spectacol", era obligată să-şi ţină permanent supuşii într-o stare de uimire, de admiraţie şi de respect, cu ajutorul impozantelor demonstraţii de măreţie şi de putere. Cleopatra, actriţă prin funcţia sa regală, se prezenta ca o „vedetă", folosindu-şi, când era cazul, copiii ca figuranţi.

Desigur, şi reginei îi plăcea acest gen de spectacol, dar trebuie precizat că ea se încadra în tradiţia ptolemeică. Ptolemeu II Philadelphos (rege între 285–264) organizase la Alexandria o uriaşă procesiune dionysiacă, fastuoasă demonstraţie de putere, pe care ne-a descris-o Athenaios

(*Ospăţul sofiştilor* IV). Acest suveran a organizat, de asemenea, în anul 280 *Ptolemaia* — jocurile penteterice, adică cincinale, după exemplul Jocurilor Olimpice —, care constituiau un prilej pentru numeroase manifestări închinate glorificării monarhiei.

II. Anturajul reginei

Nu se ştie nimic precis despre copilăria Cleopatrei. Prinţesa a fost, fără îndoială, crescută în palat, alături de fraţii şi surorile sale, la fel ca alţi copii numiţi *paides basilikoi* („copii regali") sau *syntrophoi* („care sunt crescuţi în acelaşi timp"). *Tropheus,* sau preceptorul, conducea studiile prinţului sau prinţesei. Unii profesori aveau sarcina de a preda o materie deosebită. Astfel, retorul Theodot din Chios l-a format pe viitorul Ptolemeu XIII în arta vorbirii. După toate aparenţele, Cleopatra a studiat în tinereţe numeroase limbi în care, după cum spune Plutarh, putea să se exprime foarte bine. I s-a predat, în special, egipteana, pe care o vorbea curent, după cum afirmă autorul *Vieţii lui Antoniu.*

Tradiţia spune că principalii consilieri ai suveranilor au fost eunuci. Era vorba, desigur, de un obicei de origine orientală, adoptat de Alexandria la sfârşitul dinastiei lagide. Sunt cunoscute exemple similare ale acestor obiceiuri la curtea Ahemenizilor, în Persia, dar nu în Egipt. Dintre aceşti eunuci, îi putem cita pe Potheinos, care a fost şi *tropheus* pentru prinţul Ptolemeu XIII, Ganymede pentru Arsinoë IV şi Mardion pentru Cleopatra VII. Erau sclavi castraţi, total devotaţi persoanei de care se ocupau. În acelaşi timp, probabil din cauza neputinţei lor fizice, regina sau regele le acordau întreaga încredere. Astfel, cu

ajutorul şi complicitatea lui Ganymede a fugit Arsinoë IV din palatul regal, în timpul războiului din Alexandria.

Anturajul regal era împărţit după o foarte riguroasă ierarhie. *Syngeneis,* sau „rudele regelui", deţineau poziţia cea înaltă. Era vorba de un titlu onorific care nu presupunea nici o rudenie reală. Urmau *archisomatophylaques* („gărzile de corp principale"), apoi *philoi* sau „prietenii". Aceştia erau subîmpărţiţi în *protoi philoi* („primii prieteni"), *philoi* („prietenii") şi *diadochoi* („prietenii care urmează"). Curtenii formau un cerc de privilegiaţi. Nu se poate vorbi, totuşi, de o veritabilă aristocraţie, titlurile nefiind transmisibile prin ereditate.

Cleopatra era permanent ocrotită de garda sa personală, din care făceau parte soldaţi romani. Aceştia, spune Dio Cassius, aveau înscris pe scuturile lor numele reginei.

Redăm mai jos, după datele furnizate de sursele antice, numele principalilor curteni cunoscuţi ai lui Ptolemeu XIII, Arsinoë IV şi Cleopatra VII.

Anturajul lui Ptolemeu XIII

Achillas, strateg numit „Egipteanul" din cauza originii sale indigene

Theodot din Chios, profesor de retorică al prinţului

Potheinos, eunuc, *tropheus*, apoi consilier al regelui

Anturajul lui Arsinoë IV

Ganymede, eunuc

Anturajul Cleopatrei VII

Apollodor din Sicilia, servitor credincios. A dus-o pe regină la Cezar, ascunsă într-un sac.

Archidamos, „prieten" al reginei. L-a plătit pe Octavian pentru ca acesta să nu distrugă statuile Cleopatrei (Plutarh).

Charmion, servitoare şi apropiată a reginei. S-a sinucis o dată cu stăpâna ei.

Diomede, secretarul reginei

Euphronios, preceptor al copiilor lui Antoniu şi ai Cleopatrei.

Iras, coafeza Cleopatrei. S-a sinucis o dată cu regina.

Mardion, eunuc şi consilier al reginei

Nicolaos din Damasc, filosof şi istoric. A fost tutorele copiilor Cleopatrei, înainte de a intra în serviciul regelui Irod.

Olympos, medicul reginei

Fotin, consilier al reginei

Rhodon, preceptor al lui Cezarion. L-a trădat pe tânărul prinţ pe care trebuia să-l conducă în Etiopia.

Seleucos, trezorier al Cleopatrei

Theodoros, preceptor al fiului lui Antoniu şi al Fulviei, Antyllus. Şi-a predat elevul lui Octavian, apoi a murit crucificat pentru că furase piatra preţioasă pe care Antyllus o avea la gât.

III. Portretele Cleopatrei

Figura marii Cleopatra ne este bine cunoscută datorită numismaticii, care constituie o sursă foarte sigură în materie. Într-adevăr, monedele bătute de regină prezintă bustul regal, pe avers, în timp ce pe revers este scrisă legenda în greacă, la genetiv, *Kleopatras basilisses,* adică „[monedă] a reginei Cleopatra". Nu există nici un dubiu asupra persoanei căreia îi sunt atribuite aceste monede.

Cleopatra apare pe monedă având pe cap o diademă lată. Nu este vorba de o bandă, simbol al victoriei, devenită în iconografie atributul cel mai obişnuit al monarhiei elenistice. Diadema Cleopatrei era, mai curând, o coroană metalică, poate din aur, de care era legată banda, ale cărei extremităţi cădeau pe ceafa regală.

Cel mai vechi portret apare pe o serie de tetradrahme din argint (fig. 1) bătute la Askalon, în Palestina, în anii 50–49 î. Hr. (vezi *BMC*, vol. 27, *Palestina*, nr. 20, p. 108). Regina avea deci douăzeci de ani. Părul său buclat este împletit şi legat la spate într-un mic coc. Coafura aminteşte de „dungile de pepene galben", purtate mai înainte, în secolul al III-lea î.Hr., de Berenice I şi Arsinoë II. Un şir de buclişoare rebele împodobeşte partea de sus a frunţii. Ochiul este mare. Conturul feţei, deloc idealizat, apare puternic individualizat: fruntea este bombată, nasul lung şi ascuţit, buza inferioară ceva mai groasă. Bărbia, uşor proeminentă, descrie o curbă care aminteşte nu numai de portretele lui Auletes, dar şi de cele ale fondatorului dinastiei, Ptolemeu I Soter. Suntem departe deci de „profilul grecesc".

fig. 1. Cleopatra. Tetradrahmă de argint, bătută la Askalon, Palestina, 50–49 î. Hr.

Tetradrahma din Askalon ne arată şi podoabele reginei: un cercel, un colier de perle şi partea de sus a *chiton*-ului, tunica, învăluind umerii reginei.

Un cap din marmură, acum în Muzeul din Berlin (*Antikensammlung* 1976. 10), prezintă echivalentul exact, dar ca o sculptură în relief, de tip monetar. Nu mai există astăzi nici o îndoială pentru nimeni că este vorba de un portret al Cleopatrei VII. Trăsăturile sunt puternic marcate, ca pe monede. Faţa tinerei regine emană o graţie deosebită.

Muzeul din Vatican deţine un al doilea cap de marmură al Cleopatrei, al cărui nas este, din nefericire, rupt (38511). Este remarcabil că diadema lată, spre deosebire de profilurile monetare şi de capul din Berlin, are în partea de sus un *uraeus,* sau cobra faraonică. Lucrarea a fost descoperită la Roma, în anul 1790, şi e posibil să fi făcut parte din prada adusă în Italia după victoria lui Octavian.

Un al treilea cap al Cleopatrei, operă, neîndoielnic, postumă, a fost descoperit la Cherchell, fosta Caesarea, astăzi în Algeria, unde a domnit Cleopatra Selene. Fiica, mândră de originea sa, şi-a onorat mama înălţându-i statui în capitala regatului mauritan.

Două alte statui în marmură, adesea atribuite Cleopatrei, nouă ni se par că nu au nici o legătură cu marea regină. Este cazul unui cap de la British Museum, fără diademă, ca şi un bust din Cherchell, având un voal care nu aminteşte deloc de cel purtat de unele regine lagide.

Dio Cassius vorbeşte de statuia din aur a reginei pe care Iuliu Cezar a aşezat-o în templul lui Venus *Genetrix.* Aşa cum am văzut (cap. III, 4), ofranda dictatorului poate fi considerată ca actul de întemeiere a unei devoţiuni personale pentru regină, asimilată cu Venus, străbunică mitică a *gens Iulia.* Statuia numită „Venus din Esquilin", astăzi la Muzeul din Capitoliu (*Palatul Conservatorilor*), la Roma,

este, probabil, o reproducere a lucrării originale consacrate de dictator. Tânăra femeie, reprezentată ca Afrodita — sau Venus — *Anadyomene*, adică „ieşind din baie", apare legându-şi părul. Până aici, nimic original şi nici egiptean. La picioarele tinerei femei este o cutie, poate de cosmetice, decorată cu motive florale, cu siguranţă trandafiri. Elementul egiptean, sau cel puţin egiptizant, al lucrării se află pe vasul aşezat pe cutie. Acesta se termină cu un gât lotiform, caracteristic unor recipiente din bronz din epoca ptolemeică. În plus, un alt element egiptean, o cobra, amintind de *uraeus*-ul faraonic, este încolăcită în jurul vasului. Statuia are deci o oarecare legătură cu Egiptul, şi este considerată ca o reprezentare sincretică a Afroditei-Isis, sau ca o preoteasă isiacă.

De curând, P. Moreno (vezi bibliografia) a propus acceptarea ideii că ar reprezenta-o pe Cleopatra. Această interpretare, care nu este definitivă, pare totuşi plauzibilă. Chiar dacă prin stilizarea feţei, ca şi aranjarea părului şi a benzii de pe cap diferă de capetele de la Berlin, Vatican şi Cherchell, trebuie totuşi acceptată ideea că, fiind vorba de reproducerea unei statui de cult, nu era obligatorie asemănarea perfectă cu portretele realiste ale reginei. Statuia avea rostul, în primul rând, să sugereze o asemănare între regină şi zeiţă. Dar discuţia rămâne deschisă...

Patera din Boscoreale, expusă acum la Muzeul Luvru (BJ 1969), este un alt exemplu care ne arată dificultăţile de interpretare specifice iconografiei elenistice. Este vorba de o cupă pur decorativă, din argint cu reliefuri din aur, descoperită la Boscoreale, aproape de Pompei. Obiectul este împodobit, în centru, cu un bust de femeie, cu capul acoperit de o piele de elefant. După unii savanţi – M. Della Corte şi J. Carcopino —, ar fi vorba de un portret alegoric al Cleopatrei.

Femeia este înveşmântată cu un *chiton* care lasă gol umărul stâng. În mâna dreaptă ţine o cobră — *uraeus*-ul faraonic —, iar în stânga, un corn al abundenţei plin cu fructe, având deasupra o semilună fixată pe un con de pin. Cornul este împărţit în două registre: partea superioară este împodobită cu un bust al zeului solar Helios — uşor de recunoscut după capul său radial —, iar registrul inferior cu vulturul lui Zeus, cu stele şi *pilei* (bonete conice) ale Dioscurilor.

Un mare număr de simboluri divine înconjoară bustul. În spatele umărului drept al tinerei femei apare partea de sus a tolbei cu săgeţi şi a arcului lui Artemis, ca şi ghioaga lui Heracles. Un leu, care-l evocă tot pe Heracles, este agăţat de umăr. Urmează, în sensul invers al acelor unui ceasornic, un sistru, instrument de cult isiac, un delfin scufundându-se în valuri, reprezentându-l pe Poseidon, cleştele lui Hefaistos, caduceul lui Hermes, sabia lui Ares şi lira lui Apollo.

Bustul este împodobit şi el cu numeroase elemente: pe sânul stâng, pantera lui Dionysos se află cu faţa spre cobra faraonică. Între cele două stă păunul Herei, în mijlocul unor conuri de pin, rodii şi alte fructe. Un spic de grâu, amintind de Demeter, este aşezat vertical între capul păunului şi botul şarpelui.

Cea mai mare parte a acestor simboluri se întâlnesc frecvent în iconografia oficială lagidă, în special cele două mai importante prin dimensiuni şi poziţie: cornul abundenţei şi pielea de elefant. Cornul, legat de capra Amaltheia, doica lui Zeus în mitologie, este simbolul fecundităţii şi al prosperităţii. Cât despre pielea de elefant, este vorba de trofeul cu care Alexandru cel Mare, cuceritorul Indiei, îşi acoperise capul pentru a-l imita pe strămoşul său mitic, Heracles, care a făcut la fel cu pielea leului tespian. Acest

simbol a fost reluat de Cleopatra I pe monedele din bronz bătute în Cipru şi la Cirene. Regina se folosise de trofeul cuceritorului pentru a apărea ca un nou Alexandru feminin, sau *Alexandreia*, devenind în acelaşi timp personificarea Alexandriei. De fapt, există o serie întreagă de semnificaţii care decurg din simbolul pielii de elefant. Învelindu-se cu ea, regina amintea de moştenirea lui Alexandru, a cărei deţinătoare voia să pară. Dar pielea simboliza şi Alexandria, ca oraş întemeiat de cuceritor şi capitală a imperiului lagid. Acoperită pe cap de pielea de elefant, regina întruchipa un fel de alegorie a regatului Ptolemeilor. Fără îndoială, aceasta este semnificaţia care i se poate da bustului de pe pateră.

Luna care apare din corn face referinţă la Selene, divinitatea lunară. Aceasta se află în imediata apropiere a bustului lui Helios, aflat în registrul superior al cornului. Cele două reprezentări par să se completeze. Ne putem întreba dacă nu este vorba de un fel de transpoziţie iconografică a noului panteon creat de Cleopatra, şi confundându-se cu membrii familiei regale. Luna ar putea s-o evoce pe Cleopatra Selene, în timp ce soarele l-ar reprezenta pe Alexandru Helios. Cornul ar simboliza atunci prosperitatea Egiptului, contopită cu fecunditatea reginei, noua zeiţă şi mama noilor zei.

Două alte elemente puse în valoare, prin mărimea şi poziţia lor centrală, sunt cobra şi pantera care-i stă în faţă. Compoziţia arată o evidentă grijă pentru simetrie, dar sugerează, de asemenea, întâlnirea dintre două elemente: puterea faraonică, figurată de reptilă, şi dionysismul, reprezentat de panteră, animalul favorit al lui Bachus, călărit adesea de zeu în iconografie. Or, dacă *uraeus*-ul o poate simboliza pe regina Egiptului, să notăm că pantera ne-ar putea trimite la Antoniu, care se asimilase singur cu

Dionysos, după cum spune Dio Cassius. Pare deci posibil să regăsim pe pateră o formă de tălmăcire simbolică a întâlnirii din Tars şi a urmărilor ei, cu atât mai mult cu cât păunul Herei, protectoarea căsătoriilor, este aşezat între şarpe şi panteră.

Dacă această interpretare pare îndrăzneaţă, se poate totuşi considera că patera din Boscoreale reprezintă, cel puţin, un ecou al propagandei şi ideologiei politico-religioase ale lui Antoniu şi Cleopatrei. Dar nici aici discuţia nu este închisă.

IV. Reprezentarea cuplurilor: Cleopatra şi Cezarion, Antoniu şi Cleopatra

O serie de monede de bronz bătute la Paphos, în insula Cipru (fig. 2), o înfăţişează pe Cleopatra ţinându-l pe micul Cezarion la piept (*BMC*, vol. 6, *Ptolemaic Kings of Egypt*, nr. 2, p. 122). Regina are părul împletit şi strâns în coc, ca pe tetradrahmele din Askalon. Totuşi, pe bronzul cipriot ea poartă diadema Afroditei, cu care este asimilată. Să remarcăm că o astfel de identificare, obişnuită în Egiptul lagid de la Arsinoë II, avea o semnificaţie deosebită în Cipru, unde zeiţa era foarte venerată.

Stând în braţele mamei sale asemănătoare Afroditei, Cezarion devenea şi el un nou Eros. În plus, regina apare ca regentă a fiului său: ea ţine pe umăr sceptrul regal, pe care-l va da prinţului când va deveni major.

H. Volkmann (vezi bibliografia) crede că moneda a fost bătută în anul 47, pentru a sărbători naşterea lui Cezarion şi revenirea Ciprului la Egipt.

fig. 2. Cleopatra-Afrodita şi Cezarion-Eros.
Bronz (28 mm) bătut la Paphos, Cipru, anul 47 î. Hr.

Antoniu nu a purtat titlu regal. De aceea nu apare niciodată pe monedele bătute de Cleopatra în Egipt şi în Cipru. Doar în Siria şi în Fenicia portretul reginei îl însoţeşte pe cel al *imperator*-ului.

fig. 3. Cleopatra şi Antoniu. Bronz (25 mm) bătut la Dora, Fenicia, anii 34–33 î. Hr.

Moneda de bronz din Dora, Fenicia, emisă în anii 34–35 î.Hr., ne prezintă busturile strâns unite ale celor doi amanţi (fig. 3). Reprezentarea este inspirată, aparent, de monedele pe care figurează cuplul „zeilor salvatori", Ptolemeu I şi Berenice I, şi al „zeilor adelfi", Ptolemeu II şi Arsinoë II. Totuşi, spre deosebire de marile cupluri din secolul al III-lea î.Hr., pe moneda de bronz de la Dora nu mai este bustul masculin, ci cel al reginei care apare în

prim plan, acoperindu-l pe jumătate pe cel al lui Antoniu. Supremaţia reginei, singura care poartă titlul regal şi diadema, pare astfel proclamată oficial.

Pe o tetradrahmă bătută în Antiohia pe Oronte, în anii 34–33 (fig. 4), Cleopatra apare pe avers, iar Antoniu pe revers (*BMC*, vol. 20, *Galatia, Cappadocia, Syria*, nr. 53, p. 158). În timp ce regina poartă diademă şi este bogat înveşmântată cu o tunică prevăzută cu două agrafe legate de un colier de perle, Antoniu este tot cu capul gol. Legendele sunt, de asemenea, revelatoare pentru diferenţele dintre cele două personaje: Cleopatra este numită *Basilissa* şi *thea neotera*, „regină şi zeiţă renăscută", în timp ce Antoniu este *autokrator triton trion andron*, „general conducător (*imperator* în latină) pentru a treia oară şi triumvir".

fig. 4. Cleopatra şi Antoniu.
Tetradrahmă de argint bătută în Antiohia pe Oronte, 34–33 î. Hr.

Aceste observaţii sunt valabile şi pentru un dinar bătut în anul 34, într-un atelier oriental nelocalizat (E.A. Sydenharn, *The Coinage of the Roman Republic in the British Museum*, Londra, 1952, nr. 1210). Legenda în latină *Antoni Armenia devicta* („Antoniu, Armenia fiind învinsă") comemorează victoria asupra lui Artavazd, a cărui tiară regală apare, ca un trofeu, în spatele bustului *imperator*-ului. Pe revers, bustul cu diademă al reginei este înconjurat de

legenda *Cleopatrae reginae regum filiorum regum* („Cleopatra, regina regilor şi a fiilor săi care sunt regi"). Aceşti termeni fac referinţă directă la titlurile luate de regină şi de copiii săi în timpul ceremoniei de la Gimnaziu. O proră de galeră, în faţa bustului Cleopatrei, aminteşte de puterea flotei lagide (fig. 5).

fig. 5. Cleopatra şi Antoniu.
Dinar de argint bătut într-un atelier oriental, 34 î.Hr.

V. Simbolurile puterii

În afară de diademă şi de sceptru, emblemele regale purtate de regină, monarhia este reprezentată în iconografie şi de simboluri divine.

Pe reversul monedelor Cleopatrei, bătute în Egipt, figurează vulturul lui Zeus, ţinând în gheare trăsnetul, arma stăpânului zeilor formată din fulgere (*BMC*, vol. 6, *Ptolemaic Kings of Egipt*, nr. 5, p. 123). Pasărea a apărut pentru prima oară pe moneda lui Ptolemeu I Soter. Întemeietorul dinastiei lagide voia să arate că deţinea puterea direct de la stăpânul Olimpului, datorită unei alegeri divine. Vulturul ţinând trăsnetul, reluat de succesorii lui Soter, a devenit simbolul cel mai folosit de monarhia Ptolemeilor. Pe reversul

emisiunilor Cleopatrei, el ţine uneori sub aripă ramura de palmier a victoriei, dar cel mai adesea este însoţit de un *dikeras,* sau corn al abundenţei.

La origine era vorba de cornul caprei Amaltheia, doica lui Zeus, devenită apoi una dintre emblemele divinităţii alegorice Fortuna, Tihe. Diferitele variante ale cornului pot fi identificate. Fiecare corn corespunde unei alte regine, constituind blazonul ei. Cleopatra a reluat dublul corn al lui Arsinoë II Philadelphos, cu scopul de a stabili o legătură între domnia ei şi glorioasa suverană din secolul al III-lea. Pe reversul monedei de bronz cipriote amintite mai sus (fig. 2), *dikeras*-ul Cleopatrei este plin de fructe şi de prăjituri conice. Pe de altă parte, cele două cornuri sunt legate unul de celălalt de banda regală ale cărei capete flutură în vânt.

Pe reversul unor monede apare uneori boneta lui Isis, formată din spice de grâu, din două coarne de vacă şi dintr-un disc solar având deasupra pene lungi. Această bonetă poate apărea în faţa vulturului, în locul cornului dublu. Mai rar, ea ocupă întregul revers, ca în cazul unei monede de bronz din Patras (*BMC*, vol. 10, *Peloponnesus*, nr. 5, p. 14).

VI. Ideologia regală

Nu s-a descoperit nici un tratat despre monarhia lagidă. Lucrări intitulate *Peri basileias* („Despre regalitate") au fost scrise, totuşi, de gânditori greci din epoca elenistică. Este cazul lui Straton din Lampsacos, de exemplu, care şi-a destinat lucrarea tânărului prinţ al cărui preceptor era, viitorul Ptolemeu II Philadelphos. Iconografia oficială (numismatică, sculptură), aluziile literare şi câteva documente

epigrafice ne permit să ne facem o idee despre ideologia monarhică a Ptolemeilor şi, în special, a Cleopatrei. Această ideologie poate fi calificată ca mitologică sau mitologizantă. Politica şi teologia par, într-adevăr, intim şi cu abilitate legate în timpul marilor ceremonii, în cursul cărora regina, îmbrăcată ca o zeiţă, o imită pe Isis sau pe Afrodita. Se face astfel o legătură între faptele puterii monarhice şi istoria personală a suveranei şi gesturile mitice ale zeilor. Navigând spre locul de întâlnire cu Antoniu, „noul Dionysos", Cleopatra, ca o nouă Afrodita, actualiza tradiţia hierogamiilor mitice. Dar spectacolul din Tars constituia şi o adevărată noutate pentru greci, o modificare a mitului şi chiar crearea unuia nou: cel al legăturii dintre Dionysos şi Afrodita. Numai egiptenii, care îl confundau pe Dionysos cu Osiris şi pe Afrodita cu Isis, puteau, în cel mai rău caz, să considere că mitul era o repetare. Cleopatra folosea deci miturile în scopuri politice, fără nici o oprelişte.

Între imitarea divinităţii şi asimilarea, pur şi simplu, a reginei cu zeiţa distanţa este mică. Într-adevăr, Cleopatra nu s-a mulţumit să le imite pe Isis şi pe Afrodita, ea a avut şi pretenţia că le întrupează pe pământ.

Se poate urmări evoluţia concepţiei pe care o avea regina despre propria sa persoană şi despre funcţia regală. În anul 51, Cleopatra, asociată cu fratele ei mai mic, este *thea philopator*, „zeiţa care-şi iubeşte tatăl". Pe un papirus grec, epitetul *philopatris*, „care-şi iubeşte patria", este adăugat la *philopator* (W. Brashear, nr. 2376). În anul 47, ea apare ca Afrodita pe moneda de bronz din Cipru, menţionată anterior (fig. 2). În anul 41, la Tars, poartă veşmântul Afroditei. Începând cu anul 34, după cum spune Plutarh, Cleopatra nu mai apare în public decât înveşmântată ca Isis. În acelaşi an, a luat epitetul *nea Isis,* „noua Isis", şi *thea neotera*, epitetul care apare pe monedele bătute în

Antiohia (fig. 4). *Neotera* nu este sinonim cu *nea*: este vorba de comparativul feminin al adjectivului care înseamnă „nou" în greacă. Această formă implică o inovaţie, un fapt extraordinar şi neaşteptat. *Neotera* se aplică unei vechi divinităţi reîncarnate în lume, sub forma unei femei noi, vie şi asemănătoare zeiţei. *Thea neotera* se poate traduce prin „zeiţă renăscută". Dar Cleopatra a reînnoit, ca şi la Tars, şi vechile mituri. Adjectivul *neotera* era, de asemenea, potrivit să justifice utilizarea politică, fără oprelişti, de către regină a mitologiei şi a teologiei. Expresia greacă *neoteron ti poiein*, echivalentă în latină cu *res novas moliri*, înseamnă „a pregăti o revoluţie". Alegerea epiclezei *thea neotera* exprimă şi deci o ideologie a reînnoirii lumii, făcută posibilă prin acţiunea zeiţei-regine.

Dar regina nu întrupează doar divinităţi, ea se confundă şi cu puterile benefice ale naturii. Atribuindu-şi simbolul cornului abundenţei, ea aspiră să o reprezinte pe Tihe, zeiţa Fortuna la romani. Ea se declară chezaşă a puterilor naturale care asigură fertilitatea şi prosperitatea regatului. *Ceaşca Farnese*, de la Muzeul arheologic din Neapole, mare camee de propagandă regală datând din timpul regenţei Cleopatrei III (operă atribuită din greşeală epocii Cleopatrei VII de E. la Rocca, *L'età d'oro di Cleopatra, Indagine sulla Tazza Farnese*, Roma, 1984), prezintă transformarea figurată a acestei ideologii „cosmice" a ultimilor Ptolemei. Pe ea se pot vedea alegoriile cu vânturile etesiene[1], considerate ca fiind cele care provoacă umflarea anuală a apelor Nilului, ca şi personificări ale sezoanelor de inundaţii şi de seceriş. Regina-mamă Cleopatra III, ca Isis-Demeter, apare întinsă pe un sfinx care-l reprezintă

[1] *Etesian*: vânt care suflă din nord în timpul verii, în Mediterana Orientală (n.t.)

pe regele decedat, Ptolemeu VIII Euergetes. Tânărul prinţ Ptolemeu IX Soter (sau Ptolemeu X Alexandros), ca Triptolem, fiul Demetrei, se sprijină de un plug, în faţa Nilului personificat. Produs al artei oficiale, *Ceaşca* oferă o imagine idilică a regatului Egiptului, datorită binefacerilor suveranilor şi în concordanţă cu forţele naturii.

VII. Cultul regal

Urmarea transformării suveranilor în zei a fost instaurarea unui cult regal încă din prima jumătate a secolului al III-lea î. Hr. Pot fi evidenţiate mai multe etape.

Ptolemeu I Soter, care a instaurat un cult de stat pentru cinstirea lui Alexandru cel Mare, a fost şi el divinizat cu titlu postum, împreună cu soţia sa Berenice I, în anul 283. Noii zei au căpătat numele de cult *theoi soteres* sau „zei salvatori". În anul 270, Ptolemeu II şi Arsinoë II au devenit zei, cu numele *theoi adelphoi*, „zei frate şi soră", încă din timpul vieţii. Cultul lor a fost legat de cel al lui Alexandru, al cărui preot eponim — menţionat în documentele oficiale — avea titlul de „preot al lui Alexandru şi al zeilor adelfi". Regina a murit la câteva luni după divinizarea sa. În anul 246, Ptolemeu III şi Berenice II, „zeii evergeţi", au fost şi ei asociaţi lui Alexandru şi Adelfilor. În 221, Ptolemeu IV şi Arsinoë III, *theoi philopatores*, „zei care-şi iubesc tatăl", şi-au instaurat propriul lor cult şi şi-au adăugat menţiunea de zei salvatori printre titlurile preotului dinastic. Acesta a devenit deci oficial „preotul lui Alexandru, al zeilor salvatori, al zeilor adelfi, al zeilor evergeţi şi al zeilor filopatori". Lista creşte în documentele greceşti şi demotice din secolul al II-lea. Dar, începând cu prima parte a secolului I î.Hr., sacerdoţiul lui Alexandru şi al Ptolemeilor nu mai este

menţionat (vezi J. Quaegebeur). A căzut în desuetudine? De fapt, nu este imposibil ca funcţia să fi fost preluată chiar de suverani. Sursele noastre arată, într-adevăr, că Ptolemeu IX Soter şi Ptolemeu X Alexandros au fost preoţi ai cultului regal.

Cum se desfăşura acest cult?

În oraşele greceşti, Alexandria, Ptolemais şi Naucratis, riturile erau de tip elen. Se ofereau libaţii şi hecatombe, sau sacrificii de bovine, suveranilor divinizaţi. Poetul Theocrit, secolul al III-lea î. H., ne-o arată în *Elogiul lui Ptolemeu* (*Idilă* XVII). Este vorba în el de statui criselefantine — din aur şi fildeş — ale zeilor salvatori care se înălţau în sanctuarele din Alexandria. În faţa acestor reprezentări se aflau altare, pe care erau arse „pulpe grase de boi", la fel ca în onoarea marilor divinităţi olimpiene. Poetul Calimah, contemporan cu Ptolemeu III Euergetes, evocă şi el o statuie a reginei Berenice II, „umedă toată de parfumuri" (*Epigramă* LI). Reprezentările suveranilor puteau fi deci unse cu unguente. Acest cult, în oraşe, era practicat de preoţi proveniţi din familiile greco-macedonene.

În restul ţării, unde locuiau în principal egiptenii, organizarea cultului regal era făcută de clerul indigen, care forma o castă sacerdotală puternică. Acest cult a fost integrat în sanctuarele din ţară sub o formă egipteană.

Decretul din Canope, votat de sinod, adunarea preoţilor egipteni reuniţi la Canope în anul 237, se referă la reglementarea cultului în onoarea zeilor evergeţi, Ptolemeu III şi Berenice II (W. Dittenberger, *OGI*, 56). Stela cuprinde trei versiuni: hieroglifică, demotică şi greacă. Iată un fragment: „Să binevoiască preoţii din ţară ca onorurile deja atribuite în temple regelui Ptolemeu şi reginei Berenice, zeii evergeţi, părinţilor lor zeii adelfi şi strămoşilor lor zeii salvatori, să fie mărite. Preoţii care se află în fiecare dintre

templele ţării să fie numiţi şi preoţi ai zeilor evergeţi, să fie înscrişi în toate actele oficiale şi pe inelele lor să aibă gravată sacerdoţia zeilor evergeţi. Să se creeze, pe lângă cele patru triburi existente acum în grupul preoţilor care locuiesc în fiecare templu, un nou trib căruia să i se dea numele de al cincilea trib al zeilor evergeţi."

Cultul zeilor evergeţi avea loc la date fixe. Era şi lunar şi anual: în zilele de 5, 9 şi 25 ale fiecărei luni, şi anual, timp de cinci zile, începând cu prima zi a lunii *Payni*. „Având în vedere că în fiecare lună au loc în temple sărbătoririle zeilor evergeţi conform decretului propus mai înainte, în zilele de 5, 9 şi 25, şi că, pentru alţi mari zei, au loc în fiecare an serbări şi panegirii solemne, să se ţină în fiecare an panegirii solemne în temple şi în toată ţara pentru regele Ptolemeu şi regina Berenice, zeii evergeţi, în ziua în care apare astrul lui Isis, care este considerată de textele sacre ca ziua noului an şi care este, în al noulea an [al domniei lui Ptolemeu III, adică anul 237], la *noumenia* lui *Payni* în care au loc Micile Bubastii şi Marile Bubastii şi în care se recoltează fructele şi creşte Nilul." Panegiria anuală trebuia să fie celebrată timp de cinci zile „cu stefanoforii [defilări cu coroane], sacrificii, libaţii şi alte ceremonii convenabile".

Stela din Pithom, aflată în Muzeul din Cairo, decret în trei limbi — hieroglifică, demotică şi greacă — a sinodului reunit la Memphis în anul 216, conţine reglementarea cultului lui Ptolemeu IV şi Arsinoë III (*Supplementum Epigraphicum Graecum* VIII, 467). Statui ale suveranilor, în stil egiptean, au fost înălţate în sanctuare şi aşezate alături de marii zei cărora le-au devenit *synnaoi* („zei care împart acelaşi sanctuar"). Regele era reprezentat ca Horus, fiul lui Isis şi al lui Osiris, iar Arsinoë, „modelată în stil egiptean", era înfăţişată ca zeiţă faraonică. Stela din

Pithom, ca şi decretul din Canope, prevede o sărbătoare de cinci zile, cu stefanoforii, în onoarea suveranilor divinizaţi. „Să fie oficiate serbări şi procesiuni în templele din Egipt pentru regele Ptolemeu aflat în viaţă, iubit de Isis, din a zecea zi a lunii *Pachon*, zi în care regele şi-a învins duşmanii [în bătălia de la Rafia, în anul 217], timp de cinci zile în fiecare an, în care se vor organiza stefanoforii şi se vor face sacrificii şi libaţii şi toate celelalte rituri obişnuite." Decretul ne arată, de asemenea, că, după exemplul marilor zei ai Egiptului faraonic, statuile suveranilor, aşezate în capele de lemn, erau scoase din sanctuarele lor şi purtate în procesiuni de către preoţi în bărci sacre. „Ediculele zeilor filopatori să fie transportate în acele zile şi un buchet de flori să fie oferit regelui în templu."

Celebra stelă de la Rosetta, astăzi la British Museum (W. Dittenberger, *OGI* 90), transcrie decretul sinodului reunit la Memphis în anul 196. Onorurile divine îi sunt aduse lui Ptolemeu V Epiphanes, dar trebuie remarcat că textul îi menţionează pe toţi predecesorii suveranului. „Au binevoit preoţii din toate templele din ţară să mărească toate onorurile aduse regelui Ptolemeu aflat în viaţă, iubit de Ptah, zeu *epifan* („care apare pe pământ") şi *euharist* („binevoitor"), la fel cele aduse părinţilor săi, zeii filopatori, şi strămoşilor lor, zeii evergeţi, şi zeilor adelfi, şi zeilor salvatori. Să i se ridice regelui aflat în viaţă Ptolemeu *epifan, euharist*, o statuie în fiecare templu, în locul cel mai vizibil, purtând numele lui Ptolemeu, cel care a răzbunat Egiptul. Să fie pus, în picioare alături de rege, principalul zeu al sanctuarului, oferindu-i o armă victorioasă, totul conceput în maniera egipteană, şi preoţii să facă de trei ori pe zi un serviciu religios lângă statui."

Acest serviciu religios era asigurat de preoţi, în interiorul sanctuarului, ca pentru marile divinităţi egiptene.

„Servitorii zeului" aduceau, mai ales, masa divinităţii, de trei ori pe zi, în sala ofrandelor. Unii preoţi numiţi *stolisti* („costumieri"), membri ai clerului înalt, aveau sarcina de a îmbrăca şi dezbrăca idolii.

Trebuie să facem deosebirea între cultul cuplului regal şi cel adresat doar reginei. O stelă hieroglifică, provenind din Mendes, astăzi la Muzeul din Cairo (CG 22181), descrie instaurarea de către Ptolemeu II Philadelphos a cultului în onoarea surorii-soţii Arsinoë II, care murise (H. De Meulenaere şi P. Mackay, *Mendes II*, Warminster, 1976, nr. 111). „Maiestatea sa a decretat ca statuia reginei să fie înălţată în toate templele. Aceasta a fost pe placul preoţilor, pentru că ei au recunoscut evlavia ei faţă de zei şi binefacerile pe care le-a adus poporului. Ea a fost proclamată *iubită de berbec, zeiţă care îl iubeşte pe fratele ei, Arsinoë*". Regina Arsinoë Philadelphos a devenit deci *synnaos* a berbecului adorat la Mendes. Se pot cita şi alte exemple de introducere a reginei divinizate în panteoanele locale din Egipt. La Memphis, de exemplu, documentele hieroglifice şi demotice arată că Arsinoë a fost venerată, împreună cu Ptah, până la începutul secolului I î. Hr. (vezi J. Quaegebeur, „Documents concerning a Cult of Arsinoe Philadelphos at Memphis", *Journal of Near Eastern Studies, 30*, 1971, pp. 239–270). O preoteasă specială, numită „canefore" („purtătoare a coşului sacru") a devenit responsabilă a cultului „zeiţei Filadelfa". Ca şi „preotul lui Alexandru", ea este menţionată în titlul documentelor oficiale. O *athlofore* („purtătoare a premiului") a fost, apoi, însărcinată cu cultul lui Berenice II. Documentele citează o preoteasă a lui Arsinoë III, începând cu anii 199–198. Cleopatra III a avut patru preotese: o *stefanofore* („purtătoare de coroană"), o *pyrofore* (purtătoare de foc), o *hiera* („preoteasă") şi o *fosfore* (purtătoare de torţă).

S-a găsit în documente şi menţionarea unui preot numit *hieros polos*, sau „mânz sacru".

Lipsesc, din nefericire, documentele despre cultul regal din secolul I î. Hr. Stela lui Psenptais, de la British Museum (E.A.E. Reymond, *From the Records of a priestly Family from Memphis*, Wiesbaden, 181, p. 136), ne arată că marele preot al lui Ptah din Memfis, care l-a încoronat pe Ptolemeu XII Auletes, a avut şi titlul de preot al cultului regal. „Am făcut preot al cultului meu", spune tatăl Cleopatrei, „pe Psenptais, marele-preot al lui Ptah; şi i-am dat venituri în sanctuarele din Egiptul de Sus şi de Jos."

Pe inscripţia unei uşi a templului lui Sobek şi Haroeris la Kom Ombo, în Egiptul de Sus, Ptolemeu XII Auletes dă lista strămoşilor săi, ajungând până la zeii adelfi (vezi E. Winter). Tot la Kom Ombo aflăm că statuile strămoşilor dinastiei mai erau încă duse în procesiuni în timpul ceremoniilor cultului regal sub domnia tatălui Cleopatrei. Desigur că la fel s-a întâmplat şi cu statuile *theoi philopatores philadelphoi*, Ptolemeu XII şi Cleopatra VI Tryfaina.

VIII. Cleopatra şi templele egiptene

Lipsa informaţiilor despre cultul Cleopatrei VII este deosebit de supărătoare. Monumentul cel mai important este stela funerară a marelui-preot al lui Ptah din Memphis, Petubastis-Imuthes, fiul lui Psenptais, cel care l-a încoronat pe Ptolemeu XII Auletes. La moartea lui Psenptais, în anul 41, Petubastis-Imuthes nu avea decât cinci ani. În anul 39, Cleopatra l-a numit mare-preot al lui Ptah. Timp de nouă ani, până la moartea sa timpurie, în anul 30, a deţinut, ca şi tatăl său, funcţia de preot al cultului regal (vezi J. Quaegeber, „Contribuţii la prosopografia preoţilor memfiţi în epoca ptolemeică", *Ancient Society,* 3, 1972, p. 101).

Regina apare pe basoreliefurile unei capele oraculare, la Coptos. Poate fi identificată şi la Kom Ombo şi pe pereţii templului zeiţei Hathor la Dendera. Numele său, transcris în hieroglife, este înscris într-un cartuş. El este adesea însoţit de epitetul „zeiţa care-şi iubeşte tatăl", traducerea din greceşte pentru *thea philopator*.

Regina apare, conform canonului egiptean, cu faţa din profil şi umerii din faţă. Reprezentarea sa nu este un portret în sens elenistic, pentru că nu conţine nici o individualizare. Monarhia în sens egiptean respinge, într-adevăr, personalitatea suveranului, în folosul instituţiei în sine (vezi M.-A. Bonhême şi A. Forgeau, *Pharaon, les secrets du pouvoir*, Paris, 1987). În acest fel Cleopatra, reprezentată în stil egiptean, este cuprinsă în succesiunea reginelor care au exercitat puterea înaintea ei. Doar cartuşul ei ne permite să o deosebim de alte suverane.

Pe un celebru basorelief din Dendera (fig. 6), Cleopatra, asimilată cu Isis-Hathor, are pe cap o perucă grea

fig. 6. Cleopatra ca Isis-Hathor.
Basorelief din templul lui Hathor de la Dendera.

cu cozi, şi un acoperământ de cap în formă de vultur — zeiţa Nekhbet, protectoarea suveranei — cu aripile desfăcute. Deasupra capului apare o coroană de *uraei* sau cobre, coarnele vacii Hathor, discul solar şi un mic tron, hieroglifă folosită la scrierea numelui lui Isis.

Pe zidul exterior sudic al templului din Dendera, regina apare în spatele fiului său Ptolemeu XV Kaisarion, reprezentat ca faraon. Amândoi aduc ofrande divinităţilor sanctuarului. Regina poartă o perucă cu cozi împletite, fără vultur, dar având pe cap o diademă prevăzută cu un *uraeus* care o protejează, deasupra frunţii. Pe de altă parte, două pene divine lungi au fost adăugate la coroana cu cobră, la coarnele hathorice şi la discul solar, în timp ce hieroglifa lui Isis a dispărut. Reprezentările faraonice ale reginei pe basoreliefuri nu exclud, deci, şi o oarecare diversitate. Regina apare şi pe pereţii unui *mammisi* din Hermonthis, unde era celebrată naşterea divină a lui Cezarion. Basoreliefurile din acest templu au fost distruse, dar ne putem face o idee despre ele din desenele realizate în secolul al XIX-lea (C. R. Lepsius, *Denkmaeler aus Aegypten und Aethiopien*, vol. IV, Berlin, 1849–1859).

În sfârşit, pe o stelă aflată la Luvru (E. 27113), conţinând sfinţirea în greacă a locului (*topos*) unei asociaţii religioase, Cleopatra este reprezentată ca un faraon, înfăşurată într-o bucată de pânză şi având pe cap un *pschent*, sau dubla coroană a Egiptului de Sus şi de Jos. Aici nu lipseşte doar individualitatea reginei, ci şi feminitatea sa. De fapt, stela, datând din anul 51, a fost, probabil, sculptată înainte de urcarea pe tron a reginei.

În special textele referitoare la cultul Cleopatrei sunt cele care din nefericire lipsesc. Nu avem decât o scurtă evocare a unui panegiric, în demotică, dedicat reginei. Textul o glorifica pe Cleopatra, divina protectoare a regatului său,

şi făcea elogiul binefacerilor şi a victoriilor sale (vezi E.A.E. Reymond, „Demotic Literary Works of Graeco-Roman Date in the Rainer Collection of Papyri in Vienna", *Papyrus Erzherzog Rainer*, Viena, 1983, nr. 46).

IX. O evlavie populară şi postumă

Trebuie să facem distincţie între cultul regal oficial şi manifestările unei evlavii populare faţă de regină. O fisă din fildeş, reproducând cu naivitate trăsăturile lui Antoniu şi ale Cleopatrei, pare a fi o dovadă a acestei afecţiuni (Col. Fr. Antonovich; vezi C. G. Schwenzel, *Images d'Alexandre et des Ptolémées*, Paris, 1989). Această evlavie poate fi postumă, aşa cum o arată un *graffito* demotic din templul lui Isis din Filae, gravat de preotul Petesenuf în anul 373 d. Hr. (F. Ll. Griffith, *Catalogue of the Demotic Graffiti of the Dodecaschoenus*, vol. II, Oxford, 1937, 104). „Am acoperit cu aur", spune autorul textului, „statuia Cleopatrei". Rezultă că, la patru secole de la moartea reginei, o statuie din lemn placată cu aur, reprezentând-o, neîndoielnic, ca pe zeiţa Isis, mai exista încă în templul din Filae. Acest *graffito* confirmă afirmaţia lui Plutarh cum că Octavian nu a înlăturat nici una dintre statuile Cleopatrei înălţate în Egipt.

Câteva documente par să ateste permanenţa venerării reginei în Alexandria în timpul epocii romane (vezi A. D. Nock). Poate că mormântul reginei a fost locul acestui cult postum.

Să notăm, de asemenea, că, în secolul al III-lea d.Hr., regina din Palmira, Zenobia, se compara cu Cleopatra (vezi G. W. Bowersock, „The Miracle of Memnon", *Bulletin of American Society of Papyrologists,* 21, p. 31). După

cum scrie în *Istoria augustă (Treizeci de tirani,* 27, 1), ea colecţiona cupele din care băuse regina Egiptului. Zenobia a domnit, de altfel, în Alexandria. În sfârşit, mitul marii regine s-a dezvoltat în Egiptul copt: Jean de Nikiu, episcop din secolul al VII-lea, afirma că nici o femeie nu o putea depăşi pe Cleopatra (vezi M. Grant, cap. 15).

Capitolul VII

EGIPTUL CLEOPATREI

I. Alexandria Cleopatrei

Trei secole după întemeierea ei de către Alexandru, capitala Egiptului lagid se mărise considerabil. Avem norocul de a fi în posesia a două descrieri antice care atestă splendoarea oraşului: prima i-o datorăm istoricului Diodor din Sicilia, care a vizitat Alexandria în anul 59, sub domnia lui Ptolemeu Auletes; cea de-a doua este opera geografului Strabon, care s-a dus în Egipt în anii 25–24 î.Hr., chiar la începutul dominaţiei romane. Textul istoricului, care nu are nici amploarea şi nici lungimea descrierii lăsate de Strabon, prezintă totuşi interes pentru că arată evoluţia oraşului, de la întemeiere până în anul 59.

„Cum Alexandru hotărâse să întemeieze în Egipt un oraş mare, a poruncit oamenilor pe care i-a lăsat acolo să-l construiască între lac [Mariotis] şi mare. După ce terenul a fost măsurat şi împărţit în cartiere, după toate regulile artei, regele i-a dat numele de Alexandria, după propriul său nume. Oraşul este aşezat într-un loc potrivit, aproape de portul Pharos, şi iscusita trasare a străzilor, opera regelui, face ca el să fie traversat de vânturile etesiene [vânturi care suflă din nord-vest în timpul verii şi erau considerate ca cele care provoacă creşterea apelor Nilului]. Aceste vânturi suflă peste mari suprafeţe ale mării şi răcoresc clima oraşului; în acest fel, regele le-a oferit locuitorilor oraşului o climă temperată şi sănătoasă. A pus, de asemenea, temeliile zidului de incintă, care are o dimensiune extraordinară şi o rezistenţă remarcabilă. Aflat între lac şi mare, oraşul are

numai două căi de acces terestre, înguste şi uşor de apărat. Forma pe care i-a dat-o Alexandru este asemănătoare cu o *hlamidă* [mantaua soldaţilor macedoneni], cu o mare magistrală [calea canopică] ce taie oraşul aproape pe mijloc, o minune prin dimensiunile şi frumuseţea sa. Ea se întinde de la o poartă la alta pe o lungime de patruzeci de stadii [aproximativ 7 km] şi având o lăţime de un pletru [aproximativ 30 m]. Este împodobită în întregime cu clădiri luxoase, palate şi temple. Alexandru a poruncit să se construiască şi un palat regal. Acest mare şi puternic edificiu este şi el o minune. După Alexandru, aproape toţi regii Egiptului, până în epoca noastră [59 î. Hr.] au mărit palatul cu construcţii somptuoase. Pe scurt, oraşul a căpătat după aceea o dezvoltare atât de mare, încât mulţi îl consideră ca cel mai mare din lume. Este adevărat că prin frumuseţea, dimensiunea, bogăţia şi tot ce face să crească bucuria de a trăi, el le depăşeşte cu mult pe celelalte."

Care sunt acele „clădiri somptuoase" pe care le descoperea vizitatorul în Alexandria Cleopatrei? Precizăm că nu avem intenţia de a descrie exhaustiv monumentele alexandrine — pentru aceasta pot fi citite lucrările lui P. H. Fraser şi A. Bernand —, ci doar să arătăm legătura lor cu domnia Cleopatrei.

Simbolul oraşului era faimosul far, operă a arhitectului Sostrat din Cnidos, fiul lui Dexifan, considerat ca una dintre minunile lumii antice. Începute sub domnia lui Ptolemeu I Soter, lucrările au fost terminate sub Ptolemeu II. Edificiul din calcar, împodobit cu elemente din marmură şi bronz, domina oraşul cu înălţimea sa de 120 m. Focul care ardea în vârf era vizibil de la o sută de mile în largul mării. Amian Marcellinus (secolul al IV-lea d. Hr.) afirmă, neştiutor, că farul a fost construit de Cleopatra. Dar este posibil ca greşeala istoricului care a scris atât de târziu să aibă la origine lucrările de restaurare ordonate de regină.

Explorările arheologice submarine făcute în prezent de *Centrul de studii alexandrine,* condus de J.-Y. Empereur, au scos la lumină rămăşiţele farului, ca şi monumentele egiptene care-l înconjurau.

Sema, mormântul lui Alexandru, se afla, probabil, în *Neapolis*, cartierul grec, în centrul oraşului. Din păcate, nici o mărturie antică nu ne descrie monumentul. Octavian s-a dus să-i aducă omagiu cuceritorului, după cum spune Suetoniu (*Viaţa lui August*): „Cerând să i se arate sarcofagul şi trupul lui Alexandru, care a fost scos din mormânt, Octavian i-a adus omagiu depunând pe capul lui o coroană din aur şi acoperindu-l cu flori." Dacă îi dăm crezare lui Strabon, din anul 88 rămăşiţele pământeşti ale întemeietorului se odihneau într-un sarcofag din sticlă sau cristal, care-l înlocuise pe cel din aur, luat şi topit de Ptolemeu X Alexandros. Flavius Iosephus (*Împotriva lui Apion,* II) spune că regina Cleopatra ar fi furat cea mai mare parte a bogăţiilor din mormânt, pentru a le folosi pentru nevoile sale financiare. Ostilitatea istoricului faţă de regină ne face să ne îndoim de adevărul acestei afirmaţii.

Mormintele Ptolemeilor se aflau probabil în apropiere de *Sema*. Octavian n-a găsit de cuviinţă să le viziteze, aşa cum a onorat rămăşiţele pământeşti ale cuceritorului. „Când a fost întrebat dacă ar vrea să viziteze mormintele Ptolemeilor, el a spus că a vrut să vadă un rege, nu nişte morţi" (Suetoniu).

Mausoleul Cleopatrei, despre care Plutarh ne-a lăsat o scurtă evocare, nu se afla departe de palat. „Ea [Cleopatra] a pus să se construiască, aproape de templul lui Isis, un mormânt de o înălţime şi somptuozitate surprinzătoare." Octavian a poruncit să fie puse acolo rămăşiţele pământeşti ale reginei şi ale lui Antoniu. Nici despre el şi

nici despre *Sema* şi mormintele Ptolemeilor nu se ştie când şi în ce condiţii au dispărut.

În Alexandria se înălţau foarte multe temple. Multe îi erau consacrate lui Isis: în insula Pharos se afla un sanctuar dedicat lui Isis Pharia, adică zeiţei protectoare a farului. Templul lui Isis lângă care Cleopatra şi-a construit mormântul, după Plutarh, era, fără îndoială, cel de la capul Lochias, la nord de cartierul regal. Dar cel mai mare ansamblu religios al oraşului era, incontestabil, *Serapeum*-ul, sau templul lui Serapis, care domina oraşul de pe înălţimea acropolei Rhakotis, în sud-vestul Alexandriei, şi constituia unul dintre cele mai mari temple elenistice. Săpăturile conduse de G. Botti, Th. Schreiber, E. Breccia şi A. Rowe au permis scoaterea la lumină a fundaţiilor, ca şi a câtorva inscripţii cu dedicaţii. La est de templul lui Serapis a fost descoperit şi un sanctuar al lui Harpokrates.

Cleopatra construise, lângă marele fort, *Kaisareion*-ul, în care trebuia onorat Iuliu Cezar, dar şi Antoniu. În timpul dominaţiei romane, *Kaisareion*-ul a devenit *Sebasteion* şi i-a fost consacrat lui August (*sebastos* este traducerea în greacă a lui *augustus*). Două obeliscuri se ridicau în preajma sa. La sfârşitul secolului al XIX-lea ele au fost duse, unul la Londra, unul la New York, unde sunt cunoscute sub numele greşit de „Acele Cleopatrei". *Cleopatra's Needles* datează, în realitate, din timpul domniei faraonului Tutmes III (1504–1450 î. Hr.).

Palatul regal pe care Iuliu Cezar l-a transformat în fortăreaţă în timpul „războiului din Alexandria" ocupa nord-vestul oraşului, în apropierea teatrului. Era un ansamblu vast, în care se afla nu numai palatul, sau mai degrabă, palatele Cleopatrei, ci şi grădini, un port particular rezervat reginei şi cazărmile gărzii regale.

Renumita Bibliotecă din Alexandria se înalţa, fără îndoială, în *Neapolis*. Nu este sigur că a fost distrusă de extinderea incendiului din marele port, în timpul „războiului din Alexandria". Doar autori relativ târzii, Plutarh, Dio Cassius, Aulus Gellius şi Amian Marcellinus, dau faptul ca sigur. În *Bellum Alexandrinum*, din contră, nu se spune nimic despre foc. Aceasta nu înseamnă însă că incendiul nu a avut loc. În această lucrare în întregime scrisă pentru glorificarea lui Cezar, s-a considerat că ar fi recomandabil să se treacă sub tăcere un eveniment atât de neplăcut. Ceea ce pare surprinzător, în schimb, este faptul că Lucan, adversar înverşunat al dictatorului, nu a exploatat această temă din care ne dăm seama cât ar fi avut de profitat în *Farsalii*. Biblioteca n-a fost, probabil, decât parţial deteriorată. Trebuie remarcat că regina Cleopatra a avut grijă să o reconstituie sau cel puţin să-i mărească fondul de carte, pentru că ea i-a cerut lui Antoniu să-i trimită lucrările din Biblioteca din Pergam.

Muzeionul se înălţa în apropierea Bibliotecii. Era un centru de cercetare în care savanţii puteau fi găzduiţi pe cheltuiala monarhiei. Nu cunoaştem numele celor ce au locuit acolo în vremea Cleopatrei. Astronomul alexandrin Sosigene, chemat de Cezar la Roma în anul 46 pentru a pune la punct calendarul iulian, a făcut, probabil, parte dintre ei. Apian afirmă, într-adevăr, că *imperator*-ul a obţinut în timpul şederii lui în Egipt „un număr mare de avantaje pentru romani: între altele, a modificat calendarul". Reforma de introducere a anului bisextil fusese deja încercată în Egipt de Ptolemeu III Euergetes, după cum aminteşte decretul din Canope (237).

Printre savanţii alexandrini contemporani cu Cleopatra, îi menţionăm pe filosoful stoic, prieten cu Octavian, Areios sau Arius, pe scepticul Ainesidemos din Cnossos, care a

întemeiat o şcoală în Alexandria, ca şi pe filologul Didymos, supranumit *Chalkenteros* („cu viscere de bronz"), autor deosebit de prolix, căruia i se atribuie mii de scrieri. Să-l mai adăugăm pe sofistul Filostrat, „cel mai iscusit dintre filosofii vremii sale în a vorbi improvizând", dacă-i dăm crezare lui Plutarh. Filostrat a fost cu siguranţă un apropiat al Cleopatrei şi al lui Antoniu, pentru că Octavian a vrut să-l ucidă după cucerirea Alexandriei. Dar Areios a cerut şi a obţinut de la învingător graţierea sofistului.

Gimnaziul, unul dintre monumentele cele mai remarcabile ale oraşului, după cum spune Strabon, a avut un rol important în timpul grandioasei ceremonii organizate de Antoniu şi regină în anul 34. Tot în *Gimnaziu* Octavian a ţinut discursul în care i-a iertat pe alexandrini, la doar patru ani după actul de întemeiere simbolică a ceea ce trebuia să fie marele imperiu al Cleopatrei şi al copiilor săi. Dimensiunile monumentului permiteau reunirea unui public foarte numeros. Era şi un centru de cultură şi de educaţie grecească, sportivă şi literară, care avea în frunte un *gimnaziarh* („şef al *Gimnaziului*").

Câţi locuitori avea oraşul?

„În epoca în care am debarcat în Egipt", scrie Diodor din Sicilia, „cei care ţineau registrul populaţiei afirmau că numărul de oameni liberi se ridica la mai mult de trei sute de mii." Cu toată aparenta sa precizie, cifra dată de istoric nu ne este de prea mare folos. Cine erau „oamenii liberi"? Era vorba, fără îndoială, de clasa aşa-numiţilor „cetăţeni" ai Alexandriei. Dar oare Diodor a luat în calcul şi femeile şi copiii printre aceşti „cetăţeni"? Aceeaşi întrebare se pune pentru evrei, care erau administraţi de propria lor constituţie sau *politeuma*, ca şi pentru egipteni şi pentru toţi cei care nu erau sclavi.

În ciuda acestor îndoieli, se poate aprecia că Alexandria din timpul Cleopatrei trebuia să aibă între 500.000 şi 1.000.000 de locuitori.

II. Administraţia ţării

Precizăm că nu ne propunem aici să studiem, în ansamblul ei, administraţia Egiptului sub ultimii Ptolemei (pentru aceasta, vezi L. Ricketts), nici să descriem viaţa cotidiană din ţară în această epocă (vezi M. Chauveau). Ne limităm la indicarea faptelor şi personajelor în legătură imediată cu domnia Cleopatrei.

Vom aminti doar că regele era proprietarul tuturor pământurilor regatului. Teritoriul era numit *gê basilikê*, adică „pământ regal". O parte putea fi concesionată (*gê en aphesei*), în special înalţilor funcţionari (*gê en dorea*), soldaţilor armatei regulate (*gê kleroukhikê*), sau templelor egiptene (*gê hiera*). Dar oricare ar fi fost tipul de pământ, regele era cel care controla cultivarea lui, cu scopul de a se obţine cel mai mare beneficiu pentru tezaurul regal. Acesta era scopul final al administraţiei stabilite de Lagizi, care se sprijineau pe o birocraţie omniprezentă, instrument al unei exploatări economice în parte planificată.

Dioecetul era responsabil cu economia şi finanţele regatului. Probabil că Theon, menţionat într-un decret din anul 41, a fost cel care a ocupat această funcţie sub domnia Cleopatrei (*Mélanges Holleaux*, 1913, p. 103).

Ţara era împărţită în *nome*, sau departamente, al căror număr varia între 35 şi 47, diferind de la o sursă la alta. În fiecare nomă, un *strateg* conducea administraţia locală, concentrând în mâinile lui puterile civilă şi militară. În epoca Cleopatrei, un oarecare număr de *strategi* din

Egiptul de Sus erau egipteni şi-şi transmiteau puterea din tată în fiu, ca şi *nomarhii*, şefii nomelor în epoca faraonică. Cunoaştem numele lui Moncores dintr-un graffito din Medinet Habu (48 î.Hr.) şi pe cel al lui Haremephis, strateg al *nomei* Panopolit, dintr-o stelă din Cairo (32 î. Hr.).

Aceşti strategi aveau ca superiori doi *epistrategi*. Primul, *epistrategul* din *chora*, locuia în Alexandria şi avea rolul de ministru de Interne, în timp ce al doilea, *epistrategul* din Tebaida, era responsabil de Egiptul de Sus.

O stelă (W. Dittenberger, *OGI* 190) ne face cunoscut numele lui Calimah, epistrateg din Tebaida sub domnia lui Auletes. El a fost promovat ca *epistolograf,* sau secretar al corespondenţei regale, una dintre cele mai înalte funcţii de la curte la începutul domniei Cleopatrei.

Fiul său, numit tot Calimah, a ocupat postul de *epistat,* sau şef al subdiviziunii Teba a nomei Pathyrit, după cum rezultă din stela de la Torino (W. Dittenberger, *OGI* 194). Acest document ne permite să întrevedem câteva aspecte ale vieţii din Egiptul de Sus în timpul domniei Cleopatrei: aflăm că a fost o epidemie de ciumă şi o foamete în anii 41–43 şi că epistatul Calimah a făcut totul spre a învinge aceste calamităţi. Pentru acest motiv, i s-au adus multe elogii de către tebani, oamenii conduşi de el.

III. Armata Cleopatrei

Armata lagidă era formată din regimente de cavalerie (*hipparhii*), comandate de *hipparhi,* şi din infanteria împărţită în regimente de o mie de oameni (*chiliarhii*), comandate de *hegemoni*. În secolul al III-lea, aceşti soldaţi erau mai ales greci, macedoneni şi evrei, dar şi câţiva persani, la care se adăugau mercenari gali şi iliri. Abia de la

sfârşitul secolului al III-lea au fost înrolaţi şi egiptenii, fără nici o distincţie. Îmbrăcaţi ca greco-macedonenii, ei au făcut parte din falangă în bătălia de la Rafia, în anul 217.

În epoca Cleopatrei, contopirea dintre greci şi egipteni era aproape totală în armată. Achillas, comandantul suprem al trupelor tânărului Ptolemeu XIII, avea origini egiptene, deşi numele său era grecesc.

Sub domnia ultimilor Ptolemei, efectivele armatei scăzuseră. Achillas nu mai avea decât 22.000 de oameni la începutul „războiului din Alexandria". Este o cifră mică faţă de cei 70.000 (7000 călăreţi şi 48.000 infanterişti, pe lângă mercenari) aliniaţi, după spusele lui Polibiu, de către Ptolemeu IV la Rafia.

Dar faptul cu adevărat nou a fost prezenţa trupelor romane pe pământul egiptean. În anul 55, legiunile lui Gabinius au pătruns în Egipt pentru a-l repune pe Auletes pe tron. Armata naţională greco-egipteană a fost zdrobită foarte uşor. „Gabinienii" au rămas apoi în slujba regelui. Ei s-au instalat în Egipt, unde au primit pământ pentru serviciile aduse, devenind soldaţi coloni, numiţi *cleruci,* sau *katoikoi* începând cu secolul al II-lea. Prin acest sistem, Ptolemeii au permis crearea unei clase privilegiate de rentieri, implantaţi pe teritoriul egiptean, dar care, în schimb, trebuiau să formeze o armată fidelă şi devotată monarhiei. Privilegiile au crescut mereu, pentru ca în secolul I î.Hr. pământul să devină transmisibil prin moştenire, deşi la început a fost doar concesionat de rege.

Cinci sute de „gabinieni" s-au alăturat, totuşi, trupelor lui Pompei în anul 50, la ordinul reginei. Alţii au refuzat să răspundă apelului lui Bibulus, proconsulul Siriei, şi s-au revoltat. Aceştia au luptat alături de Achillas împotriva lui Cezar. La rândul său, *imperator*-ul, părăsind Egiptul, a lăsat trei legiuni care trebuiau să asigure protecţia reginei.

Cleopatra i le-a trimis lui Dolabella în anul 43, dar trupele au trecut de partea lui Cassius.

Trupele greco-egiptene ale ultimilor Ptolemei au căpătat imaginea unei armate care, în plină decadenţă, îşi pierduse deosebita eficacitate de care dăduse dovadă în secolul al III-lea î. Hr. Auletes, apoi Cleopatra s-au bazat mai mult pe trupele romane care le apărau interesele.

Nu ne mai mirăm deci că regina, aşa cum sugerează Plutarh, a putut să-i poruncească ofiţerului său Seleucos să-i predea, fără rezistenţă, fortăreaţa Pelusium lui Octavian.

Numai flota Cleopatrei mai putea să se impună. Din acest motiv, a fost cerut sprijinul ei, mai întâi de Cnaeus Pompei, care a obţinut douăzeci de nave, apoi de Cassius şi Dolabella. La Actium, puterea marinei lagide s-a dovedit totuşi la fel de iluzorie ca şi aparenta renaştere a imperiului Ptolemeilor în timpul ceremoniei de la *Gimnaziu*.

Cleopatra n-a ştiut sau n-a încercat să reorganizeze armata greco-egipteană, bazându-se, pentru a-şi atinge scopurile, numai pe legiunile romane.

IV. Contemporanii greco-egipteni ai reginei

Dăm mai jos, ca o recapitulare, şi excluzând anturajul regal, principalele nume citate în sursele literare şi epigrafice.

Ainesidemos, filosof sceptic, născut în Cnossos. A trăit în Alexandria, unde avea o şcoală.

Areios sau *Arius*, filosof stoic, născut în Alexandria, prieten al lui Octavian. A obţinut de la învingător graţierea lui Filostrat.

Calimah, epistrateg în Tebaida sub Auletes, promovat *epistolograf* la începutul domniei Cleopatrei.

Calimah, fiul celui de mai sus, *epistat* în Teba.

Didymos, numit *Chalkenteros* („cu viscere de bronz"), filolog, autor a mii de lucrări.

Filostrat, retor şi sofist. S-a compromis fără îndoială în luxul de la curte, pentru că Octavian a vrut să-l elimine în anul 30. Filostrat a obţinut graţierea datorită intervenţiei lui Areios.

Haremephis, egiptean, strateg în *noma* Panopolit, în anul 32.

Moncores, egiptean, strateg în Egiptul de Sus, în anul 48.

Petubastis-Imuthes (46–30), fiul lui Psenptais, mare-preot al lui Ptah în Memphis.

Psenptais (90–41), mare-preot al lui Ptah la Memphis, l-a încoronat pe Auletes în Alexandria, în anul 76.

Seleucos, comandantul fortăreţei Pelusium în anul 30.

Serapion, guvernator al Ciprului, în anii 44–41.

Sosigene, astronom alexandrin, inventator al calendarului iulian, în anul 46.

Theon, *dioecet* în anul 41?

V. Grave dificultăţi economice

Sistemul de exploatare a Egiptului, introdus de primii Ptolemei, mai era încă în vigoare în secolul I î.Hr. Diodor din Sicilia (cartea a XVII-a) spune că Ptolemeu XII Auletes „scotea din Egipt un venit mai mare de şase mii de talanţi". După Cl. Préaux (*Le Monde hellénistique*, 2 vol., Paris, 1977 şi reedit.), această sumă era corespunzătoare unei şesimi din totalul salariilor a aproximativ trei milioane de muncitori, câţi trebuie că avea Egiptul ptolemeic, dintr-o populaţie de 6–7 milioane de locuitori. Era deci un venit considerabil, care făcea din Egipt un regat bogat.

Totuşi, bogăţia suveranului şi luxul de la curte nu trebuie să ascundă realitatea, mult mai puţin atrăgătoare, a zonei rurale. Situaţia internă a ţării a început, într-adevăr, să se deterioreze la sfârşitul secolului al III-lea î.Hr. O serie de plângeri şi petiţii adresate regelui — păstrate pe papirusuri — arătau abuzul de putere al unor funcţionari şi coloni greci. Cu toate cercetările şi condamnările, aceştia din urmă au apărut tot mai mult ca o clasă privilegiată de monarhie care voia să fie sigură de fidelitatea lor.

De asemenea, în secolul al II-lea au avut loc revolte ale indigenilor contra opresiunii economice, aducând ţara într-o stare de război civil. Ţăranii rebeli şi-au ars în mod simbolic contractele şi au părăsit ogoarele, pe care au refuzat să le mai cultive. Grupaţi în bande înarmate, au trăit atacând templele şi satele, în timp ce regele îşi trimitea poliţia şi armata ca să-i reprime. Războiul de gherilă a încetat la sfârşitul domniei lui Ptolemeu V Epiphanes (203–181), dar a fost reluat o dată cu dezorganizarea ţării datorită invaziei seleucide (170), apoi din cauza conflictelor permanente dintre membrii familiei regale.

În secolele al II-lea şi I î.Hr., sărăcia ţărănimii a crescut ca urmare a devalorizării monedei egiptene. Ptolemeii au introdus în Egipt o circulaţie monetară excepţională la început. Dar criza de la sfârşitul secolului al III-lea î.Hr. a dus la o reformă a sistemului: în locul monedelor de argint, metal care lipsea în Egipt, a fost generalizată în ţară, cu excepţia Alexandriei, circulaţia monedelor de bronz. A fost decretată următoarea echivalenţă între cele două monede: o drahmă de argint valora şaizeci de drahme de bronz. Bronzul a cunoscut atunci o inflaţie care a dus la mărirea preţurilor în ţară. Au fost aprobate mai multe devalorizări, valoarea bronzului depreciindu-se de fiecare dată tot mai mult.

Ptolemeu XII Auletes, pentru a face faţă crizei care a urmat revenirii sale pe tron în anul 55, a hotărât să devalorizeze drahma de argint, micşorând cu două treimi conţinutul în metal preţios (de la 90% la 33%).

Cleopatra a încercat să oprească deriva inflaţionistă a bronzului, stabilind echivalenţa la 480 drahme de bronz pentru o drahmă de argint. Au fost introduse noi monede de 80 şi 40 drahme de bronz, având numele de obol (obolul valora 1/6 dintr-o drahmă) şi jumătate de obol (1/12 dintr-o drahmă) în raport cu drahmele de argint.

Capitolul VIII

MITUL CLEOPATREI

Cleopatra nu este doar un personaj istoric, ea căpătând după moarte, din epoca romană până astăzi, şi statutul de figură mitică. Acest mit, şi nu istoria reginei, ne propunem să-l studiem în capitolul de faţă.

I. „Frumuseţea" Cleopatrei

Mitul Cleopatrei a fost influenţat mult de pretinsa frumuseţe a reginei. Dar oare Cleopatra era cu adevărat frumoasă? Dacă portretele de pe monede ale tinerei regine (fig. 1), cărora le corespunde capul din marmură din Berlin, ne arată o figură cu un farmec deosebit, trebuie remarcat că reprezentările ulterioare (fig. 4 şi 5) sunt marcate de o duritate incompatibilă cu farmecul.

„Frumuseţea ei, în sine", scrie Plutarh, „nu era, se spune, atât de neasemuită încât să fii cuprins de uimire şi de admiraţie la prima vedere. Dar o relaţie cu ea avea atâta farmec, încât era imposibil să-i rezişti. Farmecul figurii ei, mărit de atracţia conversaţiei sale şi de toate gingăşiile care pot emana din cea mai fericită fire, lăsa urme adânci. Vocea ei era de o dulceaţă extremă."

Plutarh schiţează, deci, portretul unei adevărate seducătoare, nu frumoasă, ca să spunem adevărul, ci mai mult decât frumoasă, tulburătoare în mod irezistibil prin personalitatea ei ieşită din comun. Conform spuselor moralistului,

marea cultură a reginei ar fi contribuit, de altfel, în mare măsură la farmecul ei. El o prezintă ca pe o adevărată poliglotă: „Limba sa, pe care o folosea cu o mare uşurinţă, ca pe un instrument cu mai multe corzi, pronunţa la fel de bine mai multe graiuri diferite. De aceea, erau puţine popoarele cărora ea li se adresa prin intermediul unui interpret. Le răspundea în propria lor limbă etiopienilor, troglodiţilor [popor african], evreilor, arabilor, sirienilor, mezilor şi parţilor. Mai ştia, se spune, multe alte limbi, în timp ce regii Egiptului, predecesorii săi, nu putuseră învăţa decât cu mare greutate egipteana, şi chiar unii dintre ei uitaseră macedoneana, limba lor maternă."

II. Femeia fatală

Sursele antice, fără excepţie, ne prezintă farmecul reginei ca responsabil de pieirea lui Antoniu. Cleopatra întruchipează, încă din Antichitate, femeia seducătoare, corupătoare şi distrugătoare de bărbaţi. Sirenă diabolică, „vampă" a Antichităţii, ea i-a atras în palatul ei, pentru a-i duce la pierzanie, pe bărbaţii puternici ai epocii sale.

În acest fel, după părerea lui Plutarh, „ea a pus stăpânire pe sufletul lui Antoniu" care „s-a lăsat dus [...] în Alexandria", unde şi-a pierdut, înconjurat de plăcerile oferite de regină, timpul şi simţul datoriei.

Conform spuselor lui Dio Cassius, „îndrăgostit de Cleopatra pe care a văzut-o în Cilicia, nu s-a mai gândit la onoarea lui, a devenit sclavul egiptencei şi şi-a consacrat tot timpul dragostei. Această pasiune l-a făcut să comită multe fapte nechibzuite [...] până ce a fost total distrus." Istoricul o consideră pe regină corupătoare a anturajului său. „El [Antoniu] părea că şi-a pierdut minţile sub influenţa

Cleopatrei, după ce i s-au făcut vrăji. Într-adevăr, ea îl fascina nu numai pe Antoniu, dar şi pe ceilalţi romani care aveau putere pe lângă el şi şi-i apropia printr-un farmec atât de puternic, încât ar fi putut spera să domnească chiar peste romani." Această temă este amplificată de autorul necunoscut al lucrării *De viris illustribus*: „Era atât de frumoasă, încât mulţi bărbaţi şi-ar fi dat viaţa în schimbul favorii de a petrece o noapte cu ea". Cruda regină se transformă aici în *Mantis religiosa*.

În rezumatul cărţii 130 a lui Titus Livius, Cleopatra apare, deşi indirect, responsabilă de înfrângerea militară a amantului său în Asia. „În afară de războiul contra parţilor pe care l-a dus sub auspicii inoportune, el a avut de suferit şi din cauza ostilităţii climei datorită greşelii lui, pentru că, în graba sa de a o întâlni pe Cleopatra [*dum ad Cleopatram festinat*], n-a vrut să rămână iarna în Armenia." La fel, în cartea sa 131, istoricul îl arată pe triumvir „prizonier al dragostei pe care i-o purta" (*captus amore eius*).

Istoricii antici se situează deci pe linia propagandei octaviene care urmărea să-l prezinte pe Antoniu ca pe un iresponsabil şi un incapabil, orbit de pasiune. În acelaşi timp, această viziune caricaturală a avut un rol important în elaborarea unui mit al reginei vrăjitoare. Condamnând-o pe Cleopatra atunci şi pentru nevoile politice ale momentului, propaganda lui Octavian a alimentat, cu timpul şi în mod durabil, fantasme în care sunt amestecate erotismul şi moartea.

III. „Nesăţioasa"

Dacă regina Cleopatra era o seducătoare, nu era fără voia ei. Dio Cassius o prezintă ca pe o excelentă actriţă,

stăpână pe mijloacele ei, folosind seducţia ca pe o armă pentru a-şi atinge scopurile. Regina este, mai mult ca orice, peste măsură de ambiţioasă şi de nesăţioasă. Să-l ascultăm pe Flavius Iosephus: „Pasiunea ei pentru bogăţii era atât de mare, încât gândea că nu exista nimic pe care ea să nu fi putut să-l obţină. Ambiţia-i era atât de nemăsurată, încât şi-a întemniţat fratele, în vârstă de cincisprezece ani, căruia îi aparţinea regatul, şi l-a convins pe Antoniu s-o ucidă pe Arsinoë, sora sa, atunci când aceasta se afla în Efes, ca să se roage în templul lui Artemis. Nu se dădea în lături să violeze sfinţenia templelor, a mormintelor şi a locurilor de refugiu, dacă exista speranţa că va obţine bani. Nu avea scrupule să facă sacrilegii, dacă îi erau folositoare. Nu vedea diferenţa dintre sacru şi profan când era vorba de interesul ei. Nu-i păsa să calce în picioare justiţia, dacă aceasta îi aducea vreun avantaj. Şi toate averile pământului nu ar fi fost de ajuns pentru a satisface această regină luxoasă şi voluptuoasă."

Dio Cassius adaugă această lăcomie la trăsăturile esenţiale ale Cleopatrei în scurta concluzie care urmează după evocarea sinuciderii reginei. „Cleopatra, lacomă de mari plăceri, lacomă de bogăţii, a dat adeseori dovada unei ambiţii lăudabile, dar şi a unui dispreţ sfidător. A primit regatul Egiptului prin dragoste şi după ce a sperat să obţină imperiul roman pe aceeaşi cale, le-a pierdut pe amândouă. I-a dominat pe cei doi romani atotputernici din vremea sa şi s-a sinucis din cauza celui de-al treilea."

În sfârşit, Pliniu cel Bătrân ne oferă o anecdotă mai mult decât îndoielnică asupra lăcomiei reginei. Cleopatra a făcut cu Antoniu un pariu că va cheltui la o singură masă a ei zece mii de sesterţi.

„A comandat o cină grandioasă [...] dar obişnuită. Cum Antoniu o necăjea, cerându-i socoteala cheltuielilor, regina i-a

răspuns că nu era decât un aperitiv, că cina va costa suma convenită şi că ea singură va mânca zece mii de sesterţi. A comandat al doilea fel de mâncare. Ascultându-i ordinele, servitorii i-au pus în faţă un singur vas plin cu un oţet tare a cărui aciditate distruge perlele [...] Când Antoniu a întrebat-o ce avea de gând să facă, ea şi-a scos una dintre perle [Cleopatra avea cercei făcuţi din două perle cunoscute ca cele mai mari din lume], a lăsat-o să cadă în oţet şi, după ce perla s-a dizolvat, l-a înghiţit."

IV. Regina şi poeţii latini

Toţi istoricii antici o condamnă pe Cleopatra, cel mai îngăduitor fiind Dio Cassius, care recunoaşte „lăudabila ambiţie" de care a dat dovadă regina, în timp ce Flavius Iosephus se dovedeşte a fi deosebit de dur în acuzaţiile pe care i le aduce. Totuşi, niciodată acesta din urmă nu o calomniază, ca unii poeţi latini din epoca lui August şi din secolul I d. Hr.

Horaţiu (65–8 î.Hr.) evocă în *Ode* (I, 37) „o regină nebună" care „pregătea ruina Capitoliului şi funeraliile imperiului, cu ceata ei imorală de oameni infami, incapabilă să-şi stăpânească dorinţele şi îmbătată de desfătările Fortunei [...] Dar el şi-a stăpânit mânia, singura dintre navele sale care abia s-a salvat din flăcări, şi Cezar [Octavian] a micşorat până doar la temeri nebunia ce-i cuprinsese mintea din cauza vinului mariotic; mărind cadenţa vâslelor, în timp ce ea fugea de Italia, aşa cum eretele urmăreşte plăpândele porumbiţe sau vânătorul iscusit iepurele, în câmpiile înzăpezite ale Hemoniei [în Tesalia], a vrut să înlănţuiască acest monstru fatal."

Poetul nu poate, totuşi, să nu admire curajul de care a dat dovadă regina înfrântă şi eroica frumuseţe a sinuciderii

sale. „Dar, vrând să moară mai nobil, ea n-a avut teama femeilor în faţa unei săbii şi n-a căutat să ajungă, cu flota ei rapidă, pe ţărmuri ascunse; a avut curajul să privească palatul ei învins cu o faţă senină şi, curajoasă, a atins şerpii iritaţi pentru ca trupul ei să le absoarbă negrul venin, făcut mai puternic de voinţa de a muri; a refuzat ca vase neînduplecate să o ducă spre un triumf trufaş, pe ea, marea doamnă detronată."

Pentru Vergiliu (70–19 î.Hr.), care în *Eneida* (VIII) se face purtătorul de cuvânt al urii Orientului, caracteristică mediilor romane tradiţionaliste, „soţia egipteană" constituie o „ticăloşie". „Antoniu, cu trupele sale barbare şi cu tot felul de arme [...] duce cu el Egiptul şi este însoţit, o, ticăloşie! de o soţie egipteană."

Properţiu (47–15 î.Hr.), în *Elegii* (III, 11) o atacă pe regină cu cea mai mare violenţă.

„Ce să spui despre această femeie care, odinioară, a adus ruşinea în armatele noastre, despre această femelă care se oferea [*femina trita*] sclavilor săi şi care, în schimbul favorurilor sale, îi cerea soţului ei neruşinat să-i deschidă porţile Romei şi să pună sub stăpânirea ei Senatul? Fatală Alexandrie, ţară rodnică în viclenii, şi tu, Memphis care atât de des ai fost însângerat de nenorocirile noastre, pe pământul vostru, pe malul vostru i s-au furat lui Pompei cele trei triumfuri! [...] Da, regina, târfa [*regina meretrix*] din incestuosul Canope — pecete ruşinoasă pentru sângele de la Filippi — a dorit să-l opună Jupiterului nostru pe Anubisul ei lătrător, să oblige Tibrul să suporte ameninţările Nilului, să alunge trompeta romană cu sunetul neplăcut al sistrei [instrument de cult isiac]."

Poeme de acest fel se află la originea temei prostituatei încoronate pe care o găsim în *De viris illustribus*: „Ea [Cleopatra] era atât de perversă că adeseori se prostitua".

Poetul Iuvenal (65–28), care atacă femeile în cea de-a şasea *Satiră*, îi acordă acest rol puţin măgulitor împărătesei Mesalina.

Se poate spune că în lucrările poeţilor din epoca lui August şi-au găsit cel mai puternic ecou materialele din propaganda lui Octavian. În mod obişnuit, în condamnarea Cleopatrei „Egipteanca" se amestecă ura Orientului cu misoginismul. Regina este confundată cu Egiptul, antiteză a Romei, pe care ea îl încarnează. „Monstrul fatal" al lui Horaţiu şi „fatala Alexandrie" a lui Properţiu reprezintă aceeaşi şi singura ameninţare pentru virtuţile latine. S-ar părea că toate temerile romanilor de la sfârşitul secolului I î.Hr. s-au cristalizat în personajul Cleopatra: teama de străinătate, de Orientul necunoscut, de femeia superioară şi dominatoare. Ni se pare revelator, în acest sens, faptul că nici Horaţiu, nici Vergiliu şi nici Properţiu nu citează niciodată numele Cleopatrei în lucrările lor. În altă epocă s-ar fi spus că era tabu.

Lucan, poet din secolul I d.Hr. (39–65), evocă, în *Farsalii*, figura Cleopatrei într-un fel mult diferit. Deşi poetul o condamnă, ca regulă generală, se observă, totuşi, că fascinaţia învinge ura. Versurile 136 până la 154 din cartea X din *Farsalii* sunt unele dintre cele mai frumoase pagini antice despre Cleopatra. Asistăm la un banchet care trebuia să întărească împăcarea dintre regină şi fratele-soţ al său, în palatul din Alexandria, în anul 48. Dar, în primul rând, tânăra regină caută să-l seducă pe Cezar, prin luxul pe care-l etalează în faţa ochilor *imperator*-ului.

„Cuplul regal şi Cezar, puterea supremă, stau lungiţi pe paturi; ea îşi fardase exagerat frumuseţea ei nefastă. Nemulţumită de sceptrul său, ca şi de fratele-soţ, acoperită de prăzile de la Marea Roşie, la gât şi în păr, Cleopatra poartă pe

ea comori şi se străduieşte să suporte greutatea podoabelor sale. Sânii săi strălucitori se întrevăd prin ţesătura de Sidon ale cărei fire, legate de daracul serilor [chinezii], au fost desfăcute într-un voal moale. Acolo, pe colţii de fildeş, au fost puse mese rotunde făcute din lemn din pădurile Atlasului, cum nu mai văzuse niciodată Cezar, chiar după cucerirea lui Iuba. Ce nebunie fără limită, ce ambiţios delir să-ţi expui bogăţiile în faţa unui conducător de războaie civile şi să înflăcărezi mintea [*incendere mentem*] unui musafir înarmat!"

Scena pe care poetul o descrie aici este demnă de *O mie şi una de nopţi*. În ea se găsesc amestecate diferite referiri la regiuni exotice din Africa de Nord până în Extremul Orient: Atlasul, care corespunde actualului Maroc, oraşul fenician Sidon, aflat astăzi în Liban, Marea Roşie, Africa Neagră de unde provin colţii de elefant, şi chiar China, ţara serilor care prelucrau mătasea. Cleopatra apărea, deci, ca o chintesenţă a exotismului. Teama şi expresiile comune moralizatoare despre „frumuseţea ei nefastă" par a fi spulberate de atracţia fascinantă a plăcerilor stranii şi monstruoase la care ne invită. În secolul I d.Hr., Cleopatra nu mai este un subiect de actualitate. Mitul a început să-şi croiască drum şi ura s-a transformat în fantasmă.

V. Cleopatra în literatură, din Evul Mediu până în secolul al XX-lea

Personajul Cleopatra a avut o bogată posteritate literară. Mitul ei a fost modificat şi adaptat gusturilor fiecărei epoci. Ne propunem aici să expunem rapid evoluţia ei din Evul Mediu până în zilele noastre.

Dante (1265–1321) a plasat-o, bineînţeles, în *Infern* pe „Cleopatra cea desfrânată" (*Cleopatra lussuriosa*, *Infernul*, V, 63).

Mai multe tragedii din secolul al XVI-lea, inspirate din relatarea lui Plutarh, au adus pe scenă o regină încântătoare, tânguitoare şi patetică. Este cazul pieselor *Cléopâtre captive* de Étienne Jodelle (1552) şi *Marc Antoine* de Robert Garnier (1574).

William Shakespeare este cel care a scris cea mai celebră piesă consacrată reginei: *Antoniu şi Cleopatra (Antony and Cleopatra,* 1607). În această dramă a dragostei, istoria, deşi omniprezentă, se află în planul al doilea. Antoniu şi Cleopatra sunt Romeo şi Julieta care au îmbătrânit şi nu reuşesc să se despartă („Trebuie", spune Antoniu, „să mă smulg de lângă această regină fermecătoare") şi îşi impută uneori cu duritate trecutul: „Te-am descoperit ca pe o porţie rece pe farfuria lui Cezar mort", îi strigă triumvirul reginei, după Actium.

Secolul al XVII-lea francez a făcut din Cleopatra o doamnă nobilă: prinţesă de lume în tragedia lui Bensérade (*Cléopâtre*, 1634) şi în lungul roman al lui La Calprenède (*Cléopâtre*, 1646), şi generoasă eroină corneliană în *La mort de Pompée* (1643).

Să amintim şi faimoasa silepsă a lui Pascal: „Dacă nasul Cleopatrei ar fi fost mai scurt, toată faţa pământului s-ar fi schimbat".

Jean-François Marmontel (*Cléopâtre d'aprês l'histoire*, 1752), se străduieşte să o reabiliteze pe regină, distanţându-se de „istoricii latini" care „au avut sarcina s-o ponegrească pe Cleopatra".

În secolul al XIX-lea, personajul Cleopatra a suferit o profundă mutaţie: nobila regină devine din nou femeia fatală din sursele antice, cu diferenţa că romancierii şi

poeţii moderni se abţin de la orice consideraţie moralizatoare.

În *Nopţi egiptene* (1837), Puşkin reia tema călugăriţei (*Mantis religiosa*) care-şi ucide amanţii după ce au făcut dragoste. *Nuit de Cléopâtre* (1838) a lui Théophile Gautier ne prezintă o regină voluptuoasă, cumplit de indiferentă şi fără nici un simţ moral. Dansând în faţa lui Meiamun, amantul său, tânăra regină se transformă într-o Salomee egipteană.

„Cleopatra s-a ridicat de pe tron, şi-a aruncat mantia regală, şi-a schimbat diadema astrală cu o coroană de flori, şi-a prins crotalele din aur la mâinile sale de alabastru şi a început să danseze în faţa lui Meiamun, înnebunit de încântare. Frumoasele sale braţe, rotunjite ca toartele unui vas de marmură, scuturau deasupra capului ciorchini de note strălucitoare, iar crotalele gângureau cu o volubilitate mereu crescândă. Dreaptă, pe vârful roşu închis al picioruşelor ei, a înaintat repede şi a atins uşor cu un sărut fruntea lui Meiamun, apoi şi-a reînceput manevra şi a plutit în jurul lui, când arcuindu-se pe spate, cu capul în jos, ochii pe jumătate închişi, braţele moi şi inerte, părul desfăcut şi liber ca o bacantă de pe muntele Menal tulburată de zeul său, când sprintenă, vioaie, râzând, trecând de colo-colo, neobosită şi mai inconsecventă în şerpuirile ei decât albina care adună miere. Dragostea inimii, voluptatea simţurilor, pasiunea înflăcărată, tinereţea nesfârşită şi proaspătă, făgăduiala unei fericiri viitoare, toate acestea ea le exprima."

Dar şi aici, moartea va fi răsplata erotismului.

Tot înfrângerea şi moartea constituie momentul final al tripticului consacrat lui Antoniu şi Cleopatrei în *Les Trophées* de José Maria Heredia (1884).

„Şi n-a văzut cu ochii o prevestire a sorţii,
Punând pe apa neagră petalele de roze,

Cei doi copii divini, Dorinţa şi cu Moartea."

(*Cydnus*)

„Plecându-se spre ea, focosul Imperator
Văzu în ochii-i mari, cu puncte mici de aur,
Pe-o nesfârşită mare, galere ce fugeau."

(*Antoniu şi Cleopatra*)

Desigur că este vorba de galerele de la Actium.

Să menţionăm şi piesa lui Victorien Sardou (*Cléopâtre*), a cărei reprezentare în anul 1890, cu Sarah Bernhardt în rolul reginei Egiptului, a avut un mare succes.

În secolul al XX-lea, găsim ultimele avataruri orientalizante ale Cleopatrei. Astfel, în *Cléopâtre*, diptic format din două sonete (*Au jardin de l'Infante*, 1912), Albert Samain o descrie pe regină ca pe o tânără fecioară voluptuoasă oferindu-i cerului nuditatea trupului său. Să adăugăm un sonet de Pierre Louÿs, intitulat tot *Cléopâtre (Poësies*, 1927*)*. Toate acestea erau foarte „sfârşit de secol XIX".

Din contră, Bernard Shaw, în piesa sa *Cezar şi Cleopatra* (*Caesar and Cleopatra*, 1901) propune o nouă imagine a reginei Egiptului. Contrar tuturor legendelor, el face din ea o fetiţă cochetă şi naivă, un fel de „Lolita" care se lasă educată de bătrânul dictator.

În sfârşit, în *Regii alexandrini* (1912), Konstantinos Kavafis, poet grec, născut la Alexandria, transpune, în felul lui, ceremonia din Gimnaziu.

„Oamenii din Alexandria s-au adunat pentru a-i vedea pe copiii Cleopatrei, Cezarion şi fraţii săi mai mici, Alexandru şi Ptolemeu, care au fost aduşi pentru prima oară în Gimnaziu spre a-i proclama regi în prezenţa unui superb aliniament de soldaţi.

Alexandru a fost numit rege al Armeniei, al Mediei şi al parţilor, iar Ptolemeu rege al Ciliciei, Siriei şi Feniciei. Cezarion se afla puţin mai în faţă, îmbrăcat în mătase roz. Pe piept, un buchet de zambile; centura sa, un rând dublu de safire şi ametiste; pantofii, legaţi cu panglici albe, brodaţi cu perle roz. El a fost învestit cu o demnitate superioară celei acordate celor mici, căci a fost proclamat Rege al Regilor.

Desigur, oamenii din Alexandria îşi dădeau seama că totul se reducea la cuvinte şi la efecte teatrale.

Dar ziua era caldă şi frumoasă; cerul de un albastru deschis; Gimnaziul din Alexandria o reuşită triumfală a artei. Luxul curtenilor era deosebit de mare, iar Cezarion plin de graţie şi de frumuseţe. (Fiul Cleopatrei, sângele Lagizilor). Deci, oamenii din Alexandria veneau în goană la serbare, se entuziasmau şi scoteau exclamaţii în greceşte, în limba egipteană şi, câteodată, în ebraică, fermecaţi de acest spectacol frumos, deşi ştiau foarte bine ce valoare avea totul şi ce titluri goale erau aceste regalităţi".

VI. Biografii moderni

Istoricii şi autorii moderni ai biografiilor Cleopatrei ne dau uneori o interpretare foarte subiectivă a personajului istoric. Unii dau frâu liber dezaprobării, ca A. Bouché-Leclerq (*Histoire des Lagides*, 1935), care, în numele „femeilor cinstite", condamnă „frumoasa, ambiţioasa şi neruşinata curtezană ce, asemenea unei flori otrăvitoare înflorită pe o tulpină bolnavă, avea să fie ultima glorie şi ultima pângărire a Casei Lagizilor".

Alţii s-au lăsat conduşi de propriile lor himere, în pagini antologice. Astfel, pentru O. de Wertheimer (*Cléopâtre*, 1935), regina „apărea ca o supremă întrupare a eternului feminin, dulce şi crudă enigmă făgăduită de natură să

înfrumuseţeze viaţa cu un farmec divin sau să o distrugă". Iată, pe de altă parte, portretul impresionant pe care i-l face reginei: „Cleopatra avea în cel mai înalt grad darul care pune în evidenţă geniul şi se ridică deasupra mediei fiinţelor, darul de a transmite inspiraţia, de a crea viaţă [...] Un curent simplu şi cu adevărat divin trecea prin fiinţa Cleopatrei, totul în ea era percepţie şi mişcare, totul în ea vedea, asculta, aştepta, apoi ordona, acţiona. Este greu de imaginat de la distanţă farmecul care ţâşnea ca un izvor cu debit schimbător din sentimentele şi din ideile sale. O puternică atracţie se năştea astfel din contrastul dintre dulceaţa şi impetuozitatea ei, dintre graţia şi exuberanţa sa. Era imposibil să te plictiseşti lângă ea, nici în dragoste şi nici în probleme de afaceri. Există femei care par făcute să ofere fericire, dar indiferente la tot ce n-are legătură cu dragostea, femei cărora noaptea pare să le împlinească şi să le epuizeze toate capacităţile. Altele sunt minunate tovarăşe când este vorba de a împărţi o sarcină, dar flacăra lui Eros nu le interesează. Au trup frumos, dar nu au creier; au minte, dar sunt urâte. La cea mai mare parte dintre ele, dacă pui degetul pe clape, multe coarde rămân mute. Cleopatra era o armonie totală: amantă minunată, suverană cu experienţă, femeie până în vârful unghiilor, ea satisfăcea toate dorinţele nopţii şi toate pretenţiile zilei."

În sfârşit, Arthur Weigall (*Cleopatra, viaţa şi epoca sa*, 1936) face din regină o tânără excitată şi capricioasă: „Cu un caracter juvenil, cu un temperament coleric şi deseori fără judecată, se bucura de viaţă şi primea cu nevinovăţie toate distracţiile care i se ofereau. Inima sa nestăpânită trecea de la veselie la tristeţe, cu o uşurinţă surprinzătoare şi cu mâinile sale atât de mici tulbura în jurul ei urzeala circumstanţelor complexe, ca o manta ţesută din umbră şi din lumină."

VII. Cleopatra în pictură şi sculptură

Sunt nenumăraţi pictorii care au folosit-o ca model pe regina Egiptului. O temă des tratată este întâlnirea dintre Antoniu şi Cleopatra. Este cazul unei fresce din *Palazzo Labbia*, la Veneţia, lucrare de Giambattista Tiepolo (1743–1744), în care, fără să respecte adevărul istoric, blonda regină, cu pielea ca laptele, se arată împodobită cu bijuterii şi cu veşminte corespunzătoare gustului epocii. Tot Tiepolo este autorul unui *Banchet al Cleopatrei* (Paris, Muzeul Cognac-Jay) în care prezidează regina, înfăţişată după aceleaşi canoane, în compania triumvirului uluit. Mai menţionăm, în sfârşit, *Antoniu şi Cleopatra* de L. Alma-Tadema (colecţie particulară, 1883), care s-a inspirat din profilele monetare ale reginei.

Dar tema cel mai des ilustrată de către pictori este moartea Cleopatrei. Vom da aici numai câteva exemple dintre cele mai celebre. A. Belluci (Muzeul din Clermont-Ferrand, către 1700) ne prezintă sinuciderea unei blonde veneţiene, în timp ce J.- B. Regnault (colecţie particulară, sfârşitul secolului al XVIII-lea) ne arată o cochetă durdulie, în stil foarte „Directorat", pe care moartea, ivită sub forma unui mic şarpe lung şi subţire, nu pare s-o înspăimânte prea mult. Pentru J.- A. Rixens (Toulouse, Muzeul Augustinilor, 1874), Cleopatra, al cărei cadavru zace în mijlocul unui decor exclusiv egiptean, are figura unei maure din harem. H. Makart (Kassel, Staatlische Museen, 1875) a pictat o odaliscă egiptizată, alături de cele două servitoare muribunde, întinsă în mijlocul unui amestec haotic de tapiserii, cearşafuri şi blănuri de animale. În sfârşit, la J. Collier (Oldham Art Gallery, 1890) găsim o compoziţie mai puţin zbuciumată, în care trupurile Cleopatrei şi ale lui Iras şi

Charmion sunt modelate în voaluri transparente, puse în relief de obscuritatea palatului care apare în al doilea plan.

Din toate aceste lucrări se degajă un erotism cu atât mai puţin reţinut cu cât era îndreptăţit de pretextul istoric. Pe de altă parte, ca şi la sfârşitul sonetului lui Heredia, Eros este întotdeauna însoţit de Tanatos, Dorinţa este asociată cu Moartea. Şi contrastul este necesar: numeroase compoziţii se bazează tocmai pe antiteza dintre şarpele cu pielea vâscoasă şi gingăşia fragilă a trupului de femeie. Rezultă o oarecare cruzime, o formă de sadism artistic. Prezenţa reptilei face de asemenea legătura între mitul Cleopatrei şi Eva biblică.

Întâlnirea dintre Cleopatra şi Iuliu Cezar l-a inspirat pe J.-L. Gérôme (colecţie particulară, 1866) într-o compoziţie în care sicilianul Apolodor devine un robust sclav nubian a cărui musculatură bronzată contrastează cu feminitatea durdulie a tinerei regine.

A. Cabanel (Anvers, Muzeul Regal de Arte Frumoase, 1887) redă un pasaj din *Viaţa lui Antoniu*, în care Plutarh spune că regina încerca otrăvuri pe prizonieri. Lucrarea sa ne arată o tânără regină, îmbrăcată ca o egipteancă, în acelaşi timp splendidă, despotică, crudă şi nepăsătoare, care priveşte distrată, fără emoţie, la agonia unui condamnat la moarte. În fantasmele orientaliste *fin de siècle* cruzimea, erotismul şi moartea păreau indisolubil legate.

În sfârşit, să mai menţionăm acuarela lui G. Moreau, intitulată *Cleopatra* (Paris, Muzeul Luvru, pe la 1887). Regina, cu privirea pierdută în zare, tronează în centrul unei compoziţii melancolice şi crepusculare.

Cleopatra este reprezentată şi în sculptură. H. Ducommun du Locle (Marsilia, Muzeul de Arte Frumoase, 1853–1854) este autorul unei *Cleopatra* pregătindu-se de moarte. Numai patul pe care se odihneşte este egiptean,

în timp ce trupul, figura şi faldurile aparţin stilului neoclasic. *Cleopatra lungită* a lui D. H. Chiparus (colecţie particulară, 1925), apare ca o tânără frumuseţe de cabaret, întinsă pe un divan.

VIII. Cleopatra în muzică şi film

Există aproximativ şaptezeci de lucrări lirice consacrate Cleopatrei. Să-i citäm, printre alţii, pe G. Scarlatti (1760), Domenico Cimarosa (1789), P. Benoît (1889), Jules Massenet (reprezentaţie postumă în 1914), O. Strauss (1923), Gian Francesco Malipiero (1938) şi Samuel Barber (1966). O parte dintre aceste lucrări sunt bazate pe *Antoniu şi Cleopatra* de Shakespeare. O menţiune specială poate fi făcută pentru muzica de scenă compusă de Florent Schmitt în 1919 pentru drama lui Shakespeare tradusă de André Gide. Două suite orchestrale au fost compuse, fiecare având trei episoade: *Antoniu şi Cleopatra*, *Tabăra lui Pompei*, *Bătălia de la Actium* pentru prima; *Noaptea în palatul reginei*, *Orgii şi dansuri*, *Mormântul Cleopatrei* pentru cea de-a doua.

Regina este şi unul dintre principalele personaje din *Giulio Cesare* de Händel (1724). Ne aflăm în Alexandria, în anul 48. Cezar debarcă şi i se face o primire frumoasă, oferindu-i-se, în acelaşi timp, şi capul lui Pompei. Pentru a-l seduce pe *imperator*, spre deosebire de tradiţie, Cleopatra se prezintă, la început, ca fiind o oarecare Lidia, doamnă de onoare a reginei. Opera se termină cu triumful celor doi îndrăgostiţi.

În sfârşit, Hector Berlioz a compus, în 1827, pentru Premiul Romei, o cantată intitulată *Cléopâtre*, în care armonii

sumbre însoţesc o invocare a spiritelor morţii. Opera a fost considerată prea îndrăzneaţă de juriu.

Cinematograful s-a grăbit să folosească personajul Cleopatra, pus în scenă în cel puţin douăzeci de filme, începând cu anul 1899. Ne amintim de *Cleopatra*, filmul mut al lui J. G. Edwards (1917), cu provocatoarea Theda Bara în rolul reginei. În 1934, Cecil B. De Mille a ales-o pe Claudette Colbert pentru a o întruchipa pe Cleopatra. „Cleopatra, a love affair that shook the world set in a spectacle of thrilling magnificence" („Cleopatra, o poveste de dragoste care a zguduit lumea, transpusă într-un spectacol de o măreţie extraordinară"), aprecia, pe bună dreptate, afişul. Vivien Leigh a interpretat rolul tinerei regine în *Caesar and Cleopatra*, filmul lui G. Pascal (1945), adaptat după piesa lui Bernard Shaw.

Capodopera cinematografică consacrată reginei Egiptului este, fără îndoială, *Cleopatra* lui Joseph L. Mankiewicz (1963). Elizabeth Taylor întruchipează în mod strălucit o Cleopatra seducătoare şi inteligentă, alături de un Iuliu Cezar interpretat de Rex Harrison şi de un Antoniu jucat de Richard Burton. Au fost alocate sume uriaşe de către 20th Century Fox pentru reconstituirea fastului de la curtea din Alexandria. Spectacolul a depăşit chiar realitatea istorică, aşa cum s-a întâmplat în timpul măreţei şi zgomotoasei intrări în Roma a reginei şi a fiului său, tronând pe un sfinx imens tras de zeci de sclavi.

Dar Cleopatra a pătruns, în mod remarcabil, şi în benzile desenate, cu albumul *Asterix şi Cleopatra* (1965) de R. Goscinny şi A. Uderzo, a cărui copertă parodiază afişul filmului lui Mankiewicz.

Ea a devenit şi o temă publicitară, o marcă de săpun, soluţie de lipit şi de ţigări egiptene.

CONCLUZIE

Paginile anterioare o dovedesc: pentru a o cunoaşte pe adevărata Cleopatra, istoricului îi lipsesc documentele şi mărturiile de confruntat.

Plecând de la sursele literare, epigrafice, papirologice, numismatice, iconografice şi arheologice, putem, totuşi, să urmărim marile etape ale domniei ambiţioasei suverane, să întrezărim această existenţă pe care ea a proclamat-o „de neimitat", să înţelegem conţinutul ideologiei mitologizante pe care ea dorea să-şi întemeieze puterea, dar şi să cunoaştem puţin Egiptul, de la Alexandria la Teba, în care ea a domnit timp de optsprezece ani.

Ce altceva putea face o tânără regină de douăzeci de ani într-un regat aflat sub tutelă, decadent şi dispreţuit, decât să obţină bunăvoinţa protectorului său? Tentativa de a-şi lega soarta ei şi cea a Egiptului de stăpânii succesivi din Roma constituie baza politicii Cleopatrei, fie că a fost vorba de Gnaeus Pompei, de Iuliu Cezar, de Antoniu sau chiar de Octavian. Inteligentă şi calculată, atât cât ne putem da seama din sursele pe care le avem, Cleopatra şi-a folosit tot talentul pentru a evita destrămarea ultimului regat elenistic, moştenitor al imperiului lui Alexandru. Şi-a utilizat toate mijloacele pe care le-a avut pentru restaurarea marelui regat al strămoşilor ei, Ptolemeii.

Dar luxul de la curte şi succesele evidente în obţinerea de teritorii acordate de Antoniu nu trebuie să ne înşele asupra adevăratei naturi a regatului Cleopatrei. Pe toată

perioada domniei ei, Egiptul a rămas un regat decadent sub protectorat roman.

În spatele faţadei luxoase şi a titlurilor sonore de „regină a regilor" şi de „rege al regilor" date reginei şi lui Cezarion în timpul ceremoniei din Gimnaziu, nu era nimic durabil. Nici o adevărată reformă a armatei lagide nu susţinea pretenţiile reginei, care se sprijinea total pe legiunile romane. Pe de altă parte, sărăcia ţăranilor era mare. Aşadar, Cleopatra a fost o foarte bună organizatoare de spectacole grandioase, într-un cuvânt o actriţă, dar nu o cuceritoare şi nici o reformatoare.

Chiar sinuciderea sa se înscrie în această logică teatrală: refuzând să figureze în triumful lui Octavian, ea şi-a înscenat propria moarte, o moarte adaptată rolului său de regină „imposibil de imitat".

Trebuie să fim convinşi că ea a ştiut să influenţeze în mod durabil minţile oamenilor, dovada fiind numeroasele sale apariţii în literatură, pictură, muzică, cinematograf. Cleopatra a devenit un mit în care se amestecă temele femeii superioare, ale Orientului îndepărtat, ale dragostei şi morţii legate trainic între ele.

GLOSAR

Amimetobies, „viaţa de neimitat" pe care au dus-o Cleopatra şi Antoniu în Alexandria.

Basileus (feminin: *Basilissa*), „rege", titlu purtat de Alexandru cel Mare şi de urmaşii săi.

Bonetă isiacă, bonetă grea a zeiţei Isis, formată, cel mai adesea, din spice de grâu, coarne, un disc solar şi pene divine.

Caneforă, „purtătoare de coş", preoteasă responsabilă a cultului lui Arsinoë II divinizată

Cartuş, oval în care este înscris numele faraonului.

Chiton, tunică.

Cleruc, soldat-colon căruia i s-a dat pământ. Sinonim: *katoikoi*.

Cornul abundenţei, (simplu, *keras*, sau dublu *dikeras*), simbol al fertilităţii, asociat reginei lagide în iconografia oficială.

Diademă, bandă a atletului învingător, apoi principalul însemn al regalităţii eleniste.

Dictator, consul căruia Senatul îi încredinţa puteri depline. La origine, dictatura nu dura mai mult de şase luni.

Dioecet, administrator al regatului.

Epicleză, epitet adăugat numelui suveranului.

Epistat, şef al unei subdiviziuni a nomei.

Epistolograf, secretar al corespondenţei regale.

Epistrateg al *chorei*, rang de ministru de Interne, cu reşedinţa în Alexandria. **Epistrategul din Tebaida** era responsabil cu Egiptul de Sus.

Eunuc, castrat pe care regele sau regina şi-l făceau consilier, conform unui vechi obicei oriental.

Gabinian, soldat roman al proconsulului Gabinius, rămas în Egipt după anul 55.

Gimnaziu, unul dintre marile monumente ale Alexandriei, centru al culturii greceşti.

Hieros gamos, „căsătorie sacră" între două divinităţi.

Hlamidă, mantaua tradiţională a macedonenilor.

Imperator, general conducător roman.

Kaisarion, sanctuar alexandrin consacrat lui Cezar şi Cleopatrei.

Katoikoi, sinonim cu *cleruc*; termen folosit începând din secolul al II-lea î.Hr.

Kausia, pălărie tradiţională a macedonenilor.

Krepides, botine cu şireturi ale soldaţilor macedoneni.

Magister equitum, „maestru de cavalerie", şef al statului major al dictatorului.

Mammisi, templu egiptean în care se celebra naşterea divină a copilului regal.

Neapolis, cartier grecesc în Alexandria.

Nomă, diviziune administrativă sau departament al Egiptului.

Pileos (plural *pilei*) bonetă conică purtată de Dioscuri.

Populares, membri ai partidului popular din Roma.

Proconsul, consul care era numit la conducerea unei provincii a Imperiului roman.

Pschent, coroana dublă faraonică.

Satrap, guvernator al unei provincii a Imperiului persan (satrapie), apoi al imperiului lui Alexandru.

Sema, mormântul lui Alexandru în Alexandria.

Serapeum, în Memphis, mormânt al taurului Apis; în Alexandria, templu mare consacrat lui Serapis.

Strateg, principalul funcţionar al unei *nome* în epoca ptolemaică.

Synnaoi, două divinităţi care împărţeau acelaşi sanctuar.

Tiară, bonetă orientală, persană sau armeană.

Timonion, refugiul lui Antoniu în portul din Alexandria.

Triumvir, nume dat în anul 43 fiecăruia dintre cei trei semnatari (Antoniu, Octavian şi Lepidus) al „Pactului pentru reorganizarea Republicii", numit „al doilea triumvirat".

Tropheus, preceptor al tânărului rege

Tryphe, viaţă de lux caracteristică suveranilor.

Uraeus (plural *uraei*), cobra care-l proteja pe faraon.

69: Naşterea Cleopatrei.

58: Răscoală a alexandrinilor care îl alungă pe Ptolemeu XII, supranumit Auletes.

58–55: Domnia Cleopatrei VI Tryfaina (până în 57) şi a Berenicei IV.

55–51: A doua domnie a lui Auletes.

51–47: **Domnia Cleopatrei şi a lui Ptolemeu XIII**

48: Moartea lui Pompei; sosirea lui Iuliu Cezar în Egipt.

48–47: „Războiul din Alexandria".

47–44: **Domnia Cleopatrei şi a lui Ptolemeu XIV.**

23 iunie 47?: Naşterea lui Cezarion.

46–44: Cleopatra la Roma.

Idele lui martie (15 martie) 44: Asasinarea lui Cezar.

44–30: **Domnia Cleopatrei şi a lui Ptolemeu XV Cezarion**.

43: Antoniu, Octavian şi Lepidus încheie „Pactul pentru reorganizarea Republicii", numit „al doilea triumvirat".

42: Brutus şi Cassius sunt învinşi la Filippi.

41: Întâlnirea lui Antoniu cu Cleopatra la Tars.

Iarna 41–40: Cleopatra şi Antoniu în Alexandria; asociaţia *Amimetobies*.

40: Naşterea gemenilor Alexandru Helios şi Cleopatra Selene.

37: Antoniu o revede pe Cleopatra la Antiohia, în Siria.

36: Naşterea lui Ptolemeu Philadelphos; expediţia lui Antoniu împotriva parţilor şi deruta trupelor romane.

34: Campanie victorioasă împotriva Armeniei; triumful armean şi ceremonia din Gimnaziu în Alexandria; Cleopatra este proclamată „regină a regilor" şi Cezarion „rege al regilor".

32: Pregătiri de război ale lui Antoniu şi ale Cleopatrei în Samos.

2 septembrie 31: Bătălia de la Actium.

Iarna 31–30: Asociaţia *Synapothanoumenes*.

30: Sinuciderea lui Antoniu şi a Cleopatrei. Octavian îl ucide pe Cezarion. Egiptul devine provincie romană.

BIBLIOGRAFIE

Cele mai multe lucrări antice se găsesc, în ediţie bilingvă, în „Collection des Universités de France" (G. Budé). Ediţia din Dio Cassius, datorată lui M. L. Freyberger şi J.-M. Rodaz, este deosebit de utilă.

H.R. Baldus, „Eine Münzprägung auf das Ehepaar Mark Anton-Kleopatra VII", *Schweizer Münzblätter,* 33, 1983.

I. Becher, *Das Bild der Kleopatra in der Griechischen und lateinischen Literatur,* Berlin, 1996.

A. Bernand, *Alexandrie la Grande,* Paris, 1966, reeditat 1996.

A. Bernand, *Une journée de Cléopâtre à Alexandrie,* Paris, 1992.

A. Bernand, *Alexandrie des Ptolémées,* Paris, 1955.

E. Bevan, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty,* Londra, 1927; trad. fr., *Histoire des Lagides,* Paris, 1934.

B.M.C. (*British Museum Catalogue of Greek Coins),* diverşi autori, 29 vol., Londra, 1913-1927.

A. Bouché-Leclerq, *Histoire des Lagides,* Paris, 1903-1906.

A. K. Bowman, *Egypt after the Pharaohs,* Londra, 1986.

W. M. Brashear, *Ptolemäische Urkunde aus Mumienkartonnage,* Berlin, 1980.

H. Buchheim, *Die Orientalpolitik des Triumvirs Marcus Antonius,* Heidelberg, 1960.

J. Carcopino, *César et Cléopâtre, Annales des Hautes Études de Gand,* I, 1937.

J. Carcopino, *Passion et politique chez les Césars,* Paris, 1958.

L. Cerfaux şi J. Tondriau, *Le culte des souverains dans la civilisation gréco-romaine,* Tournai, 1957.

F. Chamoux, *Marc Antoine, dernier prince de l'Orient grec,* Paris, 1986.

M. Chauveau, *L'Égypte au temps de Cléopâtre,* Paris, 1997.

Cleopatra's Egypt, Age of the Ptolemies, catalog de expoziţie, The Brooklyn Museum, New York, 1988; în special, J. Quaegebeur, „Cleopatra VII and the Cults of the Ptolemaic Queens", pp. 41-54.

M. Della Corte, *Cleopatra, Antonio ed Ottaviano,* Pompei, 1951.

W. Dittenberg, *OGI* (*Orientis Græci Inscriptiones selectæ),* Leipzig, 1903–1905.

Égypte romaine, catalog de expoziţie, Marsilia, 1997; în special, M. Roddaz, „La Bataille d'Actium", pp. 20-21.

Égyptomania, catalog de expoziţie, Paris, 1994, pp. 552-581, „Cléopâtre ou les séductions de l'Orient".

E. Flammarion, *Cléopâtre,* Paris, 1990.

L. Forrer, *Portraits of Royal Ladies on Greek Coins,* Chicago, 1968.

P.-H. Fraser, *Ptolemaic Alexandria,* 3 vol., Oxford, 1972.

M. Grant, *Cleopatra,* Londra, 1972.

H. Heinen, „Caesar und Caesarion", *Historia,* 18, Wiesbaden, 1969.

G. Hölbl, *Geschichte des Ptolemäerreiches,* Darmstadt, 1994.

W. Huss, *Der makedonische König und die ägyptischen Priester,* Stuttgart, 1994.

P. Jouguet, *Histoire de la Nation égyptienne,* sub coordonarea lui G. Hanotaux, vol. II, Paris, 1936.

L. Hughes-Hallet, *Cleopatra, Histories, Dreams and Distortions,* Londra, 1990.

B. Lançon şi C.–G. Schwentzel, *L'Égypte hellénistique et romaine,* Paris, 1998.

G. H. Macurdy, *Hellenistic Queens,* Londra, 1932.

P.-M. Martin, *Antoine et Cléopâtre, la fin d'un rêve,* Paris, 1991.

K.W. Meiklejohn, „Alexander Helios and Caesarion", *Journal of Roman Studies,* 24, Londra, 1934.

P. Moreno, „Cleopatra dell'Esquilino", *Archeo,* 116, 1994.

A. D. Nock, „Neotera, Queen or Goddess?", *Aegyptus,* 33, 1953, pp. 283-296.

S.B. Pomeroy, *Women in Hellenistic Egypt form Alexander to Cleopatra,* New York, 1984.

J. Quaegebeur, „Reines ptolémaïques et traditions égyptiennes", Documentele Congresului *Das Ptolemäische Aegypten,* Berlin, 1978.

J. Quaegebeur, Cleopâtre VII et le temple de Dendara, *Göttinger Miszellen,* 120, 1991, pp. 49-72.

L. Ricketts, *The Administration of Ptolemaic Egypt under Cleopatra VII,* Minnesota, 1980.

L. Ricketts, „The Administration of Late Egypt", *Life in a Multi-Cultural Society,* Chicago, 1992, pp. 275-281.

Th. Schrapel, *Das Reich der Kleopatra,* Trier, 1996.

K. Vierniesel, „Der berliner Kleopatra", *Jahrbuch der Berliner Museen,* 22, Berlin, 1980.

H. Volkmann, *Kleopatra, Politik und Propaganda,* München, 1953.

O. de Wertheimer, *Cléopâtre,* Paris, 1935.

E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique,* vol. II, Nancy, 1979-1982.

E. Winter, *Untersuchungen zu ägyptischen Tempelreliefs der Grieschisch-Römischen Zeit,* Viena, 1968.

CUPRINS

Prefaţă 5
Introducere 7

Capitolul I. PTOLEMEII, STRĂMOŞII CLEOPATREI . . 11
I. Alexandru cel Mare în Egipt 11
II. Ptolemeu I Soter, întemeietorul dinastiei lagide . 13
III. Apogeul Egiptului ptolemeic (283–203) 15
IV. Ptolemeii perioadei de decadenţă (203–80) . . . 15

Capitolul II. PTOLEMEU XII AULETES, TATĂL CLEOPATREI 19
I. Ptolemeu XII şi Cleopatra VI 19
II. Regele şi Roma 20
III. Revolta alexandrinilor 22
IV. A doua domnie a lui Auletes 23

Capitolul III. CLEOPATRA ŞI CEZAR 25
I. Cleopatra VII şi Ptolemeu XIII (51–48) 25
II. Cezar în Egipt (48–47) 28
III. Cezarion 32
IV. Regina la Roma (octombrie 46–martie 44) 34

Capitolul IV. CLEOPATRA ŞI ANTONIU 39
I. Atitudinea Cleopatrei în timpul războiului civil (44–42) 39
II. Întâlnirea de la Tars: Afrodita şi Dionysos (41) . 40
III. Cleopatra singură (40-37) 44
IV. Antoniu şi Cleopatra în Siria (iarna 37–36) 45

V. Expediţia împotriva parţilor (36) 48
VI. Triumful armean şi ceremonia
din Gimnaziu (34) 50
VII. Declaraţia de război:
Roma împotriva Orientului 53
VIII. Actium (2 septembrie 31) 56

Capitolul V. MOARTEA LUI ANTONIU
ŞI A CLEOPATREI 58
I. Ultima iarnă la Alexandria (31–30) 58
II. Sinuciderea lui Antoniu 60
III. Octavian şi Cleopatra 62
IV. Sinuciderea Cleopatrei 64
V. Reglementarea problemelor Egiptului 67

Capitolul VI. REGINA ŞI IDEOLOGIA REGALĂ 69
I. O viaţă de lux 69
II. Anturajul reginei 72
III. Portretele Cleopatrei 74
IV. Reprezentarea cuplurilor: Cleopatra şi Cezarion,
Antoniu şi Cleopatra 80
V. Simbolurile puterii 83
VI. Ideologia regală 84
VII. Cultul regal 87
VIII. Cleopatra şi templele egiptene 92
IX. O evlavie populară şi postumă 95

Capitolul VII. EGIPTUL CLEOPATREI 97
I. Alexandria Cleopatrei 97
II. Administraţia ţării 103
III. Armata Cleopatrei 104
IV. Contemporanii greco-egipteni ai reginei 106
V. Grave dificultăţi economice 107

Capitolul VIII. MITUL CLEOPATREI 110
I. „Frumuseţea" Cleopatrei 110
II. Femeia fatală 111
III. „Nesăţioasa" 112
IV. Regina şi poeţii latini 114
V. Cleopatra în literatură, din Evul Mediu până în secolul al XX-lea 117
VI. Biografii moderni 121
VII. Cleopatra în pictură şi sculptură 123
VIII. Cleopatra în muzică şi film 125

Concluzie 127
GLOSAR 129
CRONOLOGIE 132
BIBLIOGRAFIE 134

Regina Cleopatra este, incontestabil, alături de Alexandru cel Mare şi de Iuliu Cezar, una dintre figurile cele mai celebre din istoria antică. Legătura sa de dragoste cu Iuliu Cezar, apoi cu Marc Antoniu, imperiul pe care visa să-l construiască pentru copiii săi şi, mai ales, faptul că era femeie pot explica, în mare parte, această celebritate.

Dar ceea ce se ştie despre această regină se bazează, adesea, mai mult pe mituri, create după moartea ei, decât pe fapte istorice. Cleopatra apare astfel ca o figură paradoxală: cunoscută de toată lumea datorită mitului, este prea puţin cunoscută din punct de vedere istoric.

Lucrarea de faţă îşi propune să ofere o privire de ansamblu cât mai completă asupra Cleopatrei, făcând o distincţie netă între personajul istoric şi figura mitică.

Colecţie coordonată de ŞERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *VIKINGII*
  de Frédéric Durand
- *CHINA IMPERIALĂ*
  de Denys Lombard
- *ISTORIA ITALIEI*
  de Paul Guichonnet

ISBN: 973-653-343-3